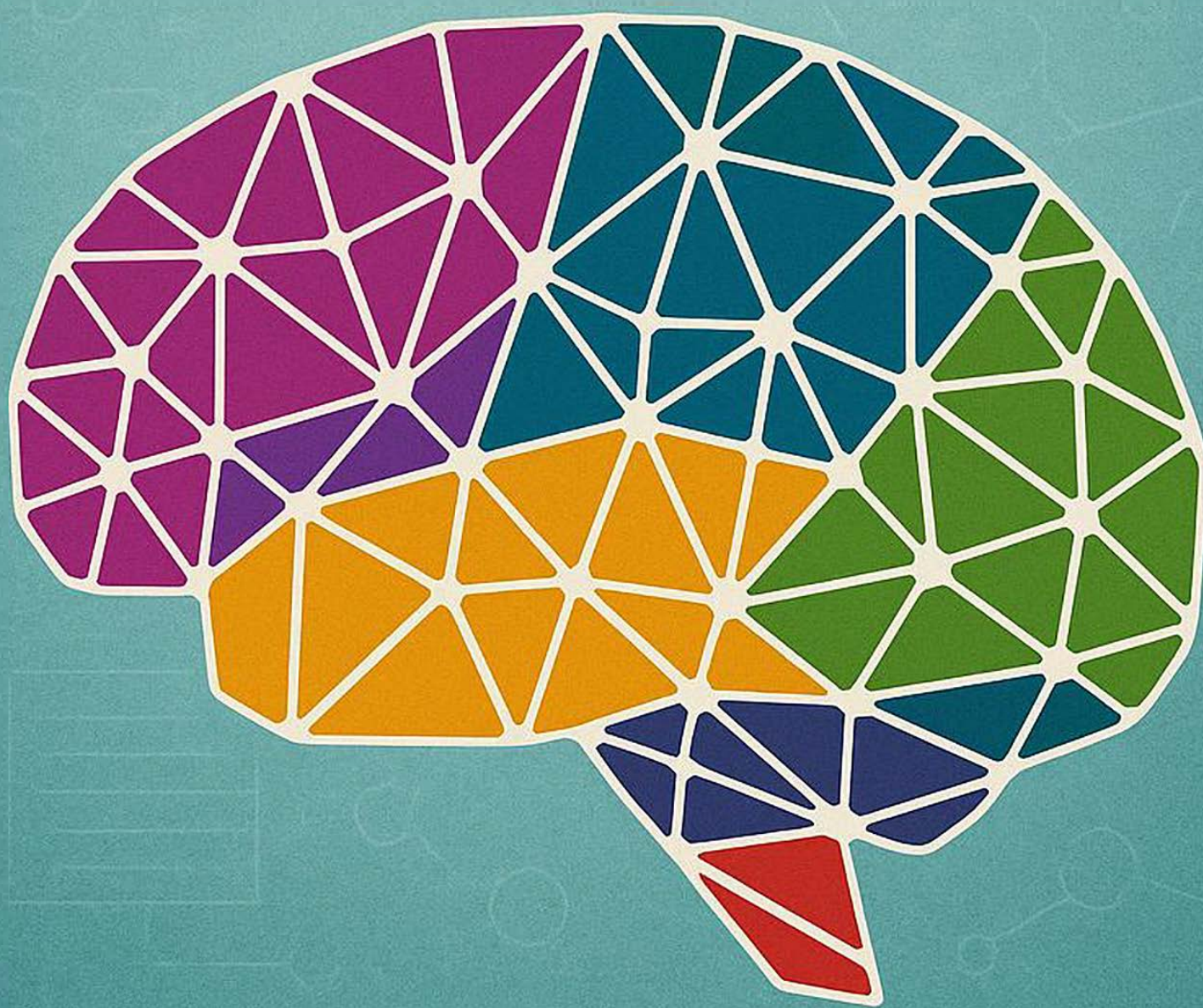

ZAMONAVIY JAMIYAT VA INNOVATSIYALAR

ILMIY NAZARIY JURNAL

№2

2025-yil

www.fanistiqbollari.uz

ZAMONAVIY JAMIYAT VA INNOVATSIYALAR

ilmiy-nazariy jurnal

СОВРЕМЕННОЕ ОБЩЕСТВО И ИННОВАЦИИ

научно-теоретический журнал

MODERN SOCIETY AND INNOVATIONS

scientific-theoretical journal

№ 2-son, 2025-yil

	Jurnal O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2025-yil 16-aprel kuni № 720072-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.	
--	--	--

BOSH MUHARRIR:

Tilavov Muxtor Hasan o'g'li

Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI

Andriyenko Yelena Vasilyevna - pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Fizika, matematika, axborot va texnologiya ta'limi instituti, Novosibirsk, Rossiya).

Romm Tatyana Aleksandrovna - pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Tarix, gumanitar va ijtimoiy ta'lim instituti, Novosibirsk, Rossiya).

Eko Sri Margianti - Gunadarma universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya).

Xamidov Obidjon Xafizovich - Buxoro davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor.

Zaripov Lochin Rustamovich - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy ta'limni rivojlantirish ilmiy-tadqiqot markazi, O'quv-uslubiy faoliyatni takomillashtirish boshqarma boshlig'i).

Nazarov Akmal Mardonovich - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasini mudiri).

Qodirov Azizjon Anvarovich - iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent (Buxoro davlat universiteti Tabiiy fanlar va agrobiotexnologiya fakulteti dekani).

Rustamov Shavkat Shuhrat o'g'li - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasini dotsenti).

Dilova Nargiza Gaybullayevna - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti Kengash kotibi).

Olimov Shirinboy Sharofovich - pedagogika fanlari doktori, professor (Buxoro davlat universiteti Pedagogika kafedrasini mudiri).

Hamroyev Alijon Ro'ziqulovich - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasini mudiri).

Ataboyev Nozimjon Bobojon o'g'li - filologiya fanlari doktori, professor (Buxoro davlat universiteti xorijiy tillar fakulteti dekani).

Atayeva Mexriniso Farxodovna - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Geliofizika, qayta tiklanuvchi energiya manbaalari va elektronika kafedrasini dotsenti).

Turdiyev Bexruz Sobirovich - falsafa fanlari doktori (DSc), (Buxoro davlat universiteti "Yurisprudensiya, ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrasini professori).

Yo'ldoshev Sobitali Zoxidjon o'g'li - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti)

Mas'ul kotib:

Dehqonboyev Shohjahon Oybek o'g'li – Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrasini o'qituvchisi

*Voxobov Nuriddin G'ofurjon o'g'li,
O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi katta o'qituvchisi*

BO'LAJAK OFITSERLARDA PROFAYLING KOMPETENSIYASINI RIVOJLAN- TIRISHGA OID TAJRIBA-SINOV ISHLARINING NATIJALARI VA ULARNING STATISTIK TAHLILI

Annotatsiya: Ushbu maqolada harbiy ta'lim tizimidagi bo'lajak ofitserlarning profayling kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha o'tkazilgan tajriba-sinov ishlarining natijalari bayon etilgan. Tadqiqot doirasida maxsus o'quv-dasturlar, psixologik metodikalar va diagnostik vositalar asosida profayling kompetensiyasini baholash va uni takomillashtirishga qaratilgan uslublar sinovdan o'tkazildi. Olingan natijalar statistik tahlil asosida tahlil qilinib, mazkur kompetensiyaning shakllanish darajalari, ta'sir etuvchi omillar hamda ta'lim jarayonida qo'llanilishi mumkin bo'lgan samarali yondashuvlar aniqlab berildi. Maqola harbiy pedagogika, psixologiya hamda maxsus xizmatlar sohasidagi mutaxassislar uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: bo'lajak ofitserlar, profayling, kompetensiya, tajriba-sinov, statistik tahlil, harbiy ta'lim, psixologik diagnostika, shaxsiy xususiyatlar, kasbiy tayyorgarlik, ta'lim metodikasi.

Аннотация: В статье представлены результаты экспериментальной работы, проведенной по формированию и развитию профилирующих компетенций будущих офицеров в системе военного образования. В рамках исследования апробированы методы, направленные на оценку и повышение профайлинговой компетентности на основе специальных обучающих программ, психологических методик и диагностических инструментов. Полученные результаты были проанализированы на основе статистического анализа, выявлены уровни сформированности данной компетентности, факторы влияния и эффективные подходы, которые могут быть использованы в образовательном процессе. Статья представляет практическую значимость для специалистов в области военной педагогики, психологии и спецслужб.

Ключевые слова: будущие офицеры, профилирование, компетентность, опытно-экспериментальное тестирование, статистический анализ, военное образование, психологическая диагностика, личностные характеристики, профессиональная подготовка, методика обучения.

Abstract: This article presents the results of experimental work on the formation and development of profiling competence of future officers in the military education system. Within the framework of the study, methods aimed at assessing and improving profiling competence based on special training programs, psychological methods and diagnostic tools were tested. The results obtained were analyzed based on statistical analysis, and the levels of formation of this competence, influencing factors and effective approaches that can be used in the educational process were identified. The article is of practical importance for specialists in the field of military pedagogy, psychology and special services.

Keywords: future officers, profiling, competence, experimental work, statistical analysis, military education, psychological diagnostics, personal characteristics, professional training, educational methodology.

Kirish. Zamonaviy harbiy xizmatchilarning professional tayyorgarligi nafaqat jismoniy va taktik ko'nikmalarni, balki psixologik barqarorlik, tahliliy fikrlash, inson xulqini baholash va aniqlash kabi murakkab kompetensiyalarni ham o'z ichiga oladi. Ayniqsa, maxsus xizmatlar va xavfsizlik tizimida faoliyat yurituvchi bo'lajak ofitserlar uchun profayling kompetensiyasi – ya'ni shaxsning psixologik portretini tahlil qilish va baholash ko'nikmasi – muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda harbiy ta'lim tizimida ofitser kadrlarini tayyorlash jarayonida profayling elementlarini joriy etish, bu kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha izlanishlar olib borilmoqda. Mazkur maqolada bo'lajak ofitserlarda profayling kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan tajriba-sinov ishlarining mazmuni, ularning natijalari va statistik tahlili yoritiladi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, samarali profayling kompetensiyasi ofitserlarga shaxslar bilan to'g'ri muloqot o'rnatish, xavfli yoki tahdidli vaziyatlarni oldindan aniqlash, shuningdek, operativ qarorlar qabul qilishda yordam beradi. Shu sababli, bu kompetensiyani tizimli tarzda shakllantirish harbiy ta'lim samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Asosiy qism. Bo'lajak ofitserlarda profayling kompetensiyasini rivojlantirish maqsadida olib borilgan tadqiqot ishlari eksperimental-tajriba metodlariga tayangan holda tashkil etildi. Tajriba-sinov jarayonlari harbiy ta'lim muassasasida iagno olayotgan 3- va 4-bosqich kursantlar ishtirokida amalga oshirildi. Ishtirokchilar tasodifiy tanlov asosida nazorat va eksperimental guruhlariga ajratildi.

Tajriba jarayonida quyidagi bosqichlar amalga oshirildi:

1. Dastlabki diagnostika bosqichi – ishtirokchilarning profayling kompetensiyasi darajasi aniqlash maqsadida maxsus psixodiagnostik testlar va anketalar o'tkazildi. Bunda shaxslararo kuzatuv, og'zaki va yozma tahlil qilish ko'nikmalari, stressga chidamlilik va emotsional barqarorlik kabi mezonlar baholandi.

2. Eksperimental ta'sir bosqichi – eksperimental guruh bilan profayling kompetensiyasini rivojlantirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar tashkil etildi. Mashg'ulotlar quyidagilarni o'z ichiga oldi:

- shaxs psixotiplari va ularning xatti-harakatlarini tahlil qilish;
- interaktiv treninglar (rol o'yinlari, keys-stadilar);
- analitik fikrlashni rivojlantiruvchi topshiriqlar;
- real va simulyatsiyalangan holatlarni tahlil qilish.

3. Yakuniy baholash bosqichi – dastlabki bosqichdagi metodikalar yordamida qayta diagnostika o'tkazildi va eksperimental ta'sir natijalari nazorat guruhi bilan solishtirildi.

Olingan natijalar asosida iagnosti tahlil olib borildi. Bu tahlil eksperimental yondashuvning samaradorligini aniqlashga xizmat qildi.

Tajriba-sinov ishlari yakunida olingan ma'lumotlar asosida eksperimental va nazorat guruhlarining profayling kompetensiyasi darajalarida yuz bergan o'zgarishlar iagnosti jihatdan tahlil qilindi. Bunda Student t-testi, chi-kvadrat testi, shuningdek, deskriptiv statistikalar (o'rtacha qiymat, dispersiya, standart og'ish) qo'llanildi.

4. Dastlabki holat (pre-test) tahlili:

Eksperiment boshlanishidan oldin har ikki guruhda profayling kompetensiyasining o'rtacha darajasi deyarli teng bo'lib, sezilarli farq kuzatilmadi ($p > 0.05$). Bu tajriba boshlanishidagi shartlarning tengligini ko'rsatadi.

2. Yakuniy holat (post-test) tahlili:

Eksperimental guruhda mashg'ulotlar o'tkazilgach, profayling kompetensiyasi bo'yicha sezilarli o'sish qayd etildi. Jumladan:

- Eksperimental guruhda o'rtacha ball 26.4 dan 37.2 gacha oshgan bo'lsa,
- Nazorat guruhida bu ko'rsatkich 26.1 dan 28.0 gacha ko'tarilgan, bu esa tabiiy rivojlanish bilan bog'liq.

Student t-test natijasiga ko'ra, eksperimental va nazorat guruhlari o'rtasidagi yakuniy farq iagnosti jihatdan ishonchli deb topildi ($t = 4.87$; $p < 0.01$).

5. Subkompetensiyalar bo'yicha o'sish:

Tahlil natijalariga ko'ra, eng iag ijobiy o'zgarishlar quyidagi yo'nalishlarda kuzatildi:

- Xulq-atvorni tahlil qilish ko'nikmasi – 38% o'sish;
- Emotsional barqarorlik – 26% o'sish;
- Og'zaki muloqotda profiling elementlarini qo'llay olish – 31% o'sish.

6. Vizual ko'rinishda (ixtiyoriy):

Tajriba davomida qo'llanilgan metodikalar:

Metodika turi	Maqsadi	Natijasi (kompetensiyaga ta'siri)
Trening-mashg'ulotlar	Kursantlarni profiling asoslari, psixotiplar va kuzatuv asosida	Analitik fikrlash, shaxs xatti-harakatini baholash ko'nikmalari

	tahlilga o'rgatish	shakllandi
Rol o'yinlari (role-play)	Real hayotdagi vaziyatlarda profiling amaliyoti orqali qaror qabul qilishni mashq qilish	Real va tezkor tahlil qilish, og'zaki muloqotda profiling elementlaridan foydalanish
Keys-stadi (case-study)	Murakkab shaxsiy vaziyatlarni tahlil qilish va muammoni aniqlash	Mantiqiy tahlil, shaxs portretini to'g'ri shakllantirish
MBTI shaxsiy tiplar testi	Shaxsning xulq-atvor modelini aniqlash va uni profilingda qo'llash	Psixotiplar asosida baholash ko'nikmalari rivojlandi
Emotsional intellekt (EQ) testi	Emotsiyalarni boshqarish va tushunish darajasini baholash	Emotsional barqarorlik va empatiya ko'nikmalari oshdi
Video kuzatuvli tahlil	Mimika, tana harakati va nutq uslubiga qarab inson haqida xulosa qilish	Noverbal belgilar orqali profiling malakasi shakllandi
Analitik mashqlar	Mantiqiy bog'liqliklarni aniqlash, faktlar asosida taxmin qilish	Tez va aniq tahlil qilish, taxminlarni asoslash ko'nikmalari kuchaydi
Refleksiya va guruhli tahlil	O'z-o'zini baholash, xatolar-dan saboq olish va tajriba almashish	Metakognitiv (o'ylab fikr yuritish) kompetensiyasi rivojlandi

O'tkazilgan tajriba-sinov ishlari natijasida bo'lajak ofitserlarda profayling kompetensiyasini rivojlantirish imkoniyati va samaradorligi amaliy jihatdan asoslab berildi. Maxsus ishlab chiqilgan modul asosida olib borilgan treninglar, psixodagnostik testlar, rol o'yinlari va keys-stadi mashg'ulotlari kursantlarda:

- inson xatti-harakatlarini tahlil qilish,
 - shaxsiy portret tuzish,
 - emotsional holatni anglash,
 - noverbal signallarni baholash,
 - qaror qabul qilishda profiling yondashuvlarini qo'llash
- ko'nikmalarining sezilarli darajada rivojlanishiga xizmat qildi.

Statistik tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, eksperimental guruhda profayling kompetensiyasi darajasi yuqori o'sish ko'rsatkichiga ega bo'ldi ($p < 0.01$), bu esa qo'llanilgan metodika va yondashuvlarning samaradorligini tasdiqlaydi.

Tajriba asosida shakllantirilgan metodik yondashuvlar kelgusida harbiy kadrlar tayyorlash tizimida, xususan, psixologik xavfsizlik, razvedka, tergov va maxsus operatsion bo'limlar uchun muhim amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa

– Harbiy ta'lim muassasalari o'quv dasturlariga profaylingga oid amaliy mashg'ulotlar va modullarni muntazam kiritish tavsiya etiladi. Bu kursantlarda inson psixologiyasini chuqur anglash va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

– Bo'lajak ofitserlar uchun psixologik tayyorgarlik kurslarida interaktiv usullar – keys-stadi, rol o'yinlari, treninglar, videokuzatuv tahlillari keng qo'llanilishi kerak.

– Profiling kompetensiyasini baholash uchun diagnostik testlar va monitoring tizimi ishlab chiqilishi va muntazam ravishda qo'llanilishi lozim.

– Harbiy sohada faoliyat yurituvchi psixolog, ofitser va instruktorlar uchun qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslarida profiling yondashuvlari bo'yicha maxsus bloklar joriy etilishi zarur.

– Kursantlarning individual rivojlanishiga e'tibor qaratish uchun reflektiv daftarlardan, shaxsiy tahlil topshiriqlaridan foydalanish foydalidir. Bu metakognitiv kompetensiyani rivojlantiradi.

– Ushbu modul asosida olingan tajriba boshqa sohalarda – ichki ishlar, favqulodda vaziyatlar, maxsus xizmatlar uchun adaptatsiya qilinishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov, I. A. (2002). *O'zbekistonda inson resurslarini boshqarish*. Toshkent: O'qituvchi.
2. Gulomov, I. R. (2009). *Psixologiya va harbiy psixologiyaning asoslari*. Toshkent: Sharq.
3. Berg, G. S. (2006). *Profiling as a Tool in Criminal Investigations*. Journal of Criminal Psychology, 12(3), 34-48.
4. Ponomarev, A. (2011). *Profiling in law enforcement: Modern approaches*. Moscow: Yurist.
5. Barrett, L. F., & Salovey, P. (2002). *Emotional Intelligence: Theory, Findings, and Implications*. Psychological Inquiry, 13(2), 105-124.
6. Jung, C. G. (1921). *Psychological Types*. London: Routledge.
7. Reid, J. E., & Inbau, F. E. (2001). *Criminal Interrogation and Confessions* (4th ed.). Gaithersburg, MD: Aspen Publishers.
8. Erikson, E. H. (1950). *Childhood and Society*. New York: Norton & Company.
9. Lievens, F., & De Corte, W. (2008). *Personality assessment in the selection of police officers: The role of the Big Five personality traits*. Journal of Applied Psychology, 93(6), 1025-1034.
10. Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). *Emotional intelligence*. Imagination, Cognition, and Personality, 9(3), 185-211.

Olimov Laziz Yarashovich,

Professor of the Department of Psychology at Bukhara State University,
Doctor of Philosophy (PhD) in Psychological Sciences

SPECIFICITY OF IMPROVEMENT OF PSYCHOLOGICAL COMPETENCE FACTORS IN JUDICIAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES

Abstract: This article discusses the study of the manifestation and development of factors of competence in the activities of a forensic psychologist and the improvement of its specific socio-psychological factors, the identification of components, the study of the manifestation and development of communicative, emotional and personal components of a forensic psychologist; in the development of socio-psychological competence of forensic psychologists, their connection with the legal system is revealed.

Key words: forensic psychologist-expert, socio-psychological competence, forensic psychological examination, professional competence.

Annotatsiya: Ushbu maqolada sud psixologi faoliyatida kompetensiya omillarining namoyon bo'lishi va rivojlanishi, uning o'ziga xos ijtimoiy-psixologik omillarini takomillashtirish, komponentlarni aniqlash, sud psixologining kommunikativ, emosional va shaxsiy komponentlarining namoyon bo'lishi va rivojlanishini o'rganish masalalari ko'rib chiqiladi; sud psixologlarining ijtimoiy-psixologik kompetensiyasini rivojlantirishda ularning huquqiy tizim bilan bog'liqligi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: sud psixologi-mutaxassis, ijtimoiy-psixologik kompetensiya, sud-psixologik ekspertiza, kasbiy kompetensiya.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы проявления и развития факторов компетентности в деятельности судебного психолога, совершенствования его специфических социально-психологических факторов, выявления компонентов, исследования проявления и развития коммуникативных, эмоциональных и личностных компонентов судебного психолога; также раскрывается связь между правовой системой и развитием социально-психологической компетенции судебных психологов.

Ключевые слова: судебный психолог-эксперт, социально-психологическая компетенция, судебно-психологическая экспертиза, профессиональная компетенция.

Introduction. Analyzing scientific research works on the mechanisms of improving the professional competence of psychologists in the process of court and investigation in modern psychology, we paid special attention to the theoretical interpretation of many psychological features related to the methodology of professional competence in them. Based on the analysis of several scientific literature, we can see that there are different approaches by researchers to determine the competence of a psychologist.

We can see the process of professional competence in the practice of not only social and applied psychology, but also many branches of psychology. A similar category is expressed in scientific literature, and a single scientific methodological development of a perfect level has not yet been adopted to evaluate the effectiveness of professional activity as a criterion of social-psychological efficiency as a means of competence.

The professional competence of a psychologist as a specialist and court psychologist expert refers to their professional activity, which implies the ability to perform practical professional activity and professional treatment at a sufficiently high level. At the same time, the professional competence of a psychologist can be assessed by the proportionality of his professional knowledge and skills, and on the other hand, his professional position and psychological qualities.

Literature analysis and methodology. Literature review shows that There is no single approach to defining the concept of "Competence" in foreign and local pedagogical-psychological literature. The dictionary meaning of the word competence is derived from the Latin "competo" which means "I am able, I am worthy", and it means that one is aware of a certain type of activity.

"Competence" is a characteristic of a person's practical ability in a sufficiently well-versed activity or field, which is manifested in human activity, as well as a characteristic that determines the formation of professional activity according to a certain system. Nevertheless, by most authors, competence is associated with the effective performance of an activity or action.

In particular, European and American researchers have studied the practical aspects of professional competence, i.e. the set of knowledge, skills and abilities that affect the environment (I.Borg, M. Muller, V.I.Lupandin) and serve to successfully complete the task (O.O.Gonina, M.Kaplan, L.Nuguist); studied as a provider of specific actions in the activity structure (AABlaginin, G.Birkgoff), as an applicator of practical methods to cognitive processes (S.P.Destra, S.Dollinger) [6].

A.I.Subetto explores the concepts of competence and competence within the categories of quality, characteristic, skill. He emphasizes that the concepts of competence and competence are a complex structural and dynamic learning process, but are secondary to the categories of qualities and characteristics. This, in turn, is subject to the following general principles:

- the principle of integrity and systematicity, on which the working structure of quality is based;

- the quality of the object at the high quality level, and the external structure of the quality determines the quality of the interaction of the object or process with the external environment at the real quality level;

- the principle of the existence of a system of potential and actual external and business conflicts in the emergence and development of quality;

- the principle of reflecting the quality of various processes in the results.

O.A.Bulavenko suggests that competence should be considered not as a characteristic feature of professional activity, but as a state of a person's persistently increased or decreased activity [7].

In our opinion, competence is manifested only in active professional activity, some stability in activity can be an obstacle to its success.

Teacher A.A.Dunyushin emphasizes that social-psychological competence of a person is the ability to apply knowledge, skills and abilities necessary for interaction with people in professional activities.

Apparently, the author of the opinion was identified by the following several comments:

- a) competence can be assessed as a description of a specific activity subject;

- b) the content of competence depends on the purpose, structure and special requirements of professional activity;

- c) competence emotional-volitional qualities, sociability of a person, intellectual potential, orientation of a person serve as the basis of competence[9].

So, based on the above analysis, we can see that one of the urgent tasks is to develop the aspects related to the professional competence of forensic psychologists and psychologists during the trial and investigation process, and it is necessary to assess the research of various aspects of their professional activity as a requirement of the present time.

It is known that the legal grounds for appointing an expert in any criminal cases, particularly psychology, requiring special knowledge and experience (competencies) are provided in Article 172 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan.

As defined in paragraph 5 of Article 173 of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan (Conditions for appointing and conducting an expert opinion), the expert opinion is "when perceiving, remembering and questioning the mental and physical state of the victim, the witness and the circumstances that are important for the case It is necessary to appoint and transfer when it is necessary to determine that they have the ability to express themselves, as well as the ability of the victim to independently protect his rights and legal interests during the criminal proceedings. Naturally, it determines the need to evaluate mental phenomena that are the subject of psychology's research.

The legal basis for conducting forensic psychological examinations in civil court proceedings is the decision issued by the judge of the civil court. As defined in Article 84 of the Federal Criminal Code of the Republic of Uzbekistan, expertise is appointed when there is a need to conduct specific research using special, in particular, psychology knowledge. This is intended.

According to Article 3 of the Law of the Republic of Uzbekistan "On Forensic Expertise" entitled "Basic Concepts", forensic expert examinations are carried out by a forensic expert on the basis of special knowledge in the field of science, technology, art or craft. It is intended to carry out and give a conclusion.

Based on the norms established for the appointment of SPE in criminal proceedings, in the study of the individual-psychological characteristics of the subject who committed a serious crime, his stable motivational-spiritual reasons, as well as the person committed it is carried out when there are difficulties or complications in the assessment of the causes of the crime, due to the fact that it is not possible to determine the legal remedy for the committed action or inaction in an appropriate manner.

The importance of SPE can also be applied in the process of resolving civil legal disputes. In order to appoint an expert in this case, any specific information related to the psychological aspects of one or the other of the parties, for example, the subject's intellectual, knowing, under the influence of delusion, deception or violence, mental pressure at the time of the transaction information about low ability may be the cause.

Thus, psychological concepts related to one or another solution of controversial issues that fall under the jurisdiction of the court for the appointment of SPE in both criminal and civil proceedings, various manifestation mechanisms of the psyche of persons undergoing criminal proceedings or participating in civil proceedings from a psychological point of view. It should be noted that any specific information deemed necessary for evaluation may be the cause.

As the concept of "human factor" occupies a leading position in legal practice, the use of psychological theories and practices (experiences) relevant to the field is one of the most important tasks of today to make a fair decision and make a judgment or ruling. Unfortunately, due to the lack of a special institution or center for the organization and conduct of forensic psychological examinations, this work is carried out by professors and teachers working in the higher education system of the regions. In addition, it can be noted that the lack of a training system for forensic psychologist-experts causes various difficulties [10].

According to Clause 29 of the "Sample Regulation on the Procedure for Conducting a Forensic Expertise by the State Forensic Expertise Institution or Other Enterprise, Institution, Organization", "Expert opinion consists of three parts: introduction, examination and conclusions (final) will consist of".

The conclusion of the forensic psychological examination commission is an official written document, in which, in accordance with the Codes of Criminal Procedure and Civil Procedure of the Republic of Uzbekistan, the legal grounds and conditions for conducting a forensic psychological examination, the issues put before the expert or experts, they are The experts, as well as the conclusions of the expert commission, will be reflected. The conclusion of the forensic psychological examination shall be considered proof (evidence) in a criminal or civil case.

The conclusion of the commission of forensic psychological expertise is drawn up in a printed form signed by all the experts who conducted the expertise, and it is sealed with the seal of the institution where the forensic psychological expertise was conducted. The general term for drawing up a conclusion should not be later than 15 days after the completion of the expert examination and the issuance of expert conclusions (including in cases where more than one conclusion was drawn up by them due to a disagreement between experts). When the expertise is carried out by the commission, one of the members of the expert commission (the secretary) is responsible for preparing the draft of the expert opinion, agreeing on its text with other members of the expert commission, and drawing up the conclusion.

The conclusion of the forensic psychological examination is formalized in the following order:

1. General part

1.1. Introduction to the conclusion.

1.2. The introductory part of the summary reflects the following:

- date and place of forensic psychological examination;
- legal basis for conducting a forensic psychological examination;
- information about the body (person) that appointed the forensic examination;
- relevant information about the forensic psychological examination commission (surname, first name, first name, education, specialization, length of service, academic degree and academic title, position held) and the organization;
- As stated in Articles 238, 240 of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan, a forensic expert may testify falsely, disclose information from an inquiry or preliminary investigation without the permission of the investigator, investigator or prosecutor, as well as the expert's refusal to give a conclusion or this warning of prosecution for evasion of work;
- questions to be determined by an expert or an expert commission. They must be clearly expressed in the court ruling or the decision of the investigative bodies to appoint an expert.

If the questions are expressed incorrectly (not clearly, not in accordance with the accepted terms, etc.), but their meaning is understandable to the expert, the expert can express the questions according to his special knowledge. Given several questions, the expert has the right to recategorize them, state them in a sequence that ensures the order in accordance with the purpose of the investigation.

- Case materials and medical documents submitted to the expert for forensic psychological examination;

- Official information about the respondents who participated in the forensic psychological examination.

1.3. If the forensic psychological examination is being conducted additionally or repeatedly, it should be noted in the introductory part of the conclusion. In these cases, brief information about the previous expertise (expertise) - when, where and by whom it was conducted, what conclusions (conclusions) were given, the reasons for appointing this expertise are given.

1.4. If an official request for additional materials for examination by an expert (experts) was submitted during the forensic psychological examination, the introduction of the conclusion should reflect this case and the results of the consideration of the request (applications) need

2. Diagnostic measures (research) part

2.1. In the initial stage, the method of determining the biography of the respondent is used.

In this process, chronological order should be followed in determining the events related to the respondent from his birth to the present time, as well as during education, family, work, marriage, social (including criminal) life. a specific activity model is evaluated psychodiagnostically.

2.2. The inspection should reflect the following:

- ✚ information obtained from criminal or civil case materials directly describing the behavior, individual-psychological (typological) characteristics and mental state of the examinee in the period before the situation or events related to it. This examination is mainly based on the information provided by the victims, witnesses (plaintiffs, defendants) and allows determining the direction of the person being examined in place and time within the scope of the ability to understand the situation as a whole;

- ✚ basic information about the examined person's childhood, beginning of schooling, adolescence, early youth, adult life,

- ✚ stipulates the "biographical method" of examining the psychology of the examined person;

- ✚ stable personality characteristics of the investigated person's specific characteristics that apply to a person in the period before the incident;

- ✚ taking into account issues about the individual in the case that happened to him, information about the presence or absence of a mental illness of the examined person (whether he is

registered in a psychiatric dispensary or not), factors that confirm or deny the solution should be justified. If the respondent has a mental disorder, it is necessary to clearly and consistently reflect the development of the disease and its course, not to generalize, but to note the specific features of the psychopathological experiences. This includes the dates of placement in psychiatric hospitals, the diagnoses of each hospitalization or outpatient psychiatric examination (including in the past outpatient or in-hospital forensic psychiatric examinations), and the person being examined during that period. it is necessary to give the characteristics of the mental state;

- ✚ in the absence of information about the examined person, it is necessary to diagnose the psychological characteristics of a person who entered into this or that social relationship in the social environment, and in this, his individual-psychological structure should be taken into account;

- ✚ experienced somatic and other diseases and their effect on the mental state;

- ✚ not only workplaces and positions held, but also, if possible, job descriptions, and the opinions of colleagues about labor activity;

- ✚ information about conviction (if any) should include a brief description of the offense committed, which is especially important if it is of the same type as the offense currently committed. Descriptions of places of deprivation of liberty, if any;

- ✚ it is necessary to thoroughly explain the legal situation under investigation.

2.3. When relying on this or that information, it is necessary to indicate its source, and when using criminal or civil cases, the serial numbers of pages and volumes must be indicated.

2.4. Experimental-psychological examination is the central part of the conclusion of the SPE, in which the mental (psychological) state of the person being examined, the picture created as a result of the examination should be clearly reflected.

It includes the following components:

- A brief analysis of the content of the interview conducted with the respondent (a verbal analysis of his experiences in relation to the inspection period);

- a description of the behavior of the person being examined during the examination, which also includes an assessment of the specific characteristics of communication (maintenance of a certain distance, level of interest, emotional indifference, etc.);

- clearly knowing the direction (orientation) in a situation of legal importance, critical approach to the happening events, emotional state in understanding the purpose of investigation;

- assessment of the situation of legal significance by the person being examined.

2.5. Experimental-psychological examination using diagnostic (diagnostic) methods.

- it is indicated what special means (methods and methodologies-methods) the examination was carried out, in which the full name of the methodology accepted in psychodiagnostics, the author of the methodology, if the methodology has been modified, the author of the modification or a reference to a scientific source must be provided. These are important for the investigator and the court to make sure that the expert research methods are complete and scientific, their validity, and that their application is correct;

- a detailed description of the work process, in which the stages, methods and means of recording the results, data obtained as a result of the use of experimental methods, interpretation of the obtained results are described;

- assessment of the cognitive capabilities of the examined person;

- diagnosis of aspects of accentuation in the behavior of the examined person.

2.6. Comparative analysis of working materials and results of experimental-psychological examination.

- Psychological analysis, taking into account the testimony of the parties (case materials), the case situation, and the experiences of the person being examined during the interview - during the "report", before and after events of legal significance, individual-psychological should be reflected (compared) in accordance with the test results;

- The results of the examination (working materials, including medical documents and experimental testing) should meet the requirements of the criteria of the phenomenology of the psychological processes that are relevant to the behavior of the subject of the examination.

3. Reasoning part (conclusions and their justification)

3.1. It reflects the evaluation of the research results on the issues put before the expert commission, the reasoning and expression of the conclusions.

3.2. The justifying (final) part of the conclusion consists of an assessment of the psychological state of the person being examined, answers to questions and their detailed justification.

3.3. None of the questions put to the expert can remain unanswered and cannot be missed. If there is reason for the expert to answer some questions and give information about the impossibility of answering others, then a single conclusion is drawn up, in which, along with the expert conclusions, some of the questions put to the expert Reasons for not being able to answer are given.

The questions put before the forensic psychologist cannot be solved on the basis of his special psychological knowledge in the field, the examination objects and materials presented to him are unsuitable and insufficient for drawing conclusions, the lack of additional materials or the science and court - when he is convinced that the practice of the expert does not allow to answer these questions, he draws up a document on the inability to give a conclusion and submits it to the body that appointed the forensic examination.

3.4. The summary must be written in a language that is understandable for the participants of the trial or the employees of the investigative body, who do not have knowledge of the science of psychology. Therefore, in the conclusion, special terms should not be used too much, and in special cases, the meaning of special terms should be explained.

3.5. It is necessary not to allow expert judgments and conclusions on issues related to the special authority of the court or investigation in a criminal or civil case.

If a re-examination is appointed, if there is a difference in its conclusion with the conclusions of the previous examination, it is necessary to conduct an analysis of the conclusions of these examinations, which should contain elements of differential diagnosis. Alternatively, the conclusion may indicate situations that are important for the work and determined by the initiative of the expert.

4. The role of an expert psychologist in comprehensive forensic psychological and psychiatric examinations

4.1. It serves as the foundational principle of equal rights of experts. According to him, a psychologist has the same procedural rights and obligations as any expert, that is, he does not enjoy any advantages in solving issues on the merits. Equality of experts determines the equal value of the obtained inspection results and conclusions. Each of them is initially separated in full.

4.2. Expert psychologists immediately start conducting complex court psychological-psychiatric examination after receiving the decision or ruling on its appointment. From this moment on, they will be responsible for timely and quality examination. Including in the criminal procedure, they are responsible for refusing to give a conclusion or deliberately giving a false conclusion.

4.3. An expert psychologist familiarizes himself with the materials of a criminal or civil case, identifies the issues before him, clarifies their essence, determines the final goals and specific tasks of the investigation, determines its general plan, the sequence of execution of individual operations. They include:

- a specific stage of the examination period consists in studying the information on the qualification (assessment) of the mental state of the person being examined under the authority of a psychiatrist (mental (organic, endogenous, exogenous, etc.) and not falling into the category of mental illness, with work incapacity conditional diseases). Achieving these decisive goals is not only of independent expert importance, but also constitutes a real basis for the performance of the remaining tasks of a psychological nature;

- experimental-psychological examination of the subject of the examination of the psychological expert (on the basis of work situations and witness statements, analysis of case materials) taking into account psychiatric data and in one or another legally significant situation of the criminal or civil proceedings must carry out an inspection;

- the psychologist expert determines the examination position and, in accordance with the obtained results, makes a conclusion about the emotional state (including behavioral components) of the examined person in this or that legally significant situation.

5. The conclusion of the psychologist expert in complex court psychological and psychiatric examinations

5.1. The process of formalizing the results of the examination of the forensic psychologist-expert in the complex forensic psychological-psychiatric expertise is structured as follows:

- introduction (introductory part), anamnesis, description of physical, neurological and mental condition and analysis of case (criminal or civil) materials are carried out by psychiatric experts;

- the examination of the psychological expert is carried out in the context of the issues raised by psychologists, taking into account special knowledge. The methods used and the results of their application, which formed the basis of the conclusion, should be presented in full. Violation of this requirement is a reason to consider the expert's opinion insufficiently substantiated, because the legislation emphasizes the importance of the information about the materials used, the methods used and the inspections carried out being fully reflected in the opinion.

5.2. The psychologist-expert participating in the comprehensive examination signs the part of the conclusion (along with his own conclusions) describing the examinations he has conducted, and he is responsible for it.

6. Business and document storage

6.1. Establishing record keeping and document storage ensures the preservation of materials as documents, as well as their use for scientific and practical purposes. Extracts from the materials of criminal and civil cases, conclusions of forensic psychological expertise, journal of registration of expertise, correspondence with judicial investigation bodies are handled separately and stored in the organization.

6.2. Original copies of forensic psychological examinations are given to investigative and judicial bodies based on the decisions or rulings of these bodies.

6.3. In the above-mentioned cases, the provision of information is carried out with the permission of the head of the institution that organized the forensic-psychological expert commission or his substitute.

6.4. If there is no archive for the storage of these documents, the documents of the expertise (reports, conclusions) that must be kept for a period of 3 years will be destroyed.

It should also be noted that after evaluating the results of the expert examination, the court may call the expert for questioning to explain his conclusion, if he recognizes the expert opinion as insufficiently clear or incomplete (Article 86, O' of the Criminal Procedure Code Article 186 of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan). During the questioning of the expert, additional expertise may be assigned to this expert or another expert psychologist, without clarification of the conclusion by the expert. If the expert's opinion is not substantiated or its correctness is in doubt, the re-examination is assigned to another expert or experts. Experts must keep an account of the conducted expertise.

As stated in paragraph 16 of the Resolution No. 24 of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan dated 12.12.2008 "On some issues arising in judicial practice in the appointment, conduct and evaluation of expert opinion on civil cases", "Courts they should strictly distinguish the basis and procedure for appointment of additional, re-, complex and commission expertise".

The conclusion of the psychologist-expert must be drawn up within the framework of existing legal logic, competently literate, covering all subtle differences of the situation.

As stated in paragraph 22 of this decision of the Plenum, "expert's probable opinion cannot be used as a basis for a court decision", and expert opinions should be presented in such a way that the stages of the court can fully use them.

In accordance with paragraph 32 of the "Sample Regulation on the Procedure for Conducting a Forensic Expertise by the State Forensic Expertise Institution or Other Enterprise, Institu-

tion, Organization", and should be stated in a clear, understandable language that does not allow for different interpretations.

Results

Now, after the direct control experience, we will proceed to the analysis of the correlation between the socio-psychological competence of the forensic psychologist and the emotional intelligence.

As can be seen from Table 1 above, both inspector-psychologists and practicing school psychologists have indicators of psychodiagnostic competence of psychologists in the context of Forensic Psychological Expertise, as well as the need to carry out training, educational-methodical and developmental training with them. indicates the presence [11].

In general, with the increase in the professional competence of forensic psychologists, their socio-psychological competence will increase.

Conclusion. Psychotechnique aimed at the development of psychological characteristics that arise in connection with the professional development of a person, and based on the analysis of the results obtained from the diagnostic and control experiments in the evaluation of the effectiveness of the training module, in addition, the program for the development of social-psychological competence of forensic psychologists and its professional development of forensic psychologists The results of the study of the effect on the activity revealed the following:

1. It was determined that social-psychological and professional competence is important in the professional activity of a forensic psychologist as a set of knowledge, skills and qualifications related to the field that ensures the effective functioning of a forensic psychologist.

2. Factors affecting the manifestation and development of socio-psychological competence in the professional activity of a forensic psychologist can serve to improve the level of professionalism.

3. The ability of a forensic psychologist to have an adequate relationship with one or another person, in particular, a high level of communication in forensic psychological examinations, the ability to analyze communication situations, adequate sensitivity to the interlocutor's behavior, actions, mental experiences and different situations characterized by the manifestation of the qualities of flexibility at a certain level.

4. The manifestation of socio-psychological competence of forensic psychologist experts, the direct dependence on factors such as professional and communicative competence, which is formed in a unique way in each forensic psychologist expert, serves to determine socio-psychological competence, the effectiveness of professional activity and ensure the integrity of the individual.

5. Demonstration of the socio-psychological competence of the forensic psychologist and the factors of professional competence is of great importance in the organization and conduct of the forensic psychological examination on the basis of high efficiency.

6. The fact that a forensic psychologist expert organizes and conducts forensic psychological examinations based on established standards directly depends on their knowledge of the field. From this point of view, it was possible to determine their socio-psychological competence by evaluating the possibilities of having knowledge about the concepts related to the field and being able to apply it in practice.

List of literature used.

1. Golniiz G., Schulz-Wulf G. Rhythmic-psychomotorische Musiktherapie. Yena, 2004.- 112 p.
2. Glassman A. H., Shapiro P.A., Depression and the course of coronary artery disease. Am J Psychiatry. 1998. – P. 4-11.
3. Gmott H.G. between Parent and Children. N.Y., 2003. P – 219.

4. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. O`smirlarda ekstremal vaziyatlarda psixologik himoya mexanizmlarini shakllantirish. Monografiya. “Buxoro viloyat bosmaxonasi MChJ” nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 160.
5. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. Psychodiagnostics. O`quv qo`llanma. “Turon zamin ziyo” nashriyoti. Toshkent 2014. -B. 298.
6. Olimov L.Ya. Psixodiagnostika va psixometrika asoslari. Darslik. “Durdona” nashriyoti. Buxoro. 2021. -B. 747.
7. Olimov L.Ya. Umumiy psixodiagnostika. “Durdona” nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 1103.
8. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M.. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. o`quv qo`llanma. “Turon zamin ziyo” nashriyoti. T. 2020. -B. 820.
9. Olimov L.Ya., Nazarov A.M.. Xulqi o`gishgan bolalar psixologiyasi. O`quv qo`llanma. “Tafakkur avlodi” nashriyoti. Buxoro. 2020. -B. 490.
10. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M. O`smirlarda psixologik himoya mexanizmlarining namoyon bo`lishining o`ziga xosligi. Psixologiya ilmiy jurnali. 2021 yil, 4 son 103-112 b.

*Ashrapov Nodir Namoz o'g'li,
Buxoro davlat universiteti,
Psixologiya kafedrası o'qituvchisi*

O'SPILINLAR KOGNITIV TIZIMNI RIVOJLANTIRISHDA EMOTSIONAL INTELLEKTNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'spirinlarda kognitiv tizimini rivojlantirishda emotsional intellektning pedagogik-psixologik jihatlari to'grisida ma'lumot berib o'tilgan. Shuningdek, bu jarayonda yuzaga keladigan psixologik o'zgarishlar va o'ziga xos to'siqlar borasida ilmiy-nazariy ma'lumotlar tahlil qilib o'tilgan.

Kalit so'zlar: xotira, idrok, kompetentsiya, diqqat, shaxsiyat, faoliyat, ong, ko'nikma, fikrlash, hissiyot, qobiliyat.

Аннотация. В данной статье представлена информация о педагогико-психологических аспектах эмоционального интеллекта в развитии познавательной системы у подростков. Также были проанализированы научно-теоретические данные о психологических изменениях и конкретных препятствиях, возникающих в этом процессе.

Ключевые слова: память, восприятие, компетентность, внимание, личность, активность, сознание, навыки, мышление, эмоции, способности.

Annotation. This article provides information on the totality of pedagogical and psychological aspects of emotional intelligence in the development of the cognitive system in adolescents. Also, scientific and theoretical data on the psychological changes and specific obstacles that arise in this process have been analyzed.

Key words: memory, perception, competence, attention, personality, activity, mind, skills, thinking, emotion, ability.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimining asosiy maqsadi ta'lim oluvchilarni fikrlashga o'rgatish ekanligi shubhasiz. Mantiqiy fikrlash va tanqidiy fikrlash kabi yuqori darajadagi kognitiv qobiliyatlarni, maktab va Oliy ta'lim muassasalaridagi akademik yutuqlardan tashqari, kundalik hayotning asosiy ko'nikmalaridir. Ta'lim standartlarini yaxshilash uchun kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish tabiati ta'limning barcha tarkibiy qismlarida, masalan, o'quv dasturlarini ishlab chiqish, o'qitish amaliyoti va baholashda tushunilishi kerak. Pedagogik-psixologik yondashuvlar, emotsional intellektning o'spirinlarning o'rganish jarayonlariga, masalan, diqqat, xotira, muammolarni hal qilish va qaror qabul qilish kabi kognitiv ko'nikmalarga qanday ta'sir ko'rsatishini aniqlashga qaratilgan. Bu yondashuvlar, o'smirlarning emotsional holatini yaxshilash orqali ularning o'qish va o'rganish samaradorligini oshirishga yordam beradi. Mazkur maqolada, emotsional intellektning o'smirlarning kognitiv tizimini rivojlantirishdagi o'ziga xos pedagogik-psixologik xususiyatlari chuqur tahlil qilinadi. Emotsional intellektni rivojlantirishning o'quv jarayonidagi ahamiyati, ta'limiy strategiyalar va metodikalar orqali qanday amalga oshirilishi, shuningdek, bu jarayonlarning nazariy va amaliy jihatlari ko'rib chiqiladi [5]. Maqola, emotsional intellektning ta'limiy samaradorlikni oshirishdagi rolini kengroq tushunishga va pedagogik amaliyotlarni takomillashtirishga yordam berishga intiladi.

Adabiyotlar tahlili. O'spirinlarda kognitiv tizim muammosi keng ko'lamdagi psixologik-pedagogik tadqiqot predmeti sifatida ko'plab tadqiqotchilarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Ushbu muammo bir necha jabhalarda o'rganilgan bo'lsa ham psixikaning muntazam rivojlanib borishi sababli ushbu mavzuni tadqiq qilish hamda o'rganishga doimo ehtiyoj sezilaveradi.

Jumladan: Jan Piaje taniqli psixolog, butun umr davomida shu jumladan o'spirinlik davrida kognitiv rivojlanish haqida ilmiy tadqiqotlar olib borgan. Piajening so'zlariga ko'ra, o'spirinlarning kognitiv rivojlanishi u "rasmiy operatsion bosqich" deb atagan, hamda bu 5 ta qismdan iborat bo'lgan. Uning fikriga ko'ra "rasmiy operatsion bosqich"ning o'ziga xos xususiyatlaridan biri bu abstrakt fikrlash qobiliyatidir. Endi o'spirinlar aniq tajribalar bilan bevosita bog'liq bo'lmagan tushunchalarni tushunishlari va boshqarishlari mumkin. Bu shuni anglatadiki,

ular gipotetik va deduktiv fikrlash bilan shug'ullanishlari, bevosita haqiqatdan tashqariga chiqadigan imkoniyatlar haqida o'ylashlari mumkin bo'ladi [2].

Piajening fikriga ko'ra gipotetiko-deduktiv fikrlashda o'spirinlarda gipotezalarni yaratish va ularni muntazam ravishda sinab ko'rish qobiliyatini o'z ichiga oladi. O'spirinlar faqat sinov va xatolarga tayanmasdan, mantiqiy fikrlashdan foydalanib, muammoning bir nechta yechimlarini ishlab chiqishi va baholashi mumkin. Misol uchun matematik muammoni hal qilishda o'smir bir nechta mumkin bo'lgan yondashuvlarni shakllantirishi, ularni sinab ko'rish va qaysi usul eng samarali ekanligini aniqlashi mumkin [3].

Robert Frayning o'spirinlarda kognitiv rivojlanish bo'yicha nazariyasi, yoshlarning aqliy qobiliyatlari va intellektual funksiyalarining rivojlanishini yanada yaxshiroq tushunish uchun ilg'or pedagogik va psixologik yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Frayning tadqiqotlari va nazariyalari kognitiv rivojlanishni yanada chuqurroq o'rganishga yordam beradi va o'spirinlarning aqliy salohiyatini oshirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqish uchun muhimdir [1].

1. **Ijrochi funktsiyalar:** Fray ijrochi funktsiyalarni o'spirinlarning kognitiv rivojlanishining markaziy qismi sifatida ko'radi. Bu funktsiyalar diqqatni boshqarish, ish xotirasi va kognitiv moslashuvchanlikni o'z ichiga oladi. Frayning fikriga ko'ra, o'spirinlar ushbu funktsiyalarni rivojlantirish orqali murakkab vazifalarni bajarishda va qarorlar qabul qilishda yaxshilanishadi.

2. **Kognitiv strategiyalar:** Fray o'spirinlarda kognitiv strategiyalarni, masalan, muammolarni hal qilish uchun yangi usullar va xotirani oshirish uchun yangi texnikalarni qo'llashni o'rgatadi. Bu strategiyalar orqali o'spirinlar yanada samarali o'rganish va o'zlarining aqliy qobiliyatlarini oshirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

3. **Emotsional ta'sir:** Fray o'spirinlarning kognitiv rivojlanishi emotsional holatlar va ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liq ekanligini ta'kidlaydi. Emotsional holatlar, masalan, stress va motivatsiya, o'spirinlarning diqqatini, xotirasini va muammolarni hal qilish qobiliyatiga ta'sir qiladi.

4. **Shaxsiy xususiyatlar:** Fray nazarida, kognitiv rivojlanish o'spirinlarning shaxsiy xususiyatlari, qobiliyatlari va tajribalari bilan bog'liq. Har bir o'spirinning aqliy salohiyati individual farqlarga ega bo'lishi mumkin va bu farqlar ta'lim strategiyalarini moslashtirishda muhim rol o'ynaydi.

5. **Ta'lim strategiyalari:** Fray o'spirinlar uchun ta'limiy strategiyalarni ishlab chiqishda kognitiv rivojlanish nazariyalarini hisobga olish zarurligini ta'kidlaydi. Bu strategiyalar o'spirinlarning ijrochi funktsiyalarini va kognitiv salohiyatini oshirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Robert Frayning o'spirinlarda kognitiv rivojlanish bo'yicha nazariyasi, ijrochi funktsiyalar, emotsional va ijtimoiy kontekstlar, shaxsiy farqlar va ta'limiy yondashuvlarni o'rganishga qaratilgan. Bu nazariya o'spirinlarning aqliy salohiyatini oshirish va ta'lim strategiyalarini yaxshilash uchun chuqurroq tushunishga yordam beradi. Frayning ishlari, o'spirinlarning kognitiv rivojlanishini yaxshilash va samarali ta'lim amaliyotlarini yaratish uchun qimmatli bilimlar beradi [4].

Tahlil va natijalar. Biz tadqiqotimizda o'spirinlarning kognitiv rivojlanishiga ta'sir qiluvchi emotsional intellektini o'rganish maqsadida Xollning "Emotsional intellektni baholash" so'rovnomasidan foydalandik. Savolnoma 30 ta savoldan iborat bo'lib, unda 5 ta shkala bo'yicha o'spirinlarning hissiy intellekti o'rganilgan. Biz bu jarayonga 9-sinfda tahsil oluvchi 30 nafar hamda 11-sinfda tahsil olayotgan, jami 60 ta o'quvchini jalb qildik.

Metodikadan olingan dastlabki natijalarga ko'ra 11-sinflarda emotsional bilimdonlik (12,1) 9-sinflarga (9,2) nisbatan sezilarli farqni ko'rsatdi. Bunda 11-sinf o'spirinlar metakognitiv qobiliyatlarni rivojlantirgan bo'lib, o'z his-tuyg'ularini va boshqalarining hissiyotlarini yaxshiroq anglashadi. Ular o'z emotsiyalarini va boshqalarining his-tuyg'ularini aniqlash va boshqarish qobiliyatlari 9-sinflarga nisbatan yaxshiroq ekanligini ko'rishimiz mumkin. Emotsiyani boshqarish shkalasida ham sezilarli farqlarni ko'rishimiz mumkin 9-sinflarda (8,4) 11-sinflarda (11,5). Bundagi omil 9-sinf o'spirinlari kamroq hayotiy tajribaga ega bo'lib, turli stressli vaziyatlarni boshqarish bo'yicha tajribasi cheklangan. 11-sinfga o'tganlar ko'proq ijtimoiy va akademik tajribaga ega bo'lishadi, bu esa ularning emotsiyalarini boshqarish qobiliyatini oshiradi.

11-sinf o'quvchilari yoshlariga qaraganda ko'proq sotsial tajribalarga ega bo'lib, bu ularning emotsiyalarni boshqarish qobiliyatini oshiradi. 9-sinf o'quvchilari esa hali sosial o'zgarishlarga to'liq moslashmaganligini ko'rishimiz mumkin.

Gender farqlarga olingan natijalarga e'tibor qaratadigan bo'lsak empatiya shkalasi bo'yicha qizlarda (14,7) yigitlarga (11,3) nisbatan yuqori natijani qayd etdi. Bunda qizlarda boshqalarga nisbatan hamdardlik, ko'ngilchanlik his tuyg'ulari nisbatan yuqori rivojlanganligini ko'rishimiz mumkin. O'z emotsiyasini boshqarish shkalasida esa yigitlar (12,4) qizlarga (8,5) nisbatan bir muncha yuqori natijani qayd etdi. Bunda yigitlarda o'zini anglash, moslashuvchanlik, o'z imkoniyatlari, kuchli va zaif tomonlarini tanib olishi, o'zini baholash, stressni boshqarish; stressni kamaytirish va unga qarshi turish qobiliyati kabi hissiy psixologik xususiyatlar yaxshi takomillashganligini anglatadi.

Xulosa. O'spirinlik davri, insonning kognitiv va emotsional rivojlanishida muhim bir bosqichdir. Ushbu davrda emotsional intellektning rivojlanishi kognitiv tizimning samarali shakllanishi uchun zarur bo'lgan asosiy faktorlar sirasiga kiradi. Emotsional intellekt, odamlarning o'z his-tuyg'ularini tushunish, boshqarish va boshqalarning his-tuyg'ularini aniqlash qobiliyatidir. Emotsional intellektning bu pedagogik-psixologik xususiyatlari o'spirinlarning kognitiv tizimining rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ularning emotsional barqarorligini va samaradorligini oshirish orqali, o'spirinlar o'zlarining kognitiv qobiliyatlarini, masalan, muammolarni hal qilish, qaror qabul qilish va ijtimoiy aloqalar o'rnatish qobiliyatlarini yaxshilaydilar. Pedagogik strategiyalar va psixologik qo'llab-quvvatlash emotsional intellektni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi va o'spirinlarning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Fray PS. Fostering Children's Cognitive Competence through Mediated Learning Experiences: Frontiers and Futures. Springfield, Ill, USA: C. C. Thomas; 1991
2. Piaget J. The Development of Thought: Equilibration of Cognitive Structures. Oxford, UK: Blackwell; 1977.
3. "Piaget's theory" in P. Mussen (ed.), Handbook of Child Psychology, Vol. 1. (4th ed., New York: Wiley, 1983).
4. Olimov I.Y. "Umumiy psixodiagnostika" Buxoro 2020 y., 540 b.
5. G'ozhev.E. "Umumiy psixologiya" Toshkent 2002 y., 160 b.

Oqmirzayeva Baxtigul Bahodir qizi,
 “Mehrli maktab” davlat ta’lim muassasasi
 Namangan viloyati filiali psixologi

GOSPITAL TA’LIMDA UZOQ MUDDAT DAVOLANAYOTGAN BOLALARNI PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK QO’LLAB-QUVVATLASHDA FANLARARO YONDASHUVNI JORIY ETISH

Annotatsiya: Ushbu maqolada uzoq muddatli davolanayotgan bolalarni psixologik qo’llab quvvatlashda fanlararo yondashuvni joriy etishning afzalliklari va “Mehrli maktab” da faoliyat olib boruvchi psixolog-pedagoglarning yo’nalishlar bo’yicha amalga oshiradigan ishlari haqida so’z yuritilgan.

Kalit so’zlar: Gospital ta’lim, psixologik yordam, individual ta’lim, stress, adaptatsiya, deprivatsiya, o’smirlik davri xususiyatlari

Аннотация: В данной статье рассматриваются преимущества внедрения междисциплинарного подхода в психологическую поддержку детей, нуждающихся в длительном лечении в условиях госпитального образования, а также описывается работа психологов-педагогов, осуществляющих деятельность в "Мехрли мактаб" по различным направлениям.

Ключевые слова: Госпитальное образование, психологическая помощь, индивидуальное обучение, стресс, адаптация, депривация, особенности подросткового возраста

Abstract: This article discusses the advantages of implementing an interdisciplinary approach to psychological support for children requiring long-term treatment in hospital education. It also describes the work carried out by psychologists and educators operating in various areas at "Mehrli Maktab" (Kind School).

Keywords: Hospital education, psychological assistance, individual education, stress, adaptation, deprivation, characteristics of adolescence

Kirish. Jahon sog’liqni saqlash tashkilotining so’nggi ma’lumotlariga ko’ra, butun dunyoda turli xil surunkali somatik kasalliklarga chalingan bolalar soni yildan-yilga ko’payib bormoqda. Pedagogik reabilitatsiya va psixologik yordam tizimini yaratishda butun ta’lim muhitini o’quvchining maxsus ehtiyojlariga moslashtirib, psixologik-pedagogik tashxis natijalarini, tibbiy chekllovlar va tavsiyalarni inobatga olish muhimdir. Uzoq muddat davolanayotgan bolalarni o’qitishda ko’pincha eng maqbul yechim individual ta’lim yo’nalishini ishlab chiqish va amalga oshirish hisoblanadi. Bu yo’nalish o’quv materialini o’zlashtirishning shaxsiylashtirilgan sur’ati va hajmini, o’quvchining ta’limiy intilishlari va iste’dodlarini hisobga olishni, turli xil psixologik va pedagogik vositalarni tanlashni o’z ichiga oladi. Aynan gospital maktab o’quvchilarining shaxsiy psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olish, individual va shaxsiylashtirilgan ta’lim, ehtiyotkorona, tiklovchi hamrohlik, shuningdek, fanlararo yondashuv haqida gapirish imkonini beradi. Agar o’qituvchilar, tarbiyachilar, psixologlar, logopedlar, defektologlar tibbiy mavzuga chuqur kirmasdan, bolaning xususiyatlari, davolashning ehtimoliy xavflari va asoratlari, dorilarning ta’siri va patologiyaning kognitiv funksiyalariga, hissiy holatga, o’quv motivatsiyasiga ta’siri haqida bilishlari muhimdir.

Gospital ta’limda, jiddiy somatik kasallikka duch kelgan bolalar o’zlarining o’ziga xos hayotiy sharoitlariga, alohida ehtiyojlariga ega bo’lgan, alohida bir jinsli bo’lmagan o’quvchilar guruhini shakllantiradi. Bunday sharoitda fanlararo yondashuv gospital maktabi mutaxassislari faoliyati uchun majburiy shartga aylanadi. Fanlararo yondashuv deganda, biz uzoq vaqt davolanishga muhtoj bo’lgan bolalarning hayot sifatini optimallashtirish va oshirishga qaratilgan mutaxassislarning kelishilgan jamoaviy ishini tushunamiz. Unga og’ir hayotiy vaziyatda kasallikning noxush oqibatlaridan himoyalaniish, ijtimoiy, psixologik, pedagogik qiyinchiliklarning oldini olish, shuningdek, bolaning shaxsiy salohiyatini tiklash, rivojlantirish va mustahkamlash kiradi.

Asosiy qismi. Keyinchalik gospital sharoitda uzoq vaqt davolanayotgan bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlarini qisqacha ko’rib chiqamiz, chunki gospital maktablarda

o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Har qanday somatik kasallik insonga ta'sir qiladi, chunki organizm, psixika va shaxs birligi allaqachon isbotlangan. Diagnostika qaysi a'zo bilan bog'liqligidan qat'iy nazar, ruhiy va somatik komponentlar bir-birini to'ldiruvchi tizimni tashkil qiladi. Bolalarda kasallikka shaxsiy reaksiya to'liq shakllanmaydi. Buning sababi shundaki, bolalar har doim ham o'z kasalliklarining oqibatlari xavfini to'liq anglab yetmaydilar. Ular faqat kasallik va uzoq davolanish bilan bog'liq cheklavlarni, shuningdek, jismoniy og'riqlarni qabul qiladilar. O'smirlar davrida kasallik muloqotga, o'z-o'zini anglashga ta'sir qiladi. Somatik kasalliklarga chalingan o'smirlarda kelajak haqidagi xavotirlar yaqqol namoyon bo'ladi. O'smirlar, bolalardan farqli o'laroq, o'zlarining holatini allaqachon anglaydilar. Surunkali somatik kasallik, shuningdek, somatogen turdagi ruhiy rivojlanishning kechikishiga olib kelishi mumkin, chunki uzoq muddatli ijtimoiy deprivatsiya, surunkali, og'ir stress, pedagogik beparvolik, og'riqli tibbiy muolajalar, dorilarning ta'siri, shuningdek, kasallik tufayli og'riq va noqulaylik tez charchashga, ruhiy jarayonlarning charchashiga, diqqat konsentratsiyasi va xotira hajmining pasayishiga, nutq buzilishlariga olib kelishi mumkin.

Surunkali somatik kasallikka chalingan bola bo'lgan oilalarda oilaviy rollar o'zgaradi, nizolar va disfunktsiyalarning yuzaga kelish ehtimoli ortadi, oila ichidagi normativ inqirozlar uchraydi. Ushbu barcha psixologik-pedagogik xususiyatlar uzoq muddatli davolanayotgan bolalarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlashda fanlararo yondashuvning muhimligi va zarurligini asoslashga imkon beradi. Gospital maktabida moslashuvchan kommunikatsiya tizimini yaratish nafaqat tibbiyot xodimlari va pedagoglar o'rtasida, balki psixologlar, logopedlar, ijtimoiy xodimlar va ota-onalar jamoatchiligi o'rtasidagi kasbiy o'zaro ta'sirning majburiy sharti bo'lishi kerak. Gospital maktabning psixologik-pedagogik kuzatuv xizmati tuzilmasi pedagog-psixologlar, pedagog-logopedlar bilan birgalikda nuqtali, manzilli yordam ko'rsatish va kamchiliklarni tiklashga yo'naltirilgan soha mutaxassislari bilan ifodalanishi kerak.

"Mehrli maktab" gospital maktablari loyihasining o'ziga xos xususiyatlari uzoq muddatli davolanishga muhtoj bo'lgan bolalar va o'smirlarni o'qitish, tarbiyalash, moslashtirish va reabilitatsiya qilish jarayonida yuzaga keladigan dolzarb muammolarni hal qilishda yondashuvlarni ishlab chiqish, amaliy faoliyatda qo'llash, shuningdek, fanlararo yondashuvdir. Uni psixologiya, pedagogika, tibbiyot va boshqa antropologiya fanlarining zamonaviy yutuqlari va ishlanmalariga tayanib amalga oshirish mumkin. Psixologik faoliyat bilan shug'ullanuvchi mutaxassislarining ishi quyidagi yo'nalishlar bo'yicha tashkil etilgan:

- Endigina statsionarga yotqizilgan bolalar bilan o'zaro hamkorlik qilish, shu jumladan kompleks psixologik-pedagogik diagnostika, moslashish davrida yordam ko'rsatish, tanishuv va birinchi uchrashuvlar natijalari bo'yicha individual alohida ehtiyojlar kartasini to'ldirish;
- Kognitiv va yoki nutqiy qiyinchiliklarga, emotsional-irodaviy sohani tartibga solish muammolariga, xulq-atvordagi qiyinchiliklarga, dezadaptatsiyaga ega bo'lgan ta'lim oluvchilarning turli guruhlar bilan korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlarni rejalashtirish va o'tkazish;
- Yangi muhit sharoitlarida bolalar va o'smirlarning ijtimoiylashuvi, kommunikativ ko'nikmalari va muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish;
- Pedagoglar va o'quvchilarning ota-onalarini psixologik qo'llab-quvvatlash;
- Psixologik konsiliumlarda ishtirok etish, individual o'quv rejalarini ishlab chiqish, bolalarning ayrim guruhlarini o'qitish shakllari, metodlari, vositalarini tanlashda ekspertlik faoliyati;
- Ta'lim oluvchilarning iqtidori, qiziqishlari, ta'lim olishga bo'lgan intilishlarini qo'llab-quvvatlash, darsdan tashqari faoliyatga, to'garak mashg'ulotlariga jalb etish;

Bunday kompleks va fanlararo psixologik-pedagogik ta'minotni amalga oshirish mexanizmi kasbiy vazifalarning ketma-ket algoritmini amalga oshirish va tegishli dolzarb muammolarni hal qilishdir. Bola gospital maktabiga o'qishga kirganidan keyin darhol, adaptatsiya davrini boshdan kechiradi. Uzoq vaqt davolanishga muhtoj bo'lgan bolalar preparatlarning yatrogen ta'siri, muolajalar, kasallikning psixo-fiziologik funksiyalarga ta'siri bilan bog'liq turli qiyinchiliklarga duch keladilar. Ko'pincha, biz yosh bemorning holati va uning hayot sifatiga ta'sir ko'rsatadigan

tashxislarning kombinatsiyasi bilan duch keladigan holatlar mavjud. Psixologik xizmat mutaxassislarining rivojlantiruvchi va korreksion ishlari, shuningdek, maslahat, diagnostika, korreksion ishlari hospital maktabi faoliyatida muhim o‘rin tutadi. Asosiy maqsad, o‘quv materialini o‘zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelayotgan o‘quvchilarga yordam berish, moslashtirish, ijtimoiylashtirish va tarbiyalash tizimini amalga oshirishdan iborat. Mutaxassislar faoliyatida quyidagilar asosiy hisoblanmoqda:

- Xavotirni bartaraf etish, stressni yengish texnikasini o‘rgatish, o‘ziga adekvat baho berishni shakllantirish;

- Bolalar va o‘smirlarning bilish sohasini rivojlantirish: xotira, diqqat, tafakkur, idrok, nutq.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda uzoq vaqt davolanayotgan bolalar va o‘smirlarni psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlashda fanlararo yondashuvni tashkil etish va amalga oshirishda quyidagilarni hisobga olish kerak. Og‘ir somatik kasallik fonida rivojlanishning ijtimoiy va tibbiy holati. Shaxs xususiyatlarini hisobga olgan holda ruhiy rivojlanish xususiyatlarining individual tuzilmasi. Sodir bo‘layotgan psixofiziologik o‘zgarishlarning ifodalanganlik darajasi. Oilaviy munosabatlar tizimi.

Fanlararo yondashuv tufayli uzoq vaqt davolanayotgan bolalar va o‘smirlarning hayot sifatini oshirishga erishiladi, chunki yuzaga kelgan qiyinchiliklar yordamchi kasblar (shifokorlar, o‘qituvchilar, tarbiyachilar, psixologlar va boshqalar) mutaxassislari jamoasi tomonidan hal qilinadi. O‘zaro ta‘sir jarayonida aynan hospital maktabining psixolog mutaxassislari ko‘pincha moderatorlik pozitsiyasini egallaydilar va turli odamlarni o‘zaro bog‘laydilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1 . Sh.M.Mirziyoyev 29.04.2019 yildagi “O‘zbekiston respublikasi xalq ta‘limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” PF-5712-son Farmoni

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 05.05.2022 yildagi “Bolalar gematologiyasi, onkologiyasi va klinik immunologiyasi markazida davolanayotgan bolalar uchun maktabgacha ta‘lim va tarbiya hamda umumiy o‘rta ta‘lim berish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi 234-sonli qarori

3. Inklyuziv ta‘lim. Hospital pedagogika. D.SH.Nafasov, I.X.Ruzimova, I.Q.Sayfullaeva, N.B.Djabbarova\\Toshkent,.2024y.

4. Guseva M.A., Bogdanova N.V., Tseitlin G.Ya. Reabilitatsionnaya lagernaya programma v detskoj onkologii [Camp rehabilitation program in pediatric oncology]. Voprosy gematologii / onkologii i immunopatologii v pe-diatrii = Issues of Hematology/Oncology and Immunopathology in Pediatrics, 2011, no. 4, pp. 39–43. (In Russ.).

5. <https://lex.uz/docs/5992724>

Karatayeva Maksuda Abduvaliyevna,
Jizzax viloyati G'allaorol tumani 36-maktab psixologi

MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMIDA PSIXOLOGIK XIZMAT

Annotatsiya: Mazkur ishda maktabgacha va maktab ta'limi bosqichlarida psixologik xizmatning mazmuni, ahamiyati hamda samaradorlik omillari yoritib berilgan. Ta'lim tizimida psixologik xizmat bolalarning ruhiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, moslashuv jarayonlarini osonlashtirish va shaxsiy muammolarni aniqlashda muhim o'rin tutadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsional holatlarni nazorat qilish, ijtimoiy munosabatlarga kirishish ko'nikmalarini shakllantirish psixologik xizmatning asosiy vazifalaridandir. Maktab bosqichida esa o'quvchilarning bilimga munosabati, o'zini anglash darajasi va ijtimoiy moslashuvga doir muammolarni hal etishda psixologik yondashuvlar qo'llaniladi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, maktab psixologiyasi, psixologik xizmat, bolalar rivojlanishi, psixodiagnostika, emotsional holat, psixologik yordam.

Аннотация: В данной работе раскрывается содержание, значимость и факторы эффективности психологической службы на этапах дошкольного и школьного образования. Психологическая поддержка в системе образования играет ключевую роль в сопровождении психического развития детей, облегчении процессов адаптации и выявлении личностных проблем. На этапе дошкольного возраста основными задачами психолога являются формирование навыков саморегуляции эмоциональных состояний и установление социальных связей. В школьный период внимание уделяется отношению учащихся к учебе, уровню самооценки и социальной адаптации.

Ключевые слова: дошкольное образование, школьная психология, психологическая служба, развитие детей, психодиagnostika, эмоциональные состояния, психологическая помощь.

Abstract: This paper explores the content, significance, and effectiveness factors of psychological services at the preschool and school education levels. Psychological support in the educational system plays a vital role in promoting children's mental development, facilitating their adaptation processes, and identifying personal challenges. In preschool, the psychologist's key tasks include fostering emotional self-regulation and developing social interaction skills.

Keywords: preschool education, school psychology, psychological service, child development, psychological diagnostics, emotional states, psychological support.

Kirish. Olimlar psixologik xizmatni yanada rivojlantirish uchun turlicha metodlar va metodologiyalarni yaratib kelmoqdalar. K.K.Platonovning psixologik xizmat bilan bog'liq ijtimoiy psixologiya metodologiyasini yaratishdagi xizmati shundaki, ijtimoiy-psixologik individuallik muammosini inson individual olami namoyon bo'lishining eng yuqori darajasi sifatida tadqiq qildi va psixologik xizmat mohiyatini tasavvur qilish uchun muhim bo'lgan shaxsni nafaqat o'zining, balki bu individual xususiyatlarining ijtimoiy mazmuni o'zini-o'zi adekvat baholash va rivojlantirishga asoslangan shart-sharoitlarni yaratish bilan kamol toptirish muqarrarligini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Professorlar E.G'oziyev, I.Tursunov, J.Ikromovlarning "XX asr va shaxs kamoloti" mavzusidagi ma'lumotlarida ham psixologik xizmat ko'rsatishda muhim ahamiyat kasb etuvchi individ, shaxs va sub'ekt taraqqiyotining tadqiqotida quyidagi holatlarga e'tibor berish zarurligi uqtiladi: -inson rivojlanishining determinatori hisoblangan asosiy omillar va shart-sharoitlar

(ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, mafkuraviy, pedagogik va yashash muhiti omillari); - insonning o'ziga taalluqli, asosiy tafsilotlar, uning ichki qonuniyatlari, mexanizmlari, e'tiqod bosqichlari barqarorlashuvi va involyutsiya; -inson yaxlit tuzilishining asosiy tarkiblari. ularning o'zaro aloqalari, shaxsning tashqi ta'sirlarga javobi va munosabati, taraqqiyot jarayonida ularning takomillashuvi. Darhaqiqat har bir insonning o'z individual olamida sodir etilayotgan barcha ma'naviy va ruhiy kechinmalarini u yashab urgan jamiyat istiqbollariiga mos tarzda tadqiq qilmay

turib shaxs va faoliyat, shaxs va jamiyat, shaxs va individuallik o'rtasidagi ijtimoiy mutanosiblikni ta'minlab bo'lmaydi. Zero, psixologik muhofaza vositasi sifatida tadqiq qilinayotgan ijtimoiy psixologik himoya falasafasi ham shuni taqozo etmoqda.

Tadqiqot materiallari va metodologiyasi: Psixologik xizmatning asosiy vazifasi-tadqiqot ishlari, amaliy ishlar va tashviqot ishlridan iborat 3 ta vazifadan tashkil topadi.

Ilmiy tadqiqot vazifalari - o'quvchilar shaxsning shakllantirishning muhim muammolarini, ta'lim va tarbiyaning psixologik asoslarini o'quvchilar bilan o'qituvchilar, maktab psixologlari, maktab psixologlar bilan o'qituvchilar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni hamda maktab psixologning etikasini o'z ichiga oladi.

Kichik maktab yoshida insonning maqsadli yo'nalishi ta'lim va tarbiyasi amalga oshiriladi. Xuddi shu yosh psixik jarayonlarning ixtiyoriyligi, harakatning ichki rejasi, faol aqliy faoliyatga ehtiyoj, o'quv ko'nikma va malakalarini egallash uchun juda qulay yoki senzitiv yosh hisoblanadi. Boshqa so'zlar bilan aytganda, kichik maktab yoshining oxiriga kelib bola o'qiy olishi va o'qishni istashi kerak. Ta'limning keyingi bosqichlarida vujudga keladigan barcha muammolar (o'zlashtira olmaslik, maktabga borishni istamaslik) yoki bolaning o'qiy olmasligiga yoki bolaning o'qiy olmasligiga yoki o'qishga qiziqmas bo'lganligiga bog'liq bo'ladi.

Boshlang'ich sinflarning oxirida u yoki predmetga qiziqish borliqqa, bilish jarayonlariga faol munosabatini belgilaydi. Faqat bir predmetga chuqur qiziqish ham o'quvchilarning umumiy rivojlanishiga turtki bo'ladi. Agar boshlang'ich sinflarda o'qishga qiziqish shakllantirilmagan bo'lsa, undan keyingi yosh davrlarida bu juda qiyin bo'ladi, ikkinchidandan yetarli darajada shakllantirilmagan o'quv faoliyati o'smirlik davrida yangi tuzilmalarning paydo bo'lishiga to'siq bo'ladi.

Maxsus o'tkazilgan tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, boshlang'ich sinf o'quvchilaridan yorqin individual farqlarni ko'rish mumkin. Bu ular o'quv faoliyatida ko'zga tashlanadi. o'quv faoliyatida boshlang'ich sinf o'quvchilarining umumiy va maxsus qobiliyatlari birinchi o'rinda turadi. Shunday qilib, maxsus qobiliyatlarni o'quvchilar individual farqlarning asosi sifatida qarab, o'quv – tarbiya ishlarida ularni hisobga olish zarur. o'quvchilarning shaxsiy va psixik rivojlanishida umumiy maxsus qobiliyatlar muhim omil hisoblanadi. O'quvchi qiziqishlari va qobiliyatlarini anglashi, ularning qanchalik rivojlanganligidan qat'iy nazar umuman shaxsning shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Bolaning rivojlanishi uchun qulay psixologik iqlim yaratish ham psixologik xizmat mahsuldorligining omillaridan biridir. Bunday yaratishda bolalarning kattalar va tengdoshlari bilan muloqati muhim hisoblanadi. O'smirlarning tengdoshlari va kattalar bilan muloqoti ular shaxsining shakllanishida muxim omil hisoblanadi. Muloqotdagi muvaffaqiyatsizlik, shunday ichki noqulaylikka, o'zini yomon his qilishga olib keladi-ki, uning o'rnini hayotning boshqa sohalaridagi hech qanday ko'rsatkichlar bosa olmaydi. Muloqot o'smirlar tomonidan muhim jarayon sifatida qabul qilinadi; bu haqida ular muloqot shakllariga e'tibor berishni, kattalar va tengdoshlari bilan o'zaro munosabatlarini tahlil qilishlarini, ularni tushunishga urinishlarini misol qilib keltirish mumkin. O'smirda xuddi shu tengdoshlari bilan muloqotda shaxs ijtimoiy yetukligining muhim ko'rsatkichi bo'lmish qadriyatlar shakllana boshlaydi.

Ularda asosan muloqot - qadriyatlar mazmunini belgilaydi. Bu yosh tengdoshlari orasida o'zini ko'rsatishga intilish, o'zini va suhbatdoshini yaxshiroq bilishga intilish, atrof muhitni bilish kabi muloqot motivlari jamoa tomonidan tan olinishi, o'ziga ishonish, xatti - harakatlarining mustahkamligi va yuksak umumiy madaniyat, o'z fikriga ega bo'lish, mustahkam iroda, o'z-o'zini nazorat qilish, halollik, ko'ngilchanlik kabi qadriyatlar sistemasining yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. U yoki bu sababga ko'ra tengdoshlari bilan muloqot shakllanmagan o'smirda yoshiga nisbatan shaxsning taraqqiyotida orqada qolish kuzatiladi, o'smir shaxsining shakllanishida tengdoshlari bilan muloqotning rolini kamaytirmagan holda, ba'zan bu muloqotga katta ahamiyat berilishi ta'kidlash joiz. Tengdoshlari bilan muloqotlilik – ontogenezning barcha bosqichlarida bolaning shaxsiy va psixik rivojlanishida muhim hisoblanadi, lekin bola «normal», axloqan tarbiyalangan katta kishilar bilan muloqotda bo'lgandagina u o'z funksiyasini bajaradi. Xuddi shu kattalar bilan muloqotda tengdoshlari orasida shakllangan qadriyatlarni tushunish va nazorat qilish

ro'y beradi. Xuddi shu kattalar bilan muloqotda jamiyat uchun xos bo'lgan axloqiy fazilatlarni va qadriyatlarni o'zlashtiradi.

Psixologik tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, o'smirlik va o'spirinlik davrida kattalar bilan norasmiy ishonchga asoslangan muloqotga ehtiyoj bu davrda paydo bo'lgan yangi psixologik tuzilmalardan biridir.

Hozirgi maktablarda o'quvchilarning kattalar, tengdoshlari bilan to'liq muomala muloqotni ta'minlaydigan psixologik sharoitlar yaratilmagan. Shu sababli o'quvchilarda maktabga, o'qishga salbiy munosabat, o'ziga, atrofdagi kishilarga nisbatan noto'g'ri munosabat shakllanadi. Bunday sharoitda shaxsning rivojlanishi va unga mahsuldor ta'lim berish mumkin bo'lmay qoladi. Shuning uchun ham qulay psixologik iqlim yaratish, o'quvchilar va kattalar o'rtasida qiziqarli muloqot uchun imkoniyat yaratishga amaliyotchi psixologlar, sinf rahbarlari, o'qituvchilar, ota-onalar intilishlari lozim. Psixologik tashviqot ishlari teleko'rsatuv va radioda chiqish, yakkama-yakka maslahatlar tashkil etish, muloqot treninglari uyushtirishdan iboratdir. Psixologik xizmatning uchchala vazifasi o'zaro chambarchas bog'liq, ularning birgalikda olib borilishi maqsadga muvofiq.

Maktabdagi psixologik xizmat - quyidagi tartib va darajaga egadir:

1.Yuqori darajada – psixologik xizmat vazifalarini aniqlash, uning xujjatlarini tartibga keltirish Respublika xalq ta'limi Vazirligi qoshidagi psixologik xizmat markazining buyurtmasiga binoan yuqori malakali psixologlar (pedagogika institutlarida universitetlarining psixologiya kafedralari) tomonidan amalga oshiriladi.

2.O'rta darajada – mazkur xujjatlar tomonidan hali hisobga olinmagan yangi masalalarini amaliy ravishda hal etish - psixolog mutaxassislar tomonidan amalga oshiriladi.

3.Asosiy ommaviy darajada – psixologik xizmatning kundalik vazifalarini amalga psixologik xizmat haqidagi qonun va qoidalarga binoan psixologik jihatini to'g'ri hal qilish. Bu ish amaliyotchi psixologlar (maktab psixologi), viloyat xalq boshqarmasi qoshidagi psixologik xizmat bo'limlari, shahar xalq ta'lim bo'limlari qoshidagi psixologik xizmat (bo'limlar) xonalari, maktab, maktabgacha tarbiya muassalari, kasb hunar kollejlaridagi amaliyotchi psixologlar tomonidan amalga oshiriladi.

Maktab psixologi maxsus tayyorgarlikka ega bo'lishi (pedagogika institutlarining amaliyotchi psixologlar tayyorlaydigan maxsus kurslarini, universitet va institutlarning psixologiya fakultetlarini bitirgan) bo'lishlari kerak.

Amaliy vazifalar - psixologik tadqiqotni natijalarini amalda psixologik xizmat ishida qo'llab, bolalarning maktab ta'limiga tayyorligini aniqlash, o'quvchilarning o'qish faoliyatini osonlashtirish, o'quvchi shaxsini har tomonlama kamon toptirish, o'quvchilarning qobiliyat va moyilliklarini aniqlash va rivojlantirish, talabalar bilan hunarga, kasbga oid suhbat, maslahat ishlarini olib borish, turli xildagi «qiyin» bolalar bilan ish olib borish kabi asosiy vazifani hal qilishdan iboratdir.

Tashviqot ishlari – psixologik bilimlarni, psixologik umumta'lim tashviq qilib, o'quvchilarning psixologik bilimlarini oshirish, ota-onalar uchun seminarlar, ma'ruzalar va suhbatlar uyushtirish, anjumanlar o'tkazishdan iborat.

So'ngi yillarda jahon psixologiyasida psixologik xizmatni tashkil etish muammosini o'rganishga alohida tadqiqot yo'nalishi sifatida e'tibor qaratilmoqda. Hozirgacha psixologik tadqiqotlarda pedagog psixolog shaxsning har tomonlama rivojlanishi uchun qo'lidan kelgan barcha ishlarni qilishi, ijtimoiy psixologik xizmat va uning o'ziga xos xususiyatlari o'rganilgan. Mazkur yo'nalishda psixologik xizmatni tashkil etishning turli usullari va zamonaviy texnologiyalarini ifodalovchi zamonaviy psixologik mexanizmlarni qo'llash hamda joriy etish masalasining muhimligiga e'tibor qaratilmoqda. Ayni vaqtda psixologik xizmatni tashkil etish personallardagi muammolarni bartaraf etish kabi holatlar dolzarb muammolar sifatida qaralmoqda. Bugungi kunda ta'lim tizimlarida psixologik xizmatni joriy etish borasida olib borilayotgan qator nazariy-ilmiy va amaliy –uslubiy ishlar psixologik xizmatni joriy etish va rivojlantirish uchun ma'lum darajada asos bo'lmoqda. Ayni paytda psixologik xizmat tizimining bugungi holati va amaliy faoliyat yo'nalishlarini har tomonlama, chuqur tahlil qiluvchi va shu tahlillar asosida

psixologik xizmatning istiqbollarini ochib beruvchi maxsus tadqiqotlarning taqchilligi nihoyatda dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. Tabiiyki, mazkur muammoni bartaraf etish uchun mamlakatimizda psixologik xizmatning joriy etilishi, bugungi holati va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish istiqbollarini o'rganishga, tahlil qilishga va izohlashga bag'ishlangan psixologik va ijtimoiy psixologik tadqiqotlarning olib borilishi davr taqozosidir. Shundan kelib chiqqan holda, bugungi ta'lim muassasalarida, mehnat jamoalarida bo'lajak kadrlarni har jihatdan tayyorlash bilan bog'liq psixologik tadqiqotlarning ilmiy-tashkiliy jihatlariga va ayniqsa, ijtimoiy psixologik muhofaza imkoniyatlarini tadqiq qilishga oid maxsus o'tkazilgan tadqiqotlarning sust ekanligi; ijtimoiy psixologiya, psixologik konsultatsiya fanlarining zamonaviy yo'nalishlari fanlarida bugungi psixologik xizmat tatbiqini qamrab oluvchi vazifalarning aniq va batafsil belgilanmaganligini, ta'lim va mehnat muassasalarida tashkil etilgan psixologik xizmat tajribalari misolida o'quvchi va ishchi xodimlar muvaffaqiyatli –faoliyatni ta'minlashdagi ijtimoiy psixologik muhofaza imkoniyatlarini o'rganish va kamol toptirish bilan bog'liq bugungi O'zbekistonning o'z istiqbol va istiqbol yo'li, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti talablariga javob beruvchi ilmiy-amaliy tavsiyalarning ishlab chiqilmaganligi kabilarni bugungi kunda dolzarb muammolardan biri sifatida qayd etish mumkin. Psixologik xizmatning muvaffaqiyatli tashkil etilishi uchun muhim nazariy-ilmiy ahamiyat kasb etuvchi ijtimoiy psixologik vazifalarni aniqlashga qaratilgan tadqiqotlarni G.M.Andreeva, M.G.Davletshin, Yu.M.Zabrodin, D.Karnegi, V.M.Karimova, B.D.Parigin, G'.B.Shoumarov, E.G'.G'oziyev va boshqalar olib borishgan.

Bugungi psixologiya-fani ta va ijtimoiy taraqqiyoti an'analari bilan bog'liq insonning amaliy psixologiyasini, uning jamiyatdagi ijtimoiy faolligi va ijtimoiy tabiatidan ajratib bo'lmaydi. Shu nuqtai nazardan, inson omillarini va uning jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarini to'g'ri va samarali boshqarish jarayoni jamiyatga va jamiyat a'zolariga psixologik xizmat ko'rsatish muqarrarligini talab qiladi. Bu borada iqtisod, huquq, etika, etnografiya, tarix, sotsiologiya va shu kabi barcha fanlarning o'zaro mustahkam hamkorligi natijasida inson psixologiyasining amaliy muammolari hal etilishi lozim.

Xulosa. Bugungi psixologik xizmatning qulay va shaxs kamoloti uchun nihoyatda ahamiyatli tomonlari barchaga ma'qul va manzur bo'lgan. Lekin psixologik xizmatning keng targ'ibot qilinishi uchun yuqoridan maxsus rasmiy farmoyishning va amaliyotchi psixologlarning nihoyatda taqchilligi yoppasiga barcha maktablarda xuddi shunday psixologik xizmatni tatbiq etish ishiga birmuncha to'sqinlik qilib kelar edi. 1990-yillarga kelib mustaqillik, erk, o'zlikni anglash hislari hukmron bo'lgan O'zbekiston sharoitida inson va jamiyat kamolotini ko'zlovchi barcha ijtimoiy sohalar singari psixologik xizmat tatbiqining keng quloch yoyishi uchun ham o'ziga xos zamin hozirlandi. Bu esa O'zbekiston uchun xarakterli bo'lgan psixologik xizmat rivojlantirilishining navbatdagi amaliyotchi-psixologlar tayyorlash bosqichiga o'tishni muqarrar qilib qo'ydi. Chunki maktabdagi ijtimoiy-psixologik iqlimni tahlil qila oluvchi malakali amaliyotchi-psixologlar tayyorlamay turib, O'zbekistonda psixologik xizmat tatbiqini muvaffaqiyatli amalga oshirib bo'lmas ekan. Shunga muvofiq dastavval Toshkentda, so'ngra Buxoroda, keyinchalik Navoiy, Andijon, Samarqand va boshqa viloyatlarda umumta'lim maktablari uchun "Amaliyotchi-psixologlar" mutaxassisligi bo'yicha qayta tayyorlov kurslari ochildi va bu kurslarni muvaffaqiyatli tugatganlar Respublikamizning talaygina maktablarida psixologik xizmat tashkilotchisi, targ'ibotchisi va tadqiqotchisi samarali ish olib bormoqdalar. Psixologik xizmat qanchalik yaxshi yo'lga qo'yilsa, insonlarda uchraydigan turli ruhiy holatlar ham shunchalik oson korreksiya qilinadi. Insonlar o'z hayotida uchraydigan muammolarni bartaraf qilishni o'rganadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Karimov I.A Biznining bosh maqsadimiz-jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. T.: „O'zbekiston'', 2005.96-bet.
2. Andreeva G.M. Sotsialnaya psixologiya. Uchebnik. -M.: Aspekt Press, 1999.376-bet.
3. G'oziyev E.G' Umumiy psixologiya. Toshkent. 2007.1-2-kitob.
4. G'oziyev E.G', Toshimov R. Menejment psixologiyasi. T-2002

5. G'oziyev E.G Muomala psixologiyasi.T-2001
6. Karimova V.M . Mustaqil fikrlash .-T.:Universitet,2002.-96-bet
7. Karimova V.M.Mustaqil fikrlash.-T.:Sharq,2000.-112-bet
8. Karimova V.M,Sunnatova „Mustaqil fikrlash’’o’quv qo’lanmasi bo’yicha mashg’ulotlarni tark etish uslubiyoti.-T.:Sharq,2000.-16-bet

To'rayev Ozod Uyg'un o'g'li

Turon universiteti Pedagogika va Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Nurboboyeva Dilshoda

Turon universiteti Psixologiya 2-kurs talabasi

PSIXOLOGIK XIZMATNING RIVOJLANISHI VA O'ZBEKISTONDAGI HOLATI

Annotatsiya: Maqolada O'zbekistondagi psixologik xizmatlarning rivojlanishi va holati tahlil qilinadi. Psixologik xizmatlar shaxslarning ruhiy salomatligini yaxshilash, muammolarini hal qilish va ijtimoiy moslashuvni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Mustaqillik yillarida psixologik xizmatlar kengayib, ijtimoiy-psixologik muammolarni hal etishda ahamiyatli natijalarga erishildi. Biroq, amaliyotchi-psixologlarni tayyorlash tizimi hali to'liq rivojlanmagan va ilmiy-tashkiliy masalalar mavjud. Maqola psixologik xizmatlarni takomillashtirish uchun zarur bo'lgan yo'nalishlar va rivojlanish imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Psixologik xizmat, O'zbekiston, rivojlanish, ruhiy salomatlik, ijtimoiy psixologik muammolar, psixologik savodxonlik, amaliyotchi-psixologlar, ta'lim tizimi, mehnat jamoalari, oila psixologiyasi, sog'likni saqlash, psixoterapiya, tashkiliy asoslar, xalq ta'limi, psixologik yordam.

Аннотация: В статье анализируется развитие и текущее состояние психологической службы в Узбекистане. Психологические службы направлены на улучшение психического здоровья личности, решение возникающих проблем и поддержку социальной адаптации. За годы независимости данная сфера значительно расширилась и достигла положительных результатов в решении социально-психологических проблем. Однако система подготовки практических психологов пока не достигла полного уровня развития, и остаются нерешёнными научно-организационные вопросы. В статье обозначаются направления и возможности совершенствования психологических служб.

Ключевые слова: Психологическая служба, Узбекистан, развитие, психическое здоровье, социально-психологические проблемы, психологическая грамотность, практические психологи, система образования, трудовые коллективы, семейная психология, здравоохранение, психотерапия, организационные основы, народное образование, психологическая помощь.

Abstract: The article analyzes the development and current state of psychological services in Uzbekistan. These services aim to improve individuals' mental well-being, address personal difficulties, and support social adaptation. Since gaining independence, psychological services have expanded significantly and contributed effectively to solving various socio-psychological problems. However, the system for training practical psychologists remains underdeveloped, and there are still unresolved scientific and organizational challenges. The article highlights the necessary directions and opportunities for improving psychological services.

Keywords: Psychological service, Uzbekistan, development, mental health, socio-psychological problems, psychological literacy, practical psychologists, education system, work collectives, family psychology, healthcare, psychotherapy, organizational foundations, public education, psychological support.

Kirish. Psixologik xizmat - bu shaxslarning ruhiy va hissiy salomatligini yaxshilash, muammolarini hal qilish, ijtimoiy moslashuvini qo'llab-quvvatlash va ularning o'z imkoniyatlarini to'liq amalga oshirishga yordam beradigan mutaxassislar tomonidan taqdim etiladigan professional yordamdir. Psixologik xizmatlar turli yo'nalishlarda ko'rsatiladi, jumladan, individual maslahatlar, oila, ta'lim, mehnat va sog'liqni saqlash sohalarida. Psixologik yordam ko'rsatiladigan asosiy usullar orasida suhbatlar, testlar, mashqlar, psixoterapevtik seanslar va boshqalar mavjud. Bu xizmatning asosiy maqsadi — shaxsning ruhiy va hissiy holatini yaxshilash, stress va tashvishlarni kamaytirish, o'zini anglash va ijtimoiy moslashuvni rivojlantirishdir. Psixologik xizmatlar, shuningdek, jamiyatda ijtimoiy muhitni yaxshilash, oilaviy va ish muhit-

laridagi munosabatlarni sog'lomlashtirishda ham muhim ahamiyatga ega. Ularning ta'siri nafaqat shaxsiy, balki jamoaviy rivojlanishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'zbekistonda psixologik xizmatning rivojlanishi, ayniqsa, ijtimoiy psixologik muammolarni hal etishga qaratilgan tadqiqotlar va amaliy ishlar orqali amalga oshirilmoqda. Bu jarayonning boshlang'ich nuqtalari asrning 30-yillariga borib taqaladi. Pedagogik psixologiya va psixologik xizmat faoliyatlari o'z o'rnini topa boshladi, ammo bu jarayonlar keyinchalik SSSR mafkurasining ta'siri ostida cheklangan. Shu bilan birga, ta'lim jarayonini tashkil etishda psixologik omillarni qo'llash yaxshi natijalar berdi, ammo keyinchalik bu faoliyat to'xtatildi. 1960-70 yillarda, Toshkent Davlat Universiteti va boshqa ilmiy muassasalar tomonidan, ijtimoiy psixologik tadqiqotlar va psixologik xizmatlar joriy qilindi. Masalan, mehnat jamoalarida psixologik xizmat tizimi joriy etilib, mehnat faoliyati va ishchi muhitni yaxshilashga oid bir qator tadqiqotlar amalga oshirildi. O'zbekistonda psixologik xizmatning tatbiqi ko'plab mehnat jamoalarida amalga oshirildi, masalan, "Toshkentigrushka" fabrikasida ijtimoiy psixologik iqlimni tahlil qilish va yaxshilashga qaratilgan ishlar olib borildi. Shuningdek, "O'zbekgazprom" tizimida ham inson omillarini o'rganishga oid psixologik tadqiqotlar o'tkazildi. Bu izlanishlar psixologik xizmatning amaliy qo'llanilishini kengaytirishga yordam berdi. O'zbekistonning iqtisodiy-ijtimoiy islohotlar jarayoniga mos ravishda psixologik xizmatlar yangi fazaga o'tdi. 90-yillardan boshlab, mustaqillik yillarida, ijtimoiy-psixologik xizmatlarning ahamiyati sezilarli darajada oshdi. Bu davrda psixologik xizmatlar, ijtimoiy psixologik muammolarni hal qilish, aholi orasida psixologik savodxonlikni oshirish va shaxslarning imkoniyatlarini to'liq yuzaga chiqarish maqsadida ko'plab tadbirlar va izlanishlar amalga oshirildi. Psixologik xizmatlar o'rtasida ilg'or metodlar, testlar va tahlil usullari joriy etildi. Mamlakatda psixologik xizmatni tashkil etish va takomillashtirishda, birinchi navbatda, maktablarda psixologik xizmatning samarali ishlashini ta'minlash maqsadida ko'plab ilmiy-uslubiy ishlar amalga oshirildi. 60-70-yillarda O'zbekiston Pedagogik Fanlar Ilmiy Tekshirish Instituti xodimlari tomonidan o'quvchilar va o'qituvchilarning psixologik yondashuvlar bilan ta'minlanishiga oid bir qator tadqiqotlar olib borildi. Bu yillarda Chirchiq shahrida axloqiy tarbiya, Andijonda oilaviy tarbiya, Samarqandda esa aqliy taraqqiyot muammolariga oid tadqiqotlar olib borildi. Shu bilan birga, psixologik xizmatlar orqali ijtimoiy-psixologik muhitni yaxshilash, jamoadagi munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'yish, shaxslarning ijtimoiy rolini tushunish va mehnat faoliyatidagi psixologik omillarni o'rganish masalalari ham yuksak e'tibor qaratilgan. Misol uchun, "Muborakgazni qayta ishlash zavodi"da mehnat jamoalarida psixologik xizmatning tashkil etilishi va ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar olib borildi. Bugungi kunda O'zbekistonda psixologik xizmatni rivojlantirish va yanada takomillashtirish uchun ko'plab vazifalar mavjud. Aholi o'rtasida psixologik savodxonlikni oshirish, shaxsning imkoniyatlarini to'liq yuzaga chiqarish, ijtimoiy-psixologik muhitni yaxshilash va inson omillarini ishlab chiqarishda samarali qo'llash kabi vazifalar muhim ahamiyatga ega. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun ilg'or testlar, metodikalar va asoslangan tahlil usullari joriy etilishi zarur. Shuningdek, psixologik xizmatni jamiyatning barcha bo'g'inlariga samarali ta'sir ko'rsatishi uchun doimiy ravishda yangi ilmiy va amaliy tadqiqotlar olib borilishi kerak.

O'zbekistonda psixologik xizmatlarni tashkil etish va rivojlantirish bo'yicha bir qator muhim tashabbuslar amalga oshirilmoqda. Xodimlarni tanlash va ularning psixologik imkoniyatlariga asoslangan turli sohalarga yo'naltirishda ma'muriy tashkilotlarga yordam berish hamda rahbar xodimlarning psixologik savodxonligini oshirish maqsadida qisqa muddatli "ijtimoiy psixologiya" kurslarini tashkil etish zarurati ta'kidlangan.

Shu bilan birga, psixologik xizmatlarni fuqarolarga kasbiy yo'nalishlar aniqlanishi va mehnat birjalari faoliyatini rejalashtirishda faol yordam ko'rsatish, turli yo'nalishlarda aholiga xizmat ko'rsatishni ta'minlash muhim. Ushbu yo'nalishlar orasida individual psixologik xizmat, ishlab chiqarish va mehnat jamoalariga, oilaviy hayot tizimi, xalq ta'limi, ichki ishlar, sport va sog'liqni saqlash tizimlarida, tibbiyot va transport tizimlarida psixologik xizmatlar mavjud.

Shuningdek, psixologik xizmatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun amaliyotchi-psixologlar va sotsiolog-psixologlarni tayyorlash mexanizmlarini ishlab chiqish zarurati sezilmoqda. O'zbekistonning ilg'or psixologiya fanidagi nazariy va amaliy tadqiqotlar, shu jumladan Toshkent Davlat pedagogika instituti, Toshkent Davlat universiteti va boshqa ilmiy

muassasalar tomonidan olib borilayotgan ishlar psixologik xizmatni amalga oshirishga yordam bermoqda. Bu izlanishlar O'zbekistondagi umumiy psixologik xizmat tizimining ilmiy va tashkiliy asosini yaratishda muhim rol o'ynaydi. Psixologik xizmatning ilmiy-amaliy va tashkiliy asoslari psixologik xizmatning qaysi sohada tashkil etilishiga qarab shakllanadi. Masalan, 1991 yilda Temiryo'l vazirligi tomonidan psixologik xizmatning joriy etilishi, xususan, "machinist" faoliyatini psixologik tanlov asosida tashkil etish, shaxslararo munosabatlar va ijtimoiy o'zlikni tushinishda ijobiy o'zgarishlarga olib kelgan. O'zbekistonning xalq ta'limi tizimida ham psixologik xizmatning joriy etilishi 1980-yillardan boshlab amalga oshirilgan va 90-yillarda mustaqillik davrida yanada kengaygan. Maktablarda psixologik xizmatni tashkil etishning ikkinchi bosqichi, ya'ni amaliyotchi-psixologlar tayyorlash, O'zbekistonda psixologik xizmatni muvaffaqiyatli amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Umuman olganda, psixologik xizmatni rivojlantirish uchun malakali mutaxassislarni tayyorlash va ularni o'z ish joylariga joriy etish zarurati katta. Bu jarayonni rivojlantirish va kengaytirish uchun ilmiy va amaliy tadqiqotlar olib borish, shuningdek, yangi psixologik xizmat tizimlarini yaratish muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasida amaliyotchi-psixologlar tayyorlash tizimi hozirgi kunda rivojlanmoqda, lekin bu jarayon hali to'liq mukammal emas. "Amaliyotchi-psixologlar" fakul'teti orqali yuzlab mutaxassislar tayyorlanib, psixologiya fanining ilmiy-amaliy tatbiqi orqali respublika miqyosida psixologik xizmatlarning kengayishiga hissa qo'shmoqda. Ammo amaliyotchi-psixologlarni tayyorlashning ilmiy-tashkiliy jihatlari hozircha mukammal bo'lmagan va bu muammoni hal qilishda bir qator qiyinchiliklar mavjud.

Asosiy muammolar:

1. Amaliyotchi-psixologlar tayyorlashning yagona ilmiy-amaliy o'quv dasturi va standart mezonlari ishlab chiqilmagan.
2. Qabul qilish mezonlari ijtimoiy va ilmiy-tashkiliy asoslar bilan to'liq mustahkamlanmagan.
3. Amaliyotchi-psixologlar tayyorlash tizimi samaradorligini o'rganish va tavsiyalar ishlab chiqish rejalari mavjud emas.
4. Bu tizim davlat buyurtmasiga to'liq kiritilmagan va sifat nazorati uchun maxsus davlat tashkiloti yo'q.

Bularni hal qilish uchun quyidagilarga diqqat qaratish zarur:

1. Yagona o'quv dasturini ishlab chiqish va joriy etish.
2. Qabul qilish mezonlarini ilmiy va ijtimoiy talablar asosida shakllantirish.
3. Amaliyotchi-psixologlar tayyorlash jarayonini samarali nazorat qilish va baholash tizimini yaratish.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqda, O'zbekistonda amaliyotchi-psixologlarni tayyorlash hali to'liq rivojlanmagan va bu sohada bir qator ilmiy-tashkiliy masalalar mavjud. Shuningdek, amaliyotchi-psixologlar tayyorlashga e'tibor qaratilgan kurslar respublikaning faqat ayrim hududlarida tashkil etilgan. Ularning samaradorligini oshirish uchun kurslarga qabul qilish mezonlari aniq va qat'iy bo'lishi zarur. O'zbekiston psixologiyasi sohasida bugungi kunda psixologik xizmatning rivojlanishi uchun bir qator yo'nalishlar belgilangan. Psixologik xizmatni tashkil etish va rivojlantirishning dastlabki bosqichi quyidagi 7 yo'nalishda amalga oshirilishi kerak:

1. Ta'lim tizimi muassasalarida psixologik xizmat;
2. Mehnat jamoalarida psixologik xizmat;
3. Oilaviy hayotni tashkil etish tizimi muassasalarida psixologik xizmat;
4. Transport muassasalarida psixologik xizmat;
5. Sog'likni saqlash tizimi muassasalarida psixologik xizmat;
6. Ichki ishlar, huquq-tartibot tizimi muassasalarida psixologik xizmat;
7. Sport muassasalarida psixologik xizmat.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu yo'nalishlarda psixologik xizmat tizimini joriy etish va rivojlantirish zarur. Hozirda ayrim viloyat va tumanlarda psixologik xizmat tizimi joriy qilinmagan. Bunga ob'ektiv sabablar, masalan, malakali psixologlar yetishmasligi va iqtisodiy

muammolar sabab bo'lishi mumkin. Shuningdek, sub'ektiv sabablar ham mavjud, chunki ayrim tuman va viloyat rahbarlari bu masalaga yetarlicha e'tibor bermayaptilar.

Biroq, ba'zi hududlarda, masalan, Andijon viloyatida, malakali psixologlar bo'lmasa-da, amaliyotchi-psixologlar tayyorlash kurslari muvaffaqiyatli tashkil etilgan va olib borilmoqda. Bu holat psixologik xizmatni rivojlantirishda imkoniyatlar mavjudligini ko'rsatadi, ammo bu jarayonni yanada kengaytirish va mustahkamlash uchun rahbarlarning jiddiy yondoshuvi zarur. O'zbekiston psixologik xizmatining rivojlanishida erishilgan yutuqlar va tajribalar alohida e'tiborga loyiqdir. Masalan, Buxoro tumanida olib borilgan psixologik xizmatning ilmiy-tashkiliy faoliyati va erishilgan yutuqlar haqidagi ma'lumotlarni tuman xalq ta'limi bo'limi mudiri Z. Abdullaevning 1990-1996 yillardagi hisobotlaridan topish mumkin. Shuningdek, O'zbekiston Avtotransport davlat-aktsionerlik korporatsiyasiga qarashli korxonalarda psixologik xizmatning joriy etilishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Buxoro hududiy psixologik xizmat markazi bu tizimda faoliyat yuritayotgan markazlardan biridir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, avtotransport tizimida psixologik xizmatga bo'lgan zarurat ortib bormoqda. Haydovchilarning individual xususiyatlarini o'rganish, stress holatlarini oldini olish va ishdagi ziddiyatlarning oldini olish psixologik xizmatning muhim elementlaridan biridir.

Shu bilan birga, Respublika Avtotransport vazirligi tomonidan tashkil etilgan diagnostika markazi haydovchilarning ruhiy holatini aniqlash va zarur hollarda ularni vaqtincha ishdan chetlashtirish orqali xavfsizlikni ta'minlashga xizmat qilmoqda. Buxoro psixologik xizmat markazi bilan hamkorlikda ishlash esa O'zbekistonda psixologik xizmatni rivojlantirishga muhim hissa qo'shishi mumkin.

Shuningdek, yirik sanoat korxonalarida ham psixologik xizmat tizimi joriy etilgan bo'lib, ularning tajribalari O'zbekistonda psixologik xizmatni kengaytirish va rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Oila psixologiyasi sohasidagi ishlanmalar esa alohida ahamiyatga ega bo'lib, o'spirinlarga, nikoh oldi maslahatlari va oilaviy ziddiyatlarni hal etishga oid xizmatlar taqdim etilmoqda. Oila qurishda yordam berish, oilaviy munosabatlar va hissiy stresslarni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar berish psixologik xizmatning bir qismiga aylangan.

Bundan tashqari, O'zbekistonda psixologik xizmatni joriy etish va rivojlantirish uchun ilmiy-tashkiliy asoslar mavjud. "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimida psixologlarning malakasini oshirish va attestatsiyasi" Nizomi va boshqa normativ hujjatlar asosida psixologik xizmatning rivojlanishi ta'minlanmoqda. Shu bilan birga, psixologik xizmatga bo'lgan ehtiyojni qondirish va o'quvchilarni, ishchilarni psixologik yordam bilan ta'minlashning ahamiyati ortib bormoqda.

Biroq, tahlillar shuni ko'rsatadiki, hali ham ayrim kamchiliklar mavjud, jumladan psixologik xizmatlar uchun yagona tizim "Nizomi"ning yo'qligi, psixologlar tayyorlash tizimi va markazlar sonining yetarli emasligi kabi masalalar mavjud. Shuningdek, ijtimoiy-psixologik muhofaza qilishga nisbatan yetarli e'tibor berilmayotgani ham ahamiyatga molik muammolardir.

O'zbekistonda psixologik xizmatni yanada rivojlantirish uchun bu kamchiliklarni bartaraf etish va yangi ilmiy izlanishlar asosida tizimli yondashuvni joriy qilish zarur. Buning uchun, uzoq muddatli tadqiqotlar va strategik ishlanmalar kerak bo'ladi. Shunday bo'lsa-da, bu sohada erishilgan yutuqlar va tajribalar psixologik xizmatni rivojlantirishda asosiy turtki bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Musaev, M. (2005). *Pedagogik psixologiya*. Toshkent: «O'qituvchi».
2. Ushbu darslikda psixologik yondashuvlar ta'lim jarayonida o'quvchilarning kognitiv, emosional va ijtimoiy rivojlanishiga qanday ta'sir qilishini tushuntiradi.
3. Tursunov, B. (2009). *Ta'lim psixologiyasi*. Toshkent: «Fan».
4. Ta'lim psixologiyasining asosiy tamoyillari va psixologik yondashuvlarning ta'limdagi o'rni haqida batafsil ma'lumot beradi.
5. Davlatov, Sh. (2012). *Ta'limda psixologik yondashuvlar*. Toshkent: «Chulpon».

6. Yo‘ldoshev Q. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2015.
7. Bozorov A. O‘zbek xalq psixologiyasi. – Toshkent: Manaviyat, 2001.
8. Toshpo‘latov A. Psixologik xizmat asoslari. – Toshkent: Universitet, 2008.
9. Nazarov S.S. Psixologiyaning amaliy jihatlari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017.
10. Tojiyeva G. Oila psixologiyasi. – Toshkent: Ma’naviyat, 2005.
- Xodjayeve M. Bolalar psixologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004

Teshayev O'Imasjon Isomiddin o'g'li

Buxoro davlat universiteti

Psixologiya mutaxassisligi 1- bosqich magistranti

TALABALARDA KASBIY O'Z-O'ZINI ANGLASH VA UNING KASBIY MAHORAT SHAKLLANISHIGA TA'SIRI

Annotatsiya: Ushbu maqolada, talabalarda kasbiy o'z-o'zini anglash va uning kasbiy mahorat shakllanishiga ta'siri ilmiy jihatdan o'rganilgan. Bundan tashqari, maqolada talaba shaxsida kasbiy o'z-o'zini anglashning kasbiy mahorat shakllanishidagi ahamiyati nazariy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: O'z-o'zini anglash, kasbiy mahorat, bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiya.

Аннотация: В данной статье научно изучено профессиональное самосознание студентов и его влияние на формирование профессиональных навыков. Кроме того, в статье теоретически проанализировано значение профессионального самосознания личности студента в формировании профессиональных навыков.

Ключевые слова: Самосознание, профессиональные навыки, знания, умения, квалификация, компетенция.

Abstract: In this article, professional self-awareness in students and its influence on the formation of professional skills are scientifically studied. In addition, the article provides a theoretical analysis of the significance of professional self-awareness in the formation of professional skills in the student's personality.

Keywords: Self-awareness, professional skills, knowledge, skills, qualifications, competence.

Kirish. Kasbiy o'z-o'zini anglash — bu shaxsning o'zining kasbiy imkoniyatlari, qobiliyatlari, va qiziqishlari to'g'risidagi tushunchasi hamda ularning kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatli ishlashiga bo'lgan ishonchi hisoblanadi. Bu tushuncha shaxsning o'z kasbiga nisbatan hissiy, intellektual va amaliy jihatlardagi anglashini o'z ichiga oladi. Talabalarda kasbiy o'z-o'zini anglash jarayoni, ularning kasbiy mahoratni shakllantirish va rivojlantirishdagi asosiy omillardan biri sifatida juda katta ahamiyatga ega.

Kasbiy mahorat shakllanishi talabalarining nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishni, balki o'z salohiyatini to'liq anglashni ham talab etadi. Talaba o'zining kasbiy yo'nalishini tanlashda, kasbiy qobiliyatlarini rivojlantirishda va turli kasbiy vaziyatlarga moslashishda o'z-o'zini anglash muhim psixologik omil bo'lib xizmat qiladi. Shaxsning o'zini anglash darajasi, uning kelajakdagi kasbiy faoliyatidagi muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi, chunki o'zining kuchli va zaif tomonlarini tushunish, shaxsga to'g'ri yo'l tanlashda yordam beradi.

Kasbiy o'z-o'zini anglash jarayoni, talabalarining o'zlarini kasbiy nuqtai nazardan qanday ko'rishlari, ularning o'zgaruvchan talablar va vaziyatlarga qanday moslashishlari, hamda o'z kelajakdagi kasbiy maqsadlarini qanday rejalashtirishlari bilan chambarchas bog'liqdir. Shu bilan birga, kasbiy o'z-o'zini anglashning shakllanishi talabaning shaxsiy rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi.

Shu ma'noda, talabalarda kasbiy o'z-o'zini anglashning rivojlanishi, ularning kasbiy mahoratini shakllantirishdagi asosiy psixologik jihatlarni tashkil etadi. Bu jarayon, o'z-o'zini anglashning yuqori darajasi kasbiy muvaffaqiyatni ta'minlashga, o'zgaruvchan ish muhiti va sharoitlariga moslashishga yordam beradi. Kasbiy o'z-o'zini anglashning shakllanishi esa talabalarga o'zlarining kasbiy istiqbollarini yanada aniqroq belgilashga, shuningdek, o'z kuchli tomonlarini yaxshilashga va zaif tomonlarini rivojlantirishga imkon yaratadi.

Shu tarzda, kasbiy o'z-o'zini anglash va uning kasbiy mahorat shakllanishiga ta'siri psixologik jihatdan juda muhim, chunki bu jarayon talabaning kelajakdagi professional hayotiga bevosita ta'sir qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Talabalarda kasbiy o'z-o'zini anglash va uning kasbiy mahorat shakllanishiga ta'siri haqida ilmiy izlanishlar olib borgan bir nechta olimlar va

ularning ko'plab ilmiy ishlari mavjud. Ushbu olimlar o'zlarining tadqiqotlarida kasbiy o'z-o'zini anglashning kasbiy muvaffaqiyatga ta'sirini o'rganishgan. Ular, kasbiy yo'nalishda tanlovlar qilishda o'z-o'zini anglashning roli va bu tushunchaning kasbiy qobiliyatlarni rivojlantirishga ta'sirini ta'kidlagan. Ularning ishlari, talabalarining o'z salohiyatlarini anglashlari va kasbiy yutuqlarga erishishlaridagi psixologik mexanizmlarni tushuntirishga yordam beradi.

Donald Super o'zining "Kasbiy rivojlanish nazariyasi" bilan mashhur bo'lib, u kasbiy o'z-o'zini anglashni kasbiy rivojlanishning asosiy komponentlaridan biri sifatida ko'rgan. Superning ishlari kasbiy o'z-o'zini anglash talabaning kasbiy yo'nalishni tanlash va ushbu yo'nalishdagi muvaffaqiyatga erishish jarayonidagi markaziy omil sifatida baholangan. Uning nazariyasiga ko'ra, kasbiy rivojlanish individual shaxsning o'zini anglash darajasi bilan bog'liq bo'lib, bu talabaning o'zining qobiliyatlari va qiziqishlari haqida aniq tasavvurga ega bo'lishini talab qiladi.

Jon Xolland o'zining "Kasbiy shaxsiyat nazariyasi" orqali kasbiy o'z-o'zini anglashning talaba shaxsiyatiga qanday ta'sir ko'rsatishini o'rganib chiqdi. U kasbiy muvaffaqiyatning ko'plab omillari, jumladan, shaxsiyat va kasbiy yo'nalish o'rtasidagi moslikni ta'kidladi. Holland nazariyasiga ko'ra, talaba o'zining shaxsiyatiga mos kasbni tanlaganda, kasbiy mahoratini rivojlantirish uchun eng yaxshi imkoniyatlarga ega bo'ladi. Uning fikricha, kasbiy o'z-o'zini anglash, talabaning o'z shaxsiyatiga mos keladigan kasb yo'nalishini tanlashda yordam beradi.

Julian Rotter o'zining "Ijtimoiy o'zgarish nazariyasi" orqali kasbiy o'z-o'zini anglash va kasbiy mahoratning shakllanishiga ta'sir ko'rsatadigan omillarni o'rganib chiqdi. U o'zining nazariyasida odamlarning muvaffaqiyatga erishishdagi salohiyatini ijtimoiy o'rganish, atrof-muhit va shaxsiy ishonch orqali tushuntiradi. Rotterning ishlari talabalarining o'z-o'zini anglash darajasi va ularning muvaffaqiyatga erishishdagi shaxsiy tasavvurlari o'rtasidagi bog'lanish ko'rsatilgan.

Shlossberg kasbiy o'z-o'zini anglashning talabaning kelajakdagi kasbiy rivojlanishiga qanday ta'sir qilishini o'rganish bilan tanilgan. Uning tadqiqotlari, talabalarining kasbiy yo'nalishni tanlashda o'zlarini anglash, shuningdek, o'zlariga bo'lgan ishonchning qanday rol o'ynashini o'rganadi. Shlossbergning ishlari talabalarining o'z-o'zini anglash darajasi, ularning kasbiy adaptivlik va yangi muhitlarga moslashuvchanlik darajasi bilan bevosita bog'lanadi.

Albert Bandura o'zining "Ijodiy o'z-o'zini anglash" nazariyasida kasbiy o'z-o'zini anglashning muhimligini ta'kidladi. U o'z-o'zini anglashni insonning ma'lum bir vazifani bajarishga bo'lgan ishonchi sifatida ta'riflab, bu ishonchning kasbiy muvaffaqiyatni oshirishdagi rolini ko'rsatdi. Bandura, talabalarining o'z qobiliyatlariga bo'lgan ishonchi, ularning kasbiy mahoratni rivojlantirishga bo'lgan yondashuviga bevosita ta'sir qiladi, deb hisoblaydi.

Olimlarning ilmiy izlanishlari kasbiy o'z-o'zini anglashning talaba shaxsiyatining shakllanishi va kasbiy muvaffaqiyatga erishishda muhim psixologik omil ekanligini ko'rsatadi. Bu tushuncha talabalarining o'z qobiliyatlarini anglash, kasbiy yo'nalishni tanlash, va muvaffaqiyatli kasbiy rivojlanish uchun zarur bo'lgan psixologik resurslarni ishlab chiqish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Talabalarining kasbiy o'z-o'zini anglash darajasi ularning kasbiy mahoratlarini rivojlantirishga va ularni kelajakdagi professional hayotga tayyorlashga yordam beradi.

Muhokama. Kasbiy o'z-o'zini anglash va uning kasbiy mahorat shakllanishiga ta'siri psixologiya, pedagogika va kasbiy rivojlanish sohalarida katta ahamiyatga ega. Bu jarayon talabalarining o'z salohiyatlarini to'g'ri baholashlariga, kasbiy yo'nalishni tanlashda aniq qarorlar qabul qilishlariga va kelajakdagi kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishishlariga yordam beradi. Shunday qilib, talabalarda kasbiy o'z-o'zini anglashning rivojlanishi kasbiy mahoratning shakllanishida muhim o'rin tutadi. Ushbu jarayonni muhokama qilishda quyidagi asosiy nuqtalar va fikrlar ko'rib chiqilishi mumkin:

Kasbiy o'z-o'zini anglashning ta'rifi va muhimligi. Kasbiy o'z-o'zini anglash, shaxsning o'zining kasbiy imkoniyatlari, qobiliyatlari va kelajakdagi professional maqsadlari haqida aniq tasavvurga ega bo'lishi demakdir. Bu jarayonning talabalarda shakllanishi, ularning kasbiy yo'nalishni tanlashda va kasbiy faoliyatga tayyorlanishda qanday muhim rol o'ynashini tushunish zarur. Talaba o'zining kuchli va zaif tomonlarini bilish orqali, o'ziga mos keladigan kasbni

tanlashda muvaffaqiyatli bo'lishi mumkin. Kasbiy o'z-o'zini anglash, talabalarning kelajakdagi kasbiy yo'nalishini va ish muhitiga moslashishini ta'minlashga yordam beradi.

Kasbiy o'z-o'zini anglash va talabalarning shaxsiy rivojlanishi. Kasbiy o'z-o'zini anglash talabani shaxsiy rivojlanishiga ham bevosita ta'sir qiladi. Talabalar o'zlariga xos qobiliyatlarni va qiziqishlarni anglagan holda, o'zlarining kasbiy yo'nalishlarini va maqsadlarini aniq belgilab olishlari mumkin. Bunda, talabani o'zini anglash darajasi uning o'z shaxsiy maqsadlarini qo'yishda va o'z-o'zini rivojlantirishda qanday yondashuvni tanlashi bilan bevosita bog'liqdir. Kasbiy o'z-o'zini anglashning yuqori darajasi, talabani o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va kasbiy yo'nalishdagi muvaffaqiyatni oshiradi.

O'zgaruvchan ish muhiti va moslashuvchanlik. Kasbiy o'z-o'zini anglash, shuningdek, talabalarga o'zgaruvchan ish muhiti va sharoitlariga moslashishda yordam beradi. Talabalar o'zlarining kasbiy o'z-o'zini anglagan holda, bu o'zgarishlarga qanday moslashish va muvaffaqiyatli ishlash yo'llarini topishlari mumkin. O'z-o'zini anglash, shuningdek, talabalarga kasbiy stressni boshqarishda va yangi vaziyatlarga moslashishda yordam beradi.

O'z-o'zini anglash va kasbiy kompetensiya. Kasbiy mahorat shakllanishida talabani o'z-o'zini anglash darajasi bevosita rol o'ynaydi. Talaba o'z qobiliyatlarini va zaif tomonlarini anglagan holda, o'zini rivojlantirish va kasbiy ko'nikmalarni oshirishga yo'naltirilgan strategiyalar ishlab chiqishi mumkin. Masalan, o'zini anglagan talaba o'zining kasbiy yo'nalishiga mos keladigan malakalarni rivojlantirishga harakat qiladi. Bu, o'z navbatida, kasbiy kompetensiyaning shakllanishiga olib keladi.

O'z-o'zini anglash va ijtimoiy ta'sirlar. Talabani kasbiy o'z-o'zini anglashiga ijtimoiy ta'sirlar ham muhim ahamiyatga ega. Jamiytdagi oila, do'stlar, pedagoglar va ish beruvchilar talabani o'z-o'zini anglash jarayonida muhim rol o'ynaydi. Ijtimoiy muloqotlar, o'zaro fikr almashish va boshqalarning fikrlarini eshitish, talabani o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishi va kasbiy mahoratini rivojlantirishda yordam berishi mumkin. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar va professional tarmoqlarda faoliyat yuritish, talabani kasbiy o'z-o'zini anglashini oshirishi va yangi imkoniyatlarni yaratishi mumkin.

Talaba va kasbiy yo'nalish tanlovi. Talabani o'z-o'zini anglash jarayoni, uning kasbiy yo'nalishni tanlashda asosiy omil sifatida qaralishi lozim. O'z salohiyatini anglagan talaba o'zining qiziqishlari, qobiliyatlari va professional maqsadlari bilan mos keladigan kasbni tanlaydi. Bu, kasbiy yo'nalishda muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini oshiradi. Shu bilan birga, o'z-o'zini anglashni rivojlantirish, talabalarga kasbiy yo'nalish bo'yicha aniq va ongli qarorlar qabul qilishga yordam beradi, bu esa kelajakda ularning muvaffaqiyatli ish faoliyatini ta'minlaydi.

Psixologik qiyinchiliklar va o'z-o'zini anglash. Talabalarda kasbiy o'z-o'zini anglashning rivojlanishi ba'zan psixologik qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. O'z salohiyatini anglash jarayoni talabada o'ziga bo'lgan yuqori talablarni keltirib chiqarishi mumkin, bu esa stress, xavotir va o'zini past baholash kabi psixologik muammolarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun talabalarga kasbiy o'z-o'zini anglash jarayonida psixologik yordam va qo'llab-quvvatlash zarur bo'lishi mumkin.

Talabalarda kasbiy o'z-o'zini anglash va uning kasbiy mahorat shakllanishiga ta'siri keng ko'lamli va murakkab jarayondir. Bu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi talabani kelajakdagi kasbiy faoliyatida, muvaffaqiyatiga va professional yutuqlariga bevosita ta'sir qiladi. Shuning uchun, talabalarga o'z-o'zini anglashni rivojlantirish uchun psixologik, pedagogik va ijtimoiy jihatdan yordam berish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. Talabalarda kasbiy o'z-o'zini anglashning rivojlanishi, ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatga erishish va kasbiy mahoratni shakllantirish uchun muhim psixologik omil hisoblanadi. Kasbiy o'z-o'zini anglash – bu talabani o'zining kasbiy imkoniyatlari, qobiliyatlari va qiziqishlari to'g'risidagi tushunchasi, shuningdek, o'z salohiyatini qanday baholashiga asoslanadi. Ushbu jarayonning talabalarda shakllanishi, nafaqat kasbiy yo'nalishni tanlashda, balki kasbiy mahoratni rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi.

Kasbiy o'z-o'zini anglashning shakllanishi talabani o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va kasbiy yo'nalishni tanlashda aniq qarorlar qabul qilishga yordam beradi. Talaba o'zining kuchli va

zaif tomonlarini anglab, kasbiy maqsadlarni belgilashda va kasbiy yo'nalishdagi muvaffaqiyatni ta'minlashda yanada samarali bo'ladi. Shuningdek, kasbiy o'z-o'zini anglash talabaning ish muhiti va sharoitlariga moslashish qobiliyatini rivojlantiradi, bu esa uning kasbiy mahoratini oshirishga yordam beradi.

Shu bilan birga, talabalarda kasbiy o'z-o'zini anglashning rivojlanishi, ijtimoiy va psixologik omillar tomonidan ham ta'sirlanadi. Ijtimoiy doira, oila, do'stlar va pedagoglar talabalarning o'z-o'zini anglash jarayoniga yordam beruvchi asosiy kuchlardan biridir. Shuningdek, talabalarga o'z-o'zini anglash jarayonida psixologik qo'llab-quvvatlash ko'rsatish, ularning kasbiy mahoratini shakllantirish va rivojlantirishda muhim o'rin tutadi.

Xulosa qilib aytganda, talabalarda kasbiy o'z-o'zini anglash va uning kasbiy mahorat shakllanishiga ta'siri, kasbiy muvaffaqiyat va shaxsiy rivojlanish uchun zarur bo'lgan muhim psixologik omillarni tashkil etadi. O'z-o'zini anglash jarayonini rivojlantirish, talabalarga kelajakdagi kasbiy faoliyatga muvaffaqiyatli tayyorgarlik ko'rishga, o'z salohiyatlarini to'liq amalga oshirishga va ish muhitida samarali ishlashga imkon yaratadi. Bu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi, talabaning kelajakdagi kasbiy yo'nalishida yuksak natijalarga erishishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Norkulova N.T. Affiliatsiya motivi - talabalar ma'naviy qiyofasini shakllantiruvchi ijtimoiy-psixologik omil. Psixologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. Toshkent – 2016. – 350 b.
2. Немов Р.С. Психология / Учебник. Москва: Высшее образование, 2005. – 639 с
3. Abdullayeva B.S. Bo'lajak o'qituvchilar o'quv-ilmiy faoliyati motivatsiyasining psixofiziologik determinantlari: Monografiya. – T.: «Bookmany print» nashriyoti, 2021 y. – 162 b.
4. Бандура А. Теория социального научения. – СПб.: Евразия, 2000. – 318 с.
5. Nazarov A.M. Talabalar ilmiy-innovatsion faoliyatini rivojlantirishda psixologik barqarorlik determinantlari: Monografiya. – T.: «Durdona» nashriyoti, 2023. – 220 b.
6. Nazarov A.M. “Talabalar ilmiy-innovatsion faoliyatini rivojlantirishning pedagogik-psixologik barqarorligi” mavzusidagi Psixologiya fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi.- Toshkent., 2022. – 112 b.

Inoyatova Marjona Salimjon qizi

Buxoro davlat universiteti
psixologiya ta'lim mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

O'SMIRLARDA IJTIMOIIY IDENTIFIKATSIYA VA AFFILIATSIYA MOTIVINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Annotatsiya: O'smirlarda ijtimoiy identifikatsiya va affiliatsiya motivini shakllantirishning psixologik mexanizmlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek maqolada, o'smirlarda ijtimoiy identifikatsiya va affiliatsiya motivlari shakllanishining psixologik mexanizmlari ijtimoiy aloqalar, o'z-o'zini anglash, emotsional rivojlanish va jamiyat bilan bog'liq bo'lgan bir qator omillar amaliy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar. O'smirlar, ijtimoiy identifikatsiya, affiliatsiya motiv, psixologik mexanizmlar.

Аннотация: Научно проанализированы психологические механизмы формирования мотива социальной идентификации и аффилиации у подростков. Также в статье практически проанализированы психологические механизмы формирования мотивов социальной идентификации и аффилиации у подростков, ряд факторов, связанных с социальными связями, самосознанием, эмоциональным развитием и обществом.

Ключевые слова: Подростки, социальная идентификация, мотив аффилиации, психологические механизмы.

Abstract: The psychological mechanisms of the formation of the motive of social identification and affiliation in adolescents have been scientifically analyzed. The article also provides a practical analysis of the psychological mechanisms of the formation of social identification and affiliation motives in adolescents, a number of factors related to social connections, self-awareness, emotional development, and society.

Keywords: Adolescents, social identification, affiliation motive, psychological mechanisms.

Kirish. O'smirlik davri — inson hayotidagi muhim va o'zgarmas davrdir. Bu davrda kishilarning ijtimoiy identifikatsiya va affiliatsiya motivlari shakllanadi. Ijtimoiy identifikatsiya va affiliatsiya — bu individning o'zini ijtimoiy guruhga yoki jamiyatga nisbatan qanday his qilishini ifodalovchi psixologik tushunchalardir. O'smirlarda bu jarayonlar, shuningdek, ularga o'z o'rinlarini topish, o'zligini anglash va boshqalar bilan munosabatlarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Ijtimoiy identifikatsiya — bu individning o'zini ma'lum bir ijtimoiy guruhning a'zosi sifatida qabul qilishi, guruhning me'yor va qadriyatlarini o'ziga xos qilib olishi va o'sha guruh bilan o'zligini bog'lashidir. O'smirlikda bu jarayonning o'ziga xosligi, individning o'zini ijtimoiy tarmoqlarda, oilada, maktabda yoki do'stlar bilan aloqalarida qanday his qilishida namoyon bo'ladi.

Affiliatsiya motivi esa, odatda, odamning boshqalar bilan ijtimoiy aloqalar o'rnatish, tan olinishi va ijtimoiy bog'lanishlarni qurish istagi bilan bog'liqdir. O'smirlik davrida bu motiv kuchliroq bo'lib, shaxsning do'stlar, ota-onalar, o'qituvchilar yoki boshqa ijtimoiy guruhlar bilan o'zaro aloqalari orqali rivojlanadi.

O'smirlarda ijtimoiy identifikatsiya va affiliatsiya motivlarini shakllantirish psixologik mexanizmlar orqali amalga oshadi. Bu mexanizmlar quyidagi omillarni o'z ichiga oladi:

Ruhiiy va emotsional o'zgarishlar: O'smirlar o'zlarining emotsional holatlarini anglash va boshqarishda ko'p o'zgarishlarga duch keladilar. Bu jarayonlar ijtimoiy identifikatsiyani shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Raqobat va taqqoslash: O'smirlar boshqalarga nisbatan o'zlarini qanday ko'rishlarini aniqlashda taqqoslash metodidan foydalanadilar, bu esa identifikatsiya va affiliatsiya motivlarini shakllantiradi.

Oila va jamiyat ta'siri: O'smirlarning oilaviy va ijtimoiy muhitida yuz beradigan o'zgarishlar, ularning o'zini qabul qilish va jamiyatda o'rni haqida qarorlar qabul qilishda muhim ta'sir ko'rsatadi.

Shu tarzda, o'smirlarda ijtimoiy identifikatsiya va affiliatsiya motivlari shakllanishining psixologik mexanizmlari ijtimoiy aloqalar, o'z-o'zini anglash, emotsional rivojlanish va jamiyat bilan bog'liq bo'lgan bir qator omillarni o'z ichiga oladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. O'smirlarda ijtimoiy identifikatsiya va affiliatsiya motivlarini shakllantirishning psixologik mexanizmlariga oid ilmiy tadqiqotlar turli olimlar tomonidan amalga oshirilgan. Bu mavzu psixologiya, ijtimoiy psixologiya va rivojlanish psixologiyasi sohalarida keng o'rganilgan. Quyida o'smirlar ijtimoiy identifikatsiya va affiliatsiya motivlarini shakllantirishga oid ilmiy izlanishlar olib borgan ba'zi olimlar haqida ma'lumotlarni ko'rib chiqish mumkin:

Anri Teksfel – ijtimoiy identifikatsiya nazariyasining asoschisi hisoblanadi. Uning ishlarida ijtimoiy identifikatsiya tushunchasi va guruhlararo munosabatlar o'rtasidagi bog'liqlik chuqur tahlil qilinadi. Teksfelning “Social Identity Theory” (ijtimoiy identifikatsiya nazariyasi) odamlarning o'zlarini guruhga bog'lashini va guruhning ijtimoiy o'ziga xosligini qanday tasavvur qilishini tushuntiradi. Uning tadqiqotlari o'smirlarda ijtimoiy identifikatsiyaning shakllanishi va guruh a'zolari bilan bog'lanishning psixologik mexanizmlarini aniqlashda katta ahamiyatga ega.

Erik Erikson – rivojlanish psixologiyasi sohasida mashhur olim bo'lib, u o'smirlar davrini o'z-o'zini aniqlash va identifikatsiyaning shakllanishi bilan bog'liq muhim bosqich sifatida qaraydi. Uning “Psychosocial Development Theory” (psixosotsial rivojlanish nazariyasi) asarida ijtimoiy identifikatsiya, o'zligini anglash va jamiyatga nisbatan munosabatlar o'smirlar davrida qanday rivojlanishini tahlil qiladi. Eriksonning tadqiqotlari, o'smirlarda kimligini anglash, o'z-o'zini aniqlash va boshqa odamlar bilan aloqalar o'rnatish jarayonlarining psixologik mexanizmlarini tushunishga yordam beradi.

Jon Tyorner ijtimoiy psixologiya sohasida taniqli olim bo'lib, u “Self-Categorization Theory” (o'zini tasniflash nazariyasi)ni ishlab chiqdi. Ushbu nazariyada, o'smirlar o'zlarini guruh a'zolariga tasniflash orqali ijtimoiy identifikatsiyaning shakllantirishi ko'rsatib o'tilgan. Tyorner o'smirlarning o'zini guruhga mansub deb his qilish orqali o'zlarining identifikatsiyalarini qanday rivojlantirishi va bu jarayonning ijtimoiy aloqalar va affiliatsiya motivlari bilan qanday bog'liq ekanligini tahlil qilgan.

Gerri Xarlou o'smirlar va bolalarda ijtimoiy aloqalar va affiliatsiyaning rivojlanishiga oid tajribalar o'tkazgan. Uning eng mashhur tadqiqotlaridan biri maymunlarni insonshunos tarzda o'rganishdir. Xarlou, ijtimoiy aloqalar va yaqinlikning rivojlanishidagi ahamiyatini ko'rsatdi. U, shuningdek, ijtimoiy aloqalar va affiliatsiya motivlarining o'smirlar psixikasidagi o'rni va ularning rivojlanishida qanday rol o'ynashini o'rgangan.

Shinobu Markus va Richerd Kitayama — ijtimoiy identifikatsiyaning madaniy aspektlariga oid tadqiqotlar olib borgan olimlar. Ularning “Cultural Dimensions of the Self” (o'zlikning madaniy o'lchovlari) asari o'smirlar o'rtasida identifikatsiya va affiliatsiya motivlarini shakllantirishda madaniyatning qanday ta'sir ko'rsatishini tahlil qiladi. Ularning tadqiqotlari, individualistik va kollektivistik madaniyatlarda ijtimoiy identifikatsiya va affiliatsiya motivlarining qanday farqlanishini ko'rsatadi.

Roy Baumeister va Mark Liri “Belongingness Hypothesis” ni ilgari surdilar, bu gipoteza odamlarning boshqalar bilan ijtimoiy aloqalarni o'rnatish va saqlashga bo'lgan kuchli ehtiyojini ta'kidlaydi. O'smirlar o'z ijtimoiy aloqalarini shakllantirishda, ayniqsa, do'stlar va guruhlarga qabul qilinish istagi kuchli bo'ladi. Baumeister va Liri tomonidan ishlab chiqilgan gipoteza, o'smirlarning affiliatsiya motivlarini tushunishda muhim rol o'ynaydi.

Syuzen Xarter — o'zlikni anglash va o'z-o'zini baholash bilan bog'liq psixologik tadqiqotlar olib borgan olimdir. U “Self-Concept and Self-Esteem” (o'zlik tushunchasi va o'z-o'zini baholash) asarida o'smirlarning o'ziga bo'lgan ishonchining shakllanishida ijtimoiy identifikatsiya va affiliatsiyaning qanday ta'sir qilishini tahlil qiladi. Uning ishlarida o'smirlarning

ijtimoiy o'zligini qanday anglashlari, o'z-o'zini qabul qilish va ijtimoiy guruhlariga oid hissiyotlarining rivojlanishi alohida o'rganilgan.

O'smirlarda ijtimoiy identifikatsiya va affiliatsiya motivlarini shakllantirishning psixologik mexanizmlarini o'rganish sohasida yuqorida keltirilgan olimlar va ularning tadqiqotlari muhim ahamiyatga ega. Ularning ishlarida ijtimoiy identifikatsiyaning shakllanishi, o'z-o'zini aniqlash, ijtimoiy aloqalar va affiliatsiya motivlarining o'smirlar psixikasidagi roli haqida keng tushunchalar shakllangan.

Muhokama. O'smirlarda ijtimoiy identifikatsiya va affiliatsiya motivlarini shakllantirishning psixologik mexanizmlarini muhokama qilishda, bu jarayonlarning ko'plab omillar va psixologik mexanizmlarning shakllanishi muhimdir. O'smirlik davri inson hayotida o'z-o'zini anglash, ijtimoiy rol va guruhlariga qarashlarning shakllanishi uchun eng faol va o'zgaruvchan davr hisoblanadi. Bu jarayonlar ko'plab ijtimoiy, emotsional va kognitiv faktorlar bilan bog'liqdir. Quyida ijtimoiy identifikatsiya va affiliatsiya motivlarini shakllantirishning asosiy psixologik mexanizmlari haqida ba'zi muhokama nuqtalarini ko'rib o'tish mumkin:

1. O'zini anglash va identifikatsiya. O'smirlik davrida shaxs o'zini ijtimoiy guruhlarining bir qismi sifatida aniqlashni boshlaydi. Bu jarayon ixtiyoriy va ijtimoiy o'zini anglash bilan bog'liqdir. O'smirlar, o'zlarini qanday guruhga mansub deb hisoblashlarini tanlab olishadi, va bu ular uchun hayotdagi maqsad va yo'nalishlarni shakllantiradi. Genri Teksfelning ijtimoiy identifikatsiya nazariyasi, guruhning a'zosi bo'lish shaxsning o'zini qanday anglashiga, uning o'zini qadr-qimmatli va ijtimoiy jihatdan ma'qullangan his qilishiga yordam berishini ko'rsatadi. Bu jarayon o'smirning ichki dunyosini va jamiyatdagi o'rnini anglashga yordam beradi.

Bundan tashqari, o'smirlar o'zlarini guruhga mansub deb hisoblash orqali ijtimoiy rollarini aniqlay boshlaydilar. Bu, masalan, do'stlar bilan yoki o'qish guruhlarida o'zini qanday ko'rishini anglashni o'z ichiga oladi. O'smirlarda ijtimoiy identifikatsiyaning shakllanishi uchun ijtimoiy aloqalar va tengdoshlar o'rtasidagi munosabatlar juda katta rol o'ynaydi. Shuningdek, oila, maktab va kengroq ijtimoiy muhit ham ijtimoiy identifikatsiyaning shakllanishiga ta'sir qiladi.

2. Affiliatsiya motivi va ijtimoiy bog'lanish. O'smirlarda affiliatsiya motivi — bu boshqalar bilan aloqada bo'lish, do'stlar orttirish, guruhda qabul qilinish va ijtimoiy qabul qilishni istash. Baumeister va Lirining "Belongingness Hypothesis" da ta'kidlanishicha, odamlarning asosiy ehtiyojlaridan biri bu boshqalar bilan ijtimoiy aloqalar o'rnatishdir. O'smirlik davrida bu ehtiyoj yanada kuchayadi, chunki o'smirlar o'zini ijtimoiy guruhlar va jamiyatda tan olishni istaydilar.

Affiliatsiya motivi o'smirlarda ijtimoiy aloqalar, do'stlar va guruhlar bilan mustahkam munosabatlar o'rnatish orqali o'sadi. Bu, o'z navbatida, ijtimoiy identifikatsiya bilan bog'liq bo'lib, o'smirlar o'zlarini qanday guruhga mansub deb his qilishlari, o'shanda o'zlarini qabul qilgan va xavfsiz his qilishlariga yordam beradi. Shu tarzda, ijtimoiy aloqalar va affiliatsiya motivlari o'smirlarda o'z-o'zini anglash va identifikatsiya jarayonlari bilan uzviy bog'liqdir.

3. Ijtimoiy taqqoslash. O'smirlar o'zlarini boshqalar bilan taqqoslash orqali o'zlarini aniqlashga intilishadi. Leon Festingerning ixtiyoriy ijtimoiy taqqoslash nazariyasiga ko'ra, odamlar o'zlarini boshqalar bilan taqqoslash orqali o'z qiymatini va o'z-o'zini baholashni aniqlaydilar. O'smirlar bu jarayonda o'zlarini tengdoshlari yoki boshqa guruhlar bilan solishtiradilar va bu ular uchun o'zligini tasdiqlashning bir usulidir.

Ijtimoiy taqqoslash jarayoni o'smirlarni o'zlarining kimligini anglashga, o'z-o'zini qabul qilishga va jamiyatdagi o'rnini aniqlashga yordam beradi. Biroq, bu taqqoslash ba'zida stress va past o'z-o'zini baholashga olib kelishi mumkin, chunki o'smirlar ko'pincha ideal va haqiqiy o'zlarini taqqoslab, ijtimoiy normallarga moslashishga harakat qiladilar.

4. Ruhiy va emotsional rivojlanish. O'smirlik davrida emotsional o'zgarishlar ijtimoiy identifikatsiya va affiliatsiya motivlariga kuchli ta'sir ko'rsatadi. O'smirlar o'zlarining emotsional holatini yaxshiroq tushunishga harakat qiladilar, bu esa ularning boshqalar bilan aloqalariga ta'sir qiladi. Erik Eriksonning psixosotsial rivojlanish nazariyasida, o'smirlik davri o'zlikni aniqlash va ijtimoiy identifikatsiyani shakllantirishdagi asosiy bosqich sifatida ko'rsatilgan.

Shuningdek, o'smirlarning emotsional barqarorligi ijtimoiy aloqalarni va jamiyatdagi o'rnini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Agar o'smirlar o'z his-tuyg'ularini boshqarish va anglashda qiynalsalar, bu ularning identifikatsiya va affiliatsiya motivlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

5. Do'stlar va guruhlar o'rtasidagi ijtimoiy aloqalar. Do'stlar va tengdoshlari bilan o'zaro aloqalar o'smirlik davrida katta ahamiyatga ega. O'smirlar o'zlarini ijtimoiy guruhlarda qabul qilinishini istaydilar va bu ularning ijtimoiy identifikatsiyasi va affiliatsiya motivlarini kuchaytiradi. Do'stlar o'rtasidagi aloqalar va ijtimoiy tarmoqlarda o'zini qanday ko'rish, o'smirlarning o'zligini anglashiga yordam beradi. Shu bilan birga, ijtimoiy guruhlarining me'yorlari va qadriyatlari o'smirlarning xulq-atvorini, shaxsiyatini va ijtimoiy munosabatlarini shakllantiradi.

O'smirlarda ijtimoiy identifikatsiya va affiliatsiya motivlarini shakllantirish psixologik mexanizmlari juda murakkab va ko'p qirrali jarayonlardir. Bu jarayonlar o'smirlarning o'zligini anglash, emotsional rivojlanish, ijtimoiy aloqalar va tengdoshlari bilan o'zaro munosabatlari orqali shakllanadi. Ijtimoiy identifikatsiya va affiliatsiya motivlari o'smirlarning jamiyatda o'rnini aniqlashda va o'z-o'zini qabul qilishda asosiy omil sifatida xizmat qiladi.

Xulosa. O'smirlarda ijtimoiy identifikatsiya va affiliatsiya motivlarini shakllantirish psixologik mexanizmlari o'zaro bog'liq va murakkab jarayonlarni tashkil etadi. O'smirlik davri — o'zlikni anglash, emotsional rivojlanish va ijtimoiy munosabatlarning o'zgarishi bilan ajralib turadigan muhim bir bosqichdir. Bu jarayonlarning shakllanishida quyidagi asosiy mexanizmlar muhim rol o'ynaydi:

Ijtimoiy identifikatsiya va o'zini anglash. O'smirlar o'zlarini ijtimoiy guruhlar bilan bog'lash orqali o'zliklarini aniqlaydilar. Genri Teksfelning ijtimoiy identifikatsiya nazariyasiga asosanib, o'smirlar o'zlarini guruhning a'zosi sifatida tasavvur qilishadi, bu esa ularning o'ziga bo'lgan ishonchini va ijtimoiy qabul qilinishini mustahkamlaydi. O'smirlar o'zlarining identifikatsiyasini shakllantirishda do'stlar, tengdoshlar, oila va maktabda o'zlarini qanday his qilishlariga tayyorlanadilar.

Affiliatsiya motivining rivojlanishi. O'smirlik davrida ijtimoiy aloqalar va boshqalar bilan bog'lanish motivlari kuchayadi. Baumeister va Lirining "aidiyatlik gipotezasi"ga ko'ra, odamlar boshqalar bilan ijtimoiy aloqalar o'rnatishga bo'lgan ehtiyojni kuchli his qiladilar. O'smirlar uchun bu motivlar ijtimoiy guruhlar, do'stlar va tengdoshlar bilan munosabatlarni shakllantirishda, o'zini tasdiqlashda va jamiyatda o'rnini topishda muhim rol o'ynaydi.

Ijtimoiy taqqoslash va emotsional rivojlanish. O'smirlar o'zlarini boshqalar bilan taqqoslash orqali o'z-o'zini anglash va identifikatsiya qilishda davom etadilar. Leon Festingerning ijtimoiy taqqoslash nazariyasi shuni ko'rsatadiki, o'smirlar o'zlarini boshqalarga nisbatan qanday his qilishlarini aniqlashga intilishadi, bu esa ularning o'zligini qabul qilishga va o'z-o'zini baholashga yordam beradi. Shuningdek, o'smirlikda emotsional o'zgarishlar kuchayishi, ijtimoiy aloqalarning rivojlanishi va identifikatsiya motivlarining shakllanishida katta ta'sir ko'rsatadi.

Ruhiy va psixologik ta'sirlar. O'smirlarning o'z-o'zini anglash va ijtimoiy identifikatsiya motivlarini shakllantirishda ruhiy va psixologik o'zgarishlar katta ahamiyatga ega. Erik Eriksonning rivojlanish nazariyasiga ko'ra, o'smirlik davri — o'zlikni aniqlash va ijtimoiy identifikatsiyani shakllantirishdagi muhim bosqichdir. Agar o'smir o'zini ijtimoiy tizimda yaxshi qabul qilingan his qilsa, bu ularning ruhiy barqarorligi va ijtimoiy motivlarini kuchaytiradi.

O'smirlarda ijtimoiy identifikatsiya va affiliatsiya motivlarini shakllantirish jarayoni kompleks psixologik mexanizmlar orqali amalga oshadi. Bu jarayonlar o'smirning ijtimoiy guruhlar bilan o'zini bog'lash, o'zini anglash, emotsional o'zgarishlar va boshqalar bilan aloqalar orqali shakllanadi. Ijtimoiy identifikatsiya va affiliatsiya motivlari o'smirlarning o'zliklarini anglash va jamiyatdagi o'rinlarini topishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular ijtimoiy rivojlanishning ajralmas qismi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Baumeister, R. F., & Leary, M. R. The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3).2000. P. 497–529.

2. Хайдаров Ф.И. Формирование мотивов учения у учащихся сельских школ: Автореф. дис. ... канд. пед. наук.- Ташкент: ТГПУ, 1996. – 18 с.
3. Чориев А.И. Социальный облик современной молодёжи. -Т.:Ўзбекистон, 1996. – 150 б.
4. Творогова Н.Д. Клиническая психология. Словарь / Под ред. Творогова Н.Д. – М.: ПЕР СЭ, 2007. - 374 с.

Kenjabonu Rajabova,
Osiyo xalqaro universiteti magistranti

BOLANING O'Z - O'ZINI ANGLASHI VA MOTIVATSION SOHASINING RIVOJLANISH JARAYONI

Annotatsiya: Ushbu maqolada ilk bolalik davrida o'z - o'zini anglash, maktabgacha yoshdagi bolalarda oliy hislar hamda irodaviy harakatlarning rivojlanishi borasida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Bolalaik davri, motivatsiya, rivojlanish, irodaviy harakatlar, yosh davrlari.

Insonning psixik rivojlanishi, uning shaxs sifatida shakllanishi o'zini o'zi anglashining ya'ni o'zini jismoniy, ma'naviy xamda ijtimoiy mavjudot sifatida anglashning qapop topishi bilan bog'liq.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы самосознания в раннем детстве, а также развитие высших чувств и волевых действий у детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: Раннее детство, мотивация, развитие, волевые действия, возрастные этапы.

Abstract: This article discusses self-awareness in early childhood, as well as the development of higher emotions and volitional actions in preschool-aged children.

Keywords: Early childhood, motivation, development, volitional actions, developmental stages.

Kirish. O'zini- o'zi anglashning rivojlanishi xar bir bolada o'ziga xos tarzda kechadi. Biroq barcha bolalarda, odatda, xayotning birinchi yili oxiriga kelib, o'zini - o'zi anglashning paydo bo'lganini tasdiqlovchi belgilar kuzatiladi: bola o'zini, o'z tanasini uni o'rab turgan fazodan ajrata boshlaydi. O'zini-o'zi anglashning keyingi rivojlanishi bolaning o'z xohishlari va umuman, faoliyati motivlarini anglashi bilan bog'liq bo'ladi. O'z faoliyatining motivlarini anglashi, bolaga o'zini-o'zi anglashning keyingi bosqichiga o'tishga, ya'ni o'z harakatlaridan ajrata olishga yordam beradi.

Dastlab bola o'zini faoliyat sub'ekti sifatda anglamaydi. Ilk bolalik yoshidagi bolalar o'zi haqida "Doniyor sakrayapti". "Sevinch uxlamog'chi" - deb aytishadi.

Xayotning 3 -yili o'zini - o'zi anglash rivojidadagi muhim bosqich bo'lib xisoblanadi. Chunki bu davrda bolada avvallari predmetga mahkam biriktirib quygan harakatni asta-sekin undan ajrata boshlaydi. Bu hodisa birdan, o'z - o'zidan ro'yobga chiqmaydi. Uning amalga oshishiga sabab bolaning avvalgi predmetli harakatini yangi sharoitlarda bajarishi va uni boshqa predmetlarga kuchirishidir.

"Men o'ynayapman", "Men kiyinayapman", "Men ovqat eyapman" degan gaplarni hamda "o'zim" degan suzni 3 yoshli bolaning nutqida tez-tez uchratishimiz mumkin. O'zini uchinchi Shaxs olmoshi bilan ifodalashdan "men" olmoshini ishlatishga o'tishi ilk bolalik davrining eng muhim yutuqlaridan biridir. Ba'zi psixologlar, (L.I.Bojovich) hatto, ilk bolalik davrining oxiriga kelib paydo buluvchi "Men" tizimi va uniig yuzaga keltiradigan mustakil harakat qilish ehtiyoji, o'z "Men"ini ro'yobga chiqarishi namoyon etish ehtiyoji ushbu davrda yuzaga keluvchi eng markaziy yangi tuzilma, deb hisoblashadi. Bu tuzilma ketidan paydo buluvchi tuzilmalar orasida o'ziga - o'zi baho berishning yuzaga kelishi bolaning shaxs sifatida rivojlanishida o'ta muhim ahamiyat kasb etadi.

Shaxs shakllanishining dastlabki bosqichlarida ya'ni ilk bolalik davrining oxiri va bog'cha yoshining boshidagi o'ziga-o'zi baxo berishning genezisida (yuzaga kelishida) bolaning kattalar bilan bo'lgan muloqoti xal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Bola o'zining imkoniyatlari haqida adekvat bilimga ega bo'lmaganligi tufayli katgalarining unga bergan bahosini qabul qiladi. Boshqacha aytganda, bola o'zini kattalar orqali ularning bola haqidagi fikri orqali baxolaydi. Bola

bu davrda o'ziga o'zi baxo berishda tulaligicha kattalarning fikriga suyanadi. O'zi haqidagi mustaqil tasavvur elementlari esa biroz keyinroq paydo bo'ladi.

Maxsus tadqiqotlarning ko'rsatishicha (B. G. Nechaev va b.) ushbu elementlar dastlab Shaxsiy sifatlar, ahloqiy fazilatlarni baxolashda emas, balki predmetli va tashki xususiyatlarni baxolashda namoyon bo'ladi. Bu esa harakatlarning predmetdan tuliq ajralib chiqmaganligini ko'rsatadi.

Bog'cha yoshidagi bola shaxsining rivojlanishida ancha sezilarli bo'lgan o'zgarish o'zga kishining tashqi xususiyatlarini baholashdan Shaxsiy xususiyatlarini baxolashga - o'tishida ifodalanadi.

Barcha yosh guruhlardagi bolalarda o'zlaridan ko'ra o'zga shaxslarni ob'yektiv baxolashlari kuzatiladi. Birok bu erda ham ma'lum bir farqlab uchraydi. Jumladan, katta bog'cha yoshidagi bolalar "Sizlarning orangizdagi eng yaxshi bola kim?" degan savolga odatda "Men" deb javob bermaydilar. Ammo bu bolaning o'ziga - o'zi beradigan baxosi pasayganini bildirmaydi. Bolalarning bunday javobni bermasliklariga sabab shundaki, bu yoshda ular ko'pincha maktanchoklik yaxshi emasligini biladilar. Agar o'zlarini ijobiy tomondan baxolamoqchi bo'lsalar, buni ko'pincha bilvosita amalga oshiradilar. Masalan, "Sen yaxshi bolamisan yoki yomon bolamisan?" degan savolga bolalar (bog'chaning katta guruh bolalari) "Yaxshi" yoki "Yomon" deb javob bermaydilar, buning urniga "Bilmadim.., Men kattalarga kuloq solaman", "Men ham 100 gacha sanashni bilaman", "Men doim navbatchilarga yordam beraman" deb aytadilar.

Bog'cha yosh davrida o'ziga-o'zi baho berish emotsional xarakterga ega bo'ladi. Bolaning boshqalarga beradigan baxosi ham shunday xususiyatga ega bo'ladi. Bola uni o'rab turgan kattalardan qaysi biriga ishonch his etsa, mexri tovlansa, o'sha kishiga ijobiy baxo beradi. Katta bog'cha yoshidagi bolalar ularni o'rab turgan kattalarning ichki olamiga baxo berishga harakat qiladilar. O'rta va kichik bog'cha yoshidagi bolalardan farqli ravishda kattalarning ichki olamiga anchagina chuqur va differentsiallashgan baho beradilar.

Bog'cha yoshidagi bolaning o'ziga - o'zi beradigan bahosida unda rivojlanib borayotgan g'urur va uyat tuyg'ulari ham aks etadi.

O'zini - o'zi anglashining rivojlanishi bolaning bilish va motivatsion sohalari shakllanishi bilan uzviy bog'liq bo'ladi. Mana shu soxalarning rivojlanib borishi natijasida bola ham o'zini, ham o'zi egallab turgan vaziyatni anglashga qodir bula boshlaydi, yani unda o'zining ijtimoiy menini anglash shakllanadi. Bu hodisa bolaning keyingi yosh bosqichiga o'tishida, hamda uning maktabga psixologik tayyorligida muhim rol o'ynaydi. Bog'cha yoshining oxiriga kelib, bolaning o'zgalarga va o'z - o'ziga beradigan bahosidagi mustaqillik, tanqidchanlik ancha o'sadi. Bog'cha yoshidagi bolaning motivatsion soxasi aktiv rivojlanib boradi. Kichik bog'cha yoshidagi bolaning xulq-atvori ilk bolalik davrlarida unchalik farq qilmaydi. Bu davrda ham bolalar asosan situativ emotsiyalari va xohish istaklari ta'sirida harakat qiladilar. Biror harakatni bajara turib ular nima uchun shunday qilayotganliklarini to'liq tushunmaydilar va tushuntira olmaydilar. Katta bog'cha yoshidagi bolalarning xatti - harakatlari ancha aniqlangan tarzda ro'y beradi. Har xil motivlar bog'cha yoshining turli bosqichlaridagi bolalarni aynan bir harakatni amalga oshirishga undaydi. Masalan, 3 yoshli bola o'yinchoqlarini yuvishidan maqsadi suv uynash bo'lsa, 6 yoshli bolaning maqsadi o'yinchoqlarni toza qilish, onasiga yordam berishidan iborat bo'ladi.

Bog'cha yosh davrida motivatsion soxada aynan shu davrga xos motivlar paydo bo'ladi. Bular orasida bolaning kattalar olamiga bo'lgan qiziqishi bilan, ularga o'xshashga harakat qilishi bilan bog'liq motivlar ham mavjud bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. M.Voxidov "Bolalar psixologiyasi" O'qituvchi 1982y.
2. L.A.Venger, O.M.Dyachenko "Igro' i uprajneniya po razvitiyu umstvenno'x sposobnostey u detey doshkol'nogo vozrasta" M.Prosvexeniyayu 1989gyu
3. A.Distverg "Izbr. Pedyu soch."M.1959yu

4. “YOsh psixologiyasi va pedagogik psixologiya Davletshin taxriri ostida”. O’qituvchi 1974y
5. L.V.Zankov “Didaktika i jiznъ” M.Prasvexeniya 1969g.
6. R.N.Ismaylova “Maktabgacha yoshdagi bolalar aqliy taraqqiyoti diagnostikasi va uning dinamikasi” Avtoreferat. T...2000y.
7. P.F.Kapterev “Pedagogicheskiy protsess” Spb. 1908g.
8. I.YA.Larner “Problemnoe obuchenie” M.Znanie 1974.

Tuxtamisheva Mahbuba Meliyevna

Jizzax viloyati G'allaorol tumani 49-maktab psixologi

INSONNING O'Z HOLATIGA PSIXOLOGIK BAHO BERISHI

Annotatsiya: Ushbu maqolada, insonning o'z holatiga psixologik baho berishi, o'zini anglashini, o'zini tushunishi va o'z faoliyatini to'g'ri baholashi kabi jarayonlar ilmiy jihatdan o'rganilgan. Shuningdek maqolada, psixologik baholashning inson hissiy va fikriy, ijtimoiy va ruhiy holatiga ko'rsatadigan ta'siri nazariy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Shaxs, ruhiy holat, psixologik baholash, motivatsiya, hissiyot, o'zlikni anglash.

Аннотация: В данной статье с научной точки зрения изучены такие процессы, как психологическая оценка человеком своего состояния, самосознание, самопонимание и правильная оценка своей деятельности. Также в статье теоретически анализируется влияние психологической оценки на эмоциональное и интеллектуальное, социальное и психическое состояние человека.

Ключевые слова: Личность, психическое состояние, психологическая оценка, мотивация, эмоции, самосознание.

Abstract: In this article, such processes as a person's psychological assessment of their state, self-awareness, self-understanding, and correct assessment of their activity are scientifically studied. The article also theoretically analyzes the influence of psychological assessment on a person's emotional and mental, social and mental state.

Keywords: Personality, mental state, psychological assessment, motivation, emotions, self-awareness.

Kirish. Insonning o'z holatiga psixologik baho berishi - bu uning o'zini qanday anglashini, o'zini tushunish va o'z faoliyatini qanday baholashini ifodalovchi jarayon. Bu jarayon, asosan, o'z-o'zini anglash va o'ziga nisbatan tanqidiy fikr bildirishga asoslanadi. Psixologik baholash odamning hissiy va fikriy holatini, shuningdek, uning ijtimoiy va ruhiy jihatlarini tahlil qilishni o'z ichiga oladi.

O'z holatini baholash odamning o'ziga nisbatan hissiyotlarini, o'z ustida ishlash imkoniyatlarini, kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga yordam beradi. Psixologik baholash insonning o'zini o'zi tanqid qilishini, o'z nuqsonlari va yutuqlarini tan olishni o'z ichiga oladi. Bu jarayon, shuningdek, insonning o'ziga bo'lgan ishonchini, o'z hayotidagi maqsadlarni va unga erishish yo'llarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

O'z holatiga psixologik baho berish, ko'pincha odamning stress, depressiya yoki boshqa ruhiy holatlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Shuning uchun bu jarayonni chuqur va kompleks tarzda o'rganish, psixologlarning yordamida insonning ruhiy holatini yaxshilashga qaratilgan muhim bir bosqichdir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Insonning o'z holatiga psixologik baho berishi haqida ilmiy izlanish olib borgan bir qator mashhur psixolog olimlar mavjud. Ular o'z ishlarida o'z-o'zini anglash, o'zini baholash, o'ziga nisbatan tanqidiy fikr yuritish va o'zlikni rivojlantirish masalalariga diqqat qaratishgan. Quyida bu olimlarning ilmiy ishlari haqida ma'lumot keltirib o'tilgan:

Karl Rogers - o'z-o'zini anglash va o'ziga bo'lgan baho haqida o'ylagan eng taniqli psixologlardan biridir. Uning "O'zlikni rivojlantirish" nazariyasi, o'zini anglash va o'z holatini baholash jarayonining psixoterapiya va o'zgarishdagi muhimligini ta'kidlaydi. Rogers, o'z-o'zini anglashning individuallik va o'zini tushunish orqali amalga oshirilishini, shuningdek, ijtimoiy va emotsional farovonlikka erishish uchun shaxsning o'zini va boshqalarni qabul qilish zarurligini ta'kidlagan.

Abraham Maslou "O'zlikni amalga oshirish" g'oyasining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan psixologlardan biridir. Uning mashhur "Maslouning ehtiyojlar piramidasini" yaratganida, o'zlikni

amalga oshirishni eng yuqori ehtiyoj sifatida ko'rgan. O'zlikni amalga oshirish, uning fikricha, insonning eng yuqori psixologik holati bo'lib, unda odam o'z potentsialini to'liq namoyon eta oladi va o'z holatiga psixologik baho beradi.

Uilyam Jeyms o'zlik va o'zini baholash haqida bir qator fikrlar ilgari surgan. U o'z-o'zini anglash va o'zini baholashni insonning ongining markaziy jihatlariga sifatida ko'rgan. Uning "Psixologiya prinsiplari" asarida o'zlik va uning tuzilishi haqida muhim tahlillarni taqdim etadi, shu bilan birga, insonning o'z holatini baholashda ongning qanday rol o'ynashi haqida batafsil fikr yuritadi.

Gerbert Mid o'z-o'zini anglash va o'zini baholashda ijtimoiy o'zlik nazariyasini ilgari surgan psixolog va ijtimoiy olimdir. Uning fikricha, o'zlik jamiyatdagi o'zaro ta'sirlar orqali shakllanadi. U "Ijtimoiy o'zlik" nazariyasini ishlab chiqqan va odamlarning o'zini baholashning ijtimoiy jihatini, ya'ni boshqa odamlar bilan munosabatlar orqali o'zlikni qanday shakllantirishi va rivojlantirishi haqida fikr yuritgan.

Albert Bandura o'z-o'zini anglash va baholash jarayonlarining asosiy jihatlariga ta'sir ko'rsatadigan "O'ziga bo'lgan ishonch" nazariyasini ishlab chiqqan. Bandura, odamning o'zini qanday baholashi uning kelajakdagi muvaffaqiyatlari va qobiliyatlariga bo'lgan ishonchini shakllantiradi deb hisoblaydi. U, shuningdek, o'zini anglash va o'zini baholashning insonning ijtimoiy o'qishi va o'z-o'zini boshqarishda muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi.

Erik Erikson o'zining "O'zlik va ijtimoiy identifikatsiya" nazariyasini ishlab chiqqan va insonning hayot davomida qanday qilib o'zini anglash va o'z holatini baholash jarayonlarini tavsiflagan. Eriksonning g'oyalariga ko'ra, o'zlikni shakllantirish insonning rivojlanish bosqichlaridan o'tishi, ijtimoiy va ruhiy omillarni hisobga olishni talab qiladi. U, shuningdek, o'zlikni shakllantirishda o'z-o'zini baholashning ahamiyatini ko'rsatgan.

Daniel Goleman emotsional intellekt nazariyasining muallifi sifatida, o'z-o'zini baholash va o'zini anglashning emotsional jihatlariga katta e'tibor bergan. U, o'z-o'zini anglash va o'zini boshqarishning ruhiy farovonlikka ta'sirini, shuningdek, muvaffaqiyatli ijtimoiy munosabatlar uchun zarurligini ko'rsatgan.

Ushbu olimlarning ishlarida o'z-o'zini baholash, o'zlik va o'zini anglash jarayonlarining psixologik rivojlanishdagi o'zini muhim ahamiyatga ega. Ularning izlanishlari insonning o'z holatiga psixologik baho berishini yaxshilash va tushunishga yordam beradi, shuningdek, ruhiy salomatlikni yaxshilashda amaliy yondashuvlarni taqdim etadi.

Muhokama. Insonning o'z holatiga psixologik baho berishi - bu murakkab va ko'plab omillarni o'z ichiga olgan jarayon. Bu jarayonni turli psixologik maktablar va olimlar o'zlaricha izohlagan va tahlil qilgan. Insonning o'z holatiga psixologik baho berishi ko'plab omillar ta'sirida shakllanadi va murakkab jarayon bo'lib, u turli ijtimoiy, emotsional va kognitiv omillar bilan chambarchas bog'liq. Bu jarayonning ijobiy yoki salbiy shakllari, insonning ruhiy holatiga, o'z-o'zini anglash va rivojlanishga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'z-o'zini baholashning o'zgarishi, ijtimoiy ta'sirlar, psixoterapiya va boshqa psixologik yondashuvlar orqali yaxshilanishi mumkin. O'z holatiga psixologik baho berishning turli jihatlariga haqida quyidagi muhokama nuqtalarini keltirish mumkin:

O'z-o'zini anglash va baholash: O'z holatiga psixologik baho berishning birinchi bosqichi - bu o'zini anglash jarayonidir. O'z-o'zini anglash - bu insonning o'z fikrlari, his-tuyg'ulari, xulq-atvorlari va umumiy holatiga bo'lgan tushunchasidir. O'z-o'zini baholash esa, o'zini qanday ko'rishi, o'ziga bo'lgan munosabati va o'z ustida ishlashga tayyorligi bilan bog'liq. Bu baho, insonning o'ziga nisbatan ishonch yoki shubha, ijobiy yoki salbiy fikrlar shaklida ifodalanishi mumkin.

O'zlik va o'z-o'zini qabul qilish: O'zlikni qabul qilish, o'z holatini baholashning muhim tarkibiy qismidir. Shaxs o'zini tanqid qilganida yoki o'zida noxush xususiyatlar borligini sezganida, uning o'zini qanday qabul qilishi unga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatadi. Agar inson o'zini qabul qilsa, u o'zini tushunish va o'zgarishga erishishda ko'proq muvaffaqiyatga erishadi. Ammo, agar o'z-o'zini qabul qilish muammolari bo'lsa, bu o'z-o'zini baholashni qiyinlashtirishi va psixologik qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin.

O'z-o'zini baholash va ruhiy salomatlik: O'z-o'zini baholash jarayoni ruhiy salomatlik bilan chambarchas bog'liqdir. Agar inson o'zini past baholasa yoki o'ziga bo'lgan ishonchi yo'q bo'lsa, bu depressiya, tashvish, o'zini izolyatsiya qilish kabi salbiy ruhiy holatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Aksincha, o'zini ijobiy baholagan odam ruhiy barqarorlikni saqlaydi va ko'proq muvaffaqiyatga erishadi.

O'z holatini baholashning ijtimoiy omillari: Insonning o'z holatiga psixologik baho berishining ijtimoiy omillari ham muhim rol o'ynaydi. Ijtimoiy aloqalar, ijtimoiy kutishlar va boshqalar tomonidan taqdim etilgan baholar insonning o'z-o'zini anglash va baholash jarayoniga ta'sir qiladi. Masalan, jamiyat tomonidan qo'yilgan normativlarga rioya qilish yoki ijtimoiy qabul qilinadigan xulq-atvorlar insonning o'zini qanday baholashini o'zgartirishi mumkin.

O'z-o'zini baholash va o'zgarishlar: O'z holatiga psixologik baho berish jarayoni vaqti-vaqti bilan o'zgarib boradi. Inson o'zining yutuqlariga, muvaffaqiyatlariga va qiyinchiliklariga qarab o'zini qanday baholashini o'zgartirishi mumkin. Hayotdagi o'zgarishlar, yangi tajribalar, muvaffaqiyatlar yoki muvaffaqiyatsizliklar o'z-o'zini baholashning yangi ko'rinishlarini yaratadi.

O'z-o'zini baholashning psixoterapevtik yondoshuvlari: Psixoterapiya va psixologik maslahatlar o'z-o'zini baholashning yaxshilanishi uchun yordamchi vositalar bo'lib xizmat qiladi. Psixoterapevtlar odamga o'z holatini yaxshiroq tushunish, o'zini qanday baholashini o'zgartirish va ijobiy fikrlarni shakllantirishda yordam berishadi. Shuningdek, o'z-o'zini anglash va o'zini baholashning qanday qilib psixoterapiya jarayonlarida yaxshilanishi muhokama qilinadi.

Insonning o'z holatiga psixologik baho berishi ko'plab omillar ta'sirida shakllanadi va murakkab jarayon bo'lib, u turli ijtimoiy, emotsional va kognitiv omillar bilan chambarchas bog'liq. Bu jarayonning ijobiy yoki salbiy shakllari, insonning ruhiy holatiga, o'z-o'zini anglash va rivojlanishga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'z-o'zini baholashning o'zgarishi, ijtimoiy ta'sirlar, psixoterapiya va boshqa psixologik yondoshuvlar orqali yaxshilanishi mumkin.

Xulosa. Insonning o'z holatiga psixologik baho berishi - bu shaxsning o'zini anglash, o'zini tushunish va o'zining hissiy, kognitiv va xulqiy holatini baholash jarayonidir. Bu jarayon insonning ruhiy va ijtimoiy farovonligiga, shuningdek, o'zini rivojlantirishga ta'sir qiluvchi muhim omil hisoblanadi. O'z-o'zini baholash va o'zlikni anglash, o'ziga nisbatan bo'lgan munosabatni shakllantiradi va insonning hayotidagi maqsadlarni, qarorlarni va o'zgarishlarni belgilashda muhim rol o'ynaydi.

O'z holatiga psixologik baho berish jarayoni, insonning o'zini qanday anglashiga, o'z fikr va his-tuyg'ulariga qanday munosabatda bo'lishiga ta'sir qiladi. Bu jarayon, shuningdek, shaxsning ruhiy salomatligini saqlash, o'ziga bo'lgan ishonchni rivojlantirish va ijtimoiy farovonlikni oshirishda muhim ahamiyatga ega.

O'z-o'zini baholashda ijobiy yoki salbiy o'zlikni qabul qilish muhimdir. O'zini qabul qilish va o'z-o'zini tanqid qilishning o'rtasidagi muvozanat, ruhiy holatga bevosita ta'sir qiladi. Ijobiy o'z-o'zini baholash insonning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi, salbiy o'z-o'zini baholash esa depressiya va xavotirni keltirib chiqarishi mumkin.

O'z-o'zini baholashning yuqori darajasi insonning ruhiy salomatligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, chunki bu o'z-o'zini qabul qilish va o'z holatini yaxshilashga yordam beradi. Biroq, past baholash yoki o'z-o'zini salbiy baholash ruhiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

O'z holatiga psixologik baho berish jarayonida ijtimoiy omillar, jumladan jamiyatdagi qadriyatlar, kutishlar va o'zaro ta'sirlar muhim rol o'ynaydi. Ijtimoiy ta'sirlar, insonning o'z-o'zini baholashini shakllantirib, uning o'zlikni qanday qabul qilishiga ta'sir qiladi.

O'z-o'zini baholash jarayoni vaqt o'tishi bilan o'zgaradi va hayotdagi yangi tajribalar, muvaffaqiyatlar yoki muvaffaqiyatsizliklar bilan yangilanadi. Bu o'zgarishlar insonning o'zini qayta baholashiga va o'z holatiga yangi nuqtai nazar bilan qarashiga olib keladi.

Insonning o'z holatiga psixologik baho berishi, shaxsning o'zini qanday anglashini, o'ziga bo'lgan munosabatini va ruhiy salomatligini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. Bu jarayon ijtimoiy, emotsional va kognitiv omillar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, o'z-o'zini qabul qilish, o'zlikni anglash va psixoterapiya yordamida yaxshilanadi. O'z-o'zini baholashning ijobiy va

salbiy tomonlarini tushunish, insonning ruhiy farovonligini saqlashda va rivojlantirishda asosiy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Бандура А. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений. – М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2009. – 346 с.
2. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya-T.:“Fan va texnologiya”, 2012. – 10 b.
3. Леонтьев Д. А., Иванченко Г. В. Комплексная гуманитарная экспертиза: методология и смысл. — М.: Смысл, 2008. — 133 с.
4. Макклелланд Д. Мотивация человека. -СПб.: Питер, 2007. – 672 с.
5. Майерс Д. Социальная психология / пер.с англ.- СПб.: Питер Ком, 2008. – 688 с.

Aminova Xolida Shokir qizi

Qorqalpogʻiston Respublikasi Ellikqal'a tumani
8-umumiy oʻrta ta'lim maktabi psixologi

MAKTAB O'QUVCHILARIDAGI PSIXOLOGIK O'ZGARISHLAR

Annotatsiya. Mamlakatimizda ta'lim sohasini qayta isloh qilish, ta'lim muassasalarini zamonaviy axborot texnologiyalari va ilg'or innovatsion texnologiyalar bilan ta'minlash borasida e'tiborga molik ishlar oli borilmoqda. Ushbu rivojlanishlar negizida maktab o'quvchilariga, ularning xulq-atvori va psixologiyasiga bo'lgan e'tibor alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqolada maktab o'quvchilarida kuzatilishi mumkin bo'lgan psixologik o'zgarishlarning ayrim jihatlari muhokama etiladi.

Kalit so'zlar: Psixologik zo'riqish, maktab, metod, xulq-atvor, texnologiya, o'qitish, muomala.

Аннотация. В нашей стране проводится замечательная работа по реформированию сферы образования, обеспечению образовательных учреждений современными информационными технологиями и передовыми инновационными технологиями. На основе этих разработок особое значение приобретает внимание к школьникам, их поведению и психологии. В данной статье рассматриваются некоторые аспекты психологических изменений, которые можно наблюдать у школьников.

Ключевые слова: Психологический стресс, школа, метод, поведение, технология, обучение, лечение.

Abstract. Remarkable work is being done in our country to reform the education sector, to provide educational institutions with modern information technologies and advanced innovative technologies. On the basis of these developments, attention to schoolchildren, their behavior and psychology is gaining special importance. This article discusses some aspects of psychological changes that can be observed in schoolchildren.

Key words: Psychological stress, school, method, behavior, technology, teaching, treatment.

Kirish. Psixologiyada "iqtidorlilik" va intellektual qobiliyatlarning namoyon bo'lishi, emotsional soha imkoniyatlari bilan chambarchas bog'liq sanalib, unda yuzaga kelgan nomuvofiqliklar iqtidorli o'quvchilarning o'quv faoliyatiga va yetakchilik sifatlariga salbiy ta'sir etishi mumkin. Quyida maktab o'quvchilari faoliyatida namoyon bo'luvchi emotsional zo'riqishlar va ularning psixologik masalalariga to'xtalib o'tamiz.

Adabiyotlar sharhi. Mohiyatan, emotsional zo'riqish tushunchasi "ruhiy taranglik" holati bo'lib, o'quv faoliyatida u ortiqcha vazifalarning ko'pligi, yangi sharoitga moslashishdagi qiyinchiliklar, murakkab ishtimoiy sharoit, ota-onalardan uzoqda yashash, o'ziga ishonmaslik va o'z-o'ziga berilgan past baho, o'smirlik yoshidagi inqiroz kabilar orqali kelib chiqishi ta'kidlanadi [1,78]. Chunki, ushbu jarayon ayni o'smirlik yoshi bilan uzviy bog'liq sanaladi. O'smirlik yoshida o'z-o'ziga baho berish, atrofdagilar bilan aloqalar o'rnatish, yangi sheriklar va tengdoshlarni tanlash masalasida o'ziga xos qiyinchiliklar yuzaga keladi. Bu bir tomondan organizmdagi o'zgarishlar va xulq-atvordagi intensivlikdan kelib chiqadi.

Tadqiqotchi L.G.Dikayaga ko'ra, "emotsional zo'riqishlar" inson organizmida manfiy funksional holatlarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi va iqtidorli o'quvchilarning muvaffaqiyatli faoliyatini izdan chiqaradai debta'kidlaydi [2,140-148].

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Ye.P.Varlamovaning so'zlariga ko'ra, ixtisoslashgan makbat o'quvchilarida emotsional zo'riqishlarga sabab bo'luvchi omillar sifatida quyidagilarni ajratish mumkin [3,37-50]:

- Yangi o'quv muhiti;
- Yangi jamoa, turli fan sohalaridagi o'qituvchilar guruhi;
- Vazifa va topshiriqlarning haddan ortiq ko'pligi;

- Muvaffaqiyatsizlikka uchrab qolishdan qo‘rqish;
- Yangi do‘stlar orttirishdagi qiyinchiliklar;
- Ota-onasining ishonchini oqlay olmaslikdan qo‘rqish;
- O‘zini o‘zi nazorat qilishdagi kamchiliklar va hokazo.

Yuqorida qayd etilgan emotsional zo‘riqlashlarni keltirib chiqaruvchi omillar, ayni 12-14 yoshga to‘g‘ri kelib, bu davr, o‘smirlik inqirozlari bilan kechuvchi jarayon sanaladi.

Psixolog R.Alimaskinning ta’kidlashicha, o‘smir yoshdagi o‘quvchilarda o‘zini o‘zi nazorat qilishning kuchayishi yoki susayishi, shaxsda yorqin emotsional sohadagi muammolarning kelib chiqishiga sabab bo‘ladi. Emotsional reaksiyalarning jadal taraqqiyoti o‘zini o‘zi nazorat qilishning kuchsizligi bilan kechadi. Emotsional holatlarda ixtisoslashgan maktab o‘quvchilarining o‘zini o‘zi nazorat qila olmasligi keyinchalik, xulq-atvordagi ayrim og‘ishlarni kelib chiqishiga sabab bo‘ladi [4,78].

O‘quvchi o‘quv faoliyatida muayyan qiyinchiliklarga duch kelib, shu sababli unda topshiriqni to‘g‘ri bajarganiga ishonchsizlik uyg‘onsa, o‘zini o‘zi nazorat qilish jarayoni yana yoyiq va anglangan shaklga kiradi. Bu haqda V.G.Afanasev quyidagicha yozadi: “... agar inson ongida ratsionallik kuchli bo‘lsa, o‘ziga, shaxsiy kamchilik va yutuqlariga oqilona nazar tashlay olsa, u o‘zini o‘zi nazorat qila oladi yoki buning aksincha, insonda emotsiyalar, affekt, hissiyotlar va o‘zini o‘zi sevish kabi holatlar ustunlik qilsa, bunda o‘quvchi o‘zini o‘zi boshqara olmaydi” [5,44].

Yuqoridagilardan tashqari o‘quv faoliyatida ham o‘zgarishlar kuzatiladi ya’ni, o‘zlashtirish samaradorligi pasayadi, charchoqning ko‘payadi, harakatlarni muvofiqlashtirish yomonlashadi, fan topshiriqlarini bajarishdagi talab qilinadigan mezonlarning mutanosibligi izdan chiqadi.

Bizningcha, maktab o‘quvchilarida emotsional zo‘riqlashlarning paydo bo‘lishiga shaxslararo munosabatlardagi uzilishlar ham sabab bo‘ladi. Ya’ni ixtisoslashgan ta’lim muassasalariga qabul qilingan o‘quvchilar ota-onalaridan uzoqlashgani, do‘stlari va yaqinlari muloqotidan cheklanganligi bois, hissiy sohasida o‘zgarishlar kechadi. Ya’ni insonning muloqot paytida sezgirlik pasayadi, turli xil assotsial xatti-harakatlar paydo bo‘ladi hamda insonning o‘z tashqi ko‘rinishiga umuman e’tibori yo‘qoladi. Shu bois, o‘qituvchilar va sinf rahbarlar iqtidorli o‘quvchilar guruhida shaxslararo munosabatlarni o‘z vaqtida yaxshilashga e’tibor berishlari muhim hisoblanadi.

Natijalar.

Maktab o‘quvchilari o‘quv faoliyatida yuzaga keluvchi emotsional zo‘riqlashlarni oldini olishning, psixologik chora - tadbirlari sifida quyidagilarni amalga oshirib borish, maqsadga muvofiq sanaladi.

- Maktab o‘quvchilarining kognitiv imkoniyatlarinigina emas balki, axloqiy, ijodiy, jismoniy imkoniyatlarini ham rivojlantirish;
- Faol sinf rahbarlarini tanlab olish, ularning faoliyatini qo‘llab- quvvatlash, sinf kengashi ishini tashkil etish;
- Sinfda qulay psixologik muhitni yaratishga qaratilgan tadbirlarni tashkil etish va o‘tkazish;
- Ta’lim sohasida maktablar, oilalar, bolalar tashkilotlari va boshqa ijtimoiy sheriklarning o‘zaro hamkorligi mexanizmlarini ishlab chiqish;
- Ta’lim muhitida salbiy hodisalarning oldini olish uchun, idoralararo o‘zaro hamkorlikning yangi shakllarini ishlab chiqish va amalga oshirish;
- Shaxsning liderlik, tashkilotchilik, muvaffaqiyatlilik, optimizm, innovatsion fikrlash qobiliyati, shaxslararo munosabatlarga bo‘lgan qobiliyati, o‘zi-o‘ziga ishonch hissi, o‘zini o‘zi sub’ektiv nazorat qila olish kabi shaxslilik xususiyatlarini shakllantiruvchi turli psixologik o‘yinlar va treninglarni tashkil etib borish;
- Emotsional sohasida muammo kuzatilayotgan, yolg‘izlikka moyil, tortinchoq, uyatchan o‘quvchilar bilan alohida suhbatlar va psixologik maslahatlar tashkil etish va hokazo.

Xulosa va munozara. Agarda, yuqorida e'tiborga olingan va maktab o'quvchilarining emotsional sohasida zo'rliqlarga sabab bo'luvchi omillarning tadqiqiga oid, kengroq psixologik tadqiqotlar olib borilsa va ularning oldini olish bo'yicha taklif hamda xulosalar ishlab chiqilsa, unda iqtidorli o'quvchilarning o'quv faoliyatida yuzaga kelayotgan, turli muammoalarning oldi olinishi ehtimoldan holi emas.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Yakobson P.M. Maktab o'quvchisining hissiy hayoti. M., VLADOS, seshanba. ed. 2011. – 291 b.
2. Dikaya L.G., Maxnach A.V. Insonning hayotdagi noqulay voqealarga munosabati va uning shakllanishi omillari // Psixol. jurnal. 2016 yil.3-son.T.17.S. 140-148.
3. Varlamova E.P. Hayot yo'li ijodiy faoliyat sifatida. O'z-o'zini anglashning psixologik muammolari / E.P. Varlamova, Yu.N. Mixaylov // tahrir. L.A. Golovey, L.M. Korostyleva. - Sankt-Peterburg, 2019. – B.37-50.
4. Alemaskin M.A. O'smirlar bilan tarbiyaviy ish / M.A. Alemaskin. - M.: Bilim, 2019. – 211 b.
5. Afanasyev V.G. Ijtimoiy ma'lumot / V.G. Afanasiev. - M.: Nauka, 2016. – 208 b.

Axmatova Ferangiz Gayrat qizi,
student of Bukhara State University

SOCIO-PSYCHOLOGICAL CAUSES OF DISADAPTATION PHENOMENA IN THE BEHAVIOR OF ADOLESCENTS

Annotation: The article analyzes the factors contributing to the development of disadaptation phenomena in adolescence and their socio-psychological causes. The study examined the impact of the family, school, and social environment on the lives of adolescents based on statistical data from Uzbekistan for 2024. Factors complicating the adaptation process of adolescents and psychological recommendations for their elimination have been developed.

Keywords: maladaptation, adolescence, socio-psychological problem, family environment, adaptation, behavior, maladaptation in the school environment, peer influence, stress, psychological services, social pressure, psychological prevention, social assistance, personal development.

Примечание: В статье анализируются факторы возникновения явлений дезадаптации в подростковом возрасте и их социально-психологические причины. Тадқиқотда 2024 йилги Ўзбекистон статистика маълумотлари асосида оила, мактаб ва ижтимоий муҳитнинг ўсмирлар ҳаётига таъсири кўриб чиқилди. Разработаны факторы, усложняющие процесс адаптации подростков и психологические рекомендации по их устранению.

Ключевые слова: дезадаптация, подростковый возраст, социально-психологическая проблема, семейная среда, адаптация, поведение, дезадаптация в школьной среде, влияние сверстников, стресс, психологические услуги, давление общества, психологическая профилактика, социальная помощь, личностное развитие

Introduction: Adolescence is one of the most complex and delicate stages in a person's life. During this period, the physical, psychological, and social development of the individual is activated, but certain factors hinder the adaptation of adolescents. Disadaptation phenomena are one of the most common problems in this process. This article aims to investigate the socio-psychological causes of maladaptation phenomena and identify ways to overcome them.

Theoretical foundations of maladaptation: The psychological theories of maladaptation phenomena are explained through Kurt Levin's "Field Theory" and Bronfenbrenner's "Theory of Environmental Systems." These theories reveal the interaction of adolescents with the environment and the adaptation problems that arise as a result of this influence. Also, according to Erik Erikson's theory of psychosocial development, the process of self-awareness and identification in adolescence is directly linked to social factors.

Socio-psychological causes of maladaptation. Factors that cause adolescent adaptation problems include:

1. Family factors: Family conflicts, divorce, or neglect in raising children. Parents exert excessive pressure or indifference on their child. Statistics: Uzbekistan According to 2024 data, family conflicts exacerbated psychological problems in 22% of young people aged 15-18 years. Disagreements with teachers and high academic demands. Separation from peers in a team or cyberbullying situations. Statistics: 18% of adolescents have lost self-confidence due to the school environment.

2. Peer influence: Social rejection or rejection in groups. Increased inclination towards bad habits, such as smoking or alcohol. Statistics: According to 2024 data, peer pressure was the cause of maladaptation in 25% of adolescents. Social environment and modern technologies: Stress associated with images of ideal life in social networks. Weakening of real communication skills due to harmful content on the Internet and virtual communication. Ways to eliminate maladaptation. The following measures are proposed to address the problems of maladaptation in the lives of adolescents:

3. Family approaches: Organizing educational trainings for parents. Creating a warm and friendly atmosphere in the family.

4. Improving the school environment: Strengthening psychological services and monitoring students' mental health. Conducting activities that promote cooperation and equality among students.

5. Individual approach: Organize trainings for adolescents on self-awareness and stress management. Solving their internal conflicts through psychological counseling.

6. At the community level: Implementation of social support systems for young people. Develop laws aimed at reducing the negative impact of harmful content and the internet.

Disadaptation phenomena have a significant impact on the lives of adolescents. This article deeply analyzes the socio-psychological causes in the family, school, and society, and shows ways to overcome the problem of maladaptation. This problem can be reduced by strengthening psychological services and social support systems.

The causes of maladaptation in adolescents are exacerbations of their family history: inadequate families and upbringing outside the family, a father who is an alcoholic, a mental illness of one of the parents, disharmonious relationships and disagreements in the family, misbehavior of parents towards adolescents in childhood, and a limited or high level of psychopathology. In many cases, to overcome social maladjustment in adolescents, it is advisable to study methods of family upbringing, make changes to parents' family relationships, introduce some innovations, and conduct family events together. Deadaptation can also occur as a result of impaired central nervous system function. Psychological research has established that a certain proportion of adolescents in this category exhibit certain changes in brain functions. The main factors leading to these conditions are the history of the mother's pregnancy and childbirth. In the general intellectual development of such children, with delays in the development of speech functions, deviations in the development of attention and memory, such children, along with being at the normal level, faced certain cognitive difficulties in the educational process. Such cases are manifested in the following syndromes:

- neuroses;
- Asthenic syndrome;
- Attention deficit, hyperactivity.

Therefore, based on the conduct of psychological and pedagogical corrective measures with adolescents diagnosed with central nervous system dysfunctions, it is necessary to regularly monitor neurologists, psychologists, psychiatrists, speech therapists, and educators. One form of manifestation of neurodynamic disorders manifested in a state of maladaptation is psychomotor inactivity. Stimulating the development of such adolescents' mental activity. These teenagers experience significant difficulties in interpersonal relationships with their peers and in their academic activities due to their inability to react quickly in various situations. Neurodynamic disorders are also manifested in the unevenness of mental processes. There are cases of emotional instability in behavioral manifestations, a rapid transition from a level of over-activity to a state of overpassivity, and conversely, a transition from passive behavior to a state of uncontrolled hyperactivity. Complaints of rapid fatigue and poor self-esteem are often repeated in classes, and despite the rapid variability in their level of assimilation and the relatively developed level of intellectual development in them, a low level of assimilation is observed. The developmental characteristics of this category of adolescents often pose secondary difficulties, caused by teachers' inability to properly understand their age and individual typological characteristics.

Another characteristic feature of adolescent maladaptation is the loss of activity in stressful and frustrating situations. In this situation, the adolescent's communication system is incomplete, first and foremost, the disruption of relationships with peers and people in a close social environment leads to the emergence of feelings such as "loneliness," "alienation," and "boredom." It is precisely in adolescence that cases of socio-psychological maladjustment, if not identified and eliminated in a timely manner, can lead to consequences that can have a serious negative impact on the maturity of the adolescent's personality.

That is, this situation can lead to a further decrease in the teenager's self-esteem, conflicts in interpersonal relationships of various natures, a decrease in motivation for educational activities, which are of particular importance in personal development, the emergence of a state of neurosis, and even mental disorders. For this reason, many psychologists have paid special attention to the study of this problem. The state of maladaptation can be attributed to the formation of healthy or adolescents with various neuro-psychological disorders (oligophrenic adolescents with physical defects and organic disorders are not included in this category). Psychologists have conditionally divided the socio-psychological factors that cause maladaptation into two groups:

- Social or objective
- Personal or subjective.

In the process of maladaptation, both factors are interconnected. Deadaptation in the field of education manifests itself in disorders in academic activity, behavioral deviations, conflicts in interpersonal relationships with adults and peers, increased anxiety, and personality development disorders. Deadaptation can also occur as a result of impaired central nervous system function. Psychological research has revealed that a certain number of adolescents in this category exhibit certain changes in brain functions. The main factors contributing to these conditions are the difficult course of pregnancy and childbirth in the mother's history. In the general intellectual development of such children, with delays in the development of speech functions, deviations in the development of attention and memory, such children were at the normal level, and they faced certain cognitive difficulties in the educational process. Such situations manifest in the following syndromes: Psychological prevention is a field of psychology that encompasses psychological measures aimed at preventing the formation of negative interpersonal relationships in the family, preventing conflicts from occurring any deviations in personality development, and preventing them.

List of references.

1. Ibaydullaeva U.R. Socio-psychological Features of Conflicts Between Parents and Children. Doctor of Philosophy dissertation in Psychological Sciences. - Тошкент, 2022. - 5 p.
2. Kadirova A.T. The Formation of Social Representations of Adolescents about Family Conflicts. Candidate of Psychological Sciences diss. - Тошкент, 2007. - Б. 24.
3. Akramova F.A. Socio-psychological Foundations of Creating a Healthy Psychological Environment in the Family. Textbook. - Тошкент, 2014. - 185 p.
4. Rasulova F.F. Psychological Features of the Manifestation of Aggressive Behavior in Adolescents: Abstract of the Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy (PhD): 19.00.06 - T.: 2018. - 48 p.
5. Salaeva M.S. Socio-psychological Features of Relationships Between Parents and Children in Uzbek Families. Psychology, the name of the dissertation. - Тошкент, 2020. - Б. 15
6. Umarova M.M. Social and Psychological Conditions for the Formation of Concepts of Family Values in Adolescents: Candidate of Psychological Sciences: 19.00.05. - Тошкент, 2020. - 166 p.
7. Ibaydullaeva U.R., Abdurasulov R.U. Methods of overcoming internal conflicts between teenagers. EJRRS. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. Vol. 8. No. 6, 2020, pp. 1-7.
8. Ibaydullaeva U.R. Disputes among teenagers and their resolution. Science and innovations in education: problems and prospects. // Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek. //

Choriyeva Zuhra Tolib qizi,

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti,

NTM Pedagogika va o'qitish metodikasi kafedrası dotsenti v.b.

zuhrachoriyeva5975@gmail.com

ONA TILI TA'LIMIDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Annotatsiya: Ushbu maqola ona tili ta'limini olib borishda zamonaviy yondashuvlar xususida bo'lib, unda ta'limning umumiy maqsadi, umumiy o'rta ta'lim tizimida ona tili ta'limining olib borilish jarayoni, integratsion yondashuvning ahamiyati va uning afzalliklari, ushbu fan doirasida tarkib toptiriladigan kompetensiyalar, dars jarayonida umumdidaktik tamoyillar xususida fikr-mulohazalar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: ona tili, o'rta ta'lim, yondashuv, ta'lim, integratsiya, ta'lim va tarbiya, o'quv dars, umumdidaktik, ta'limiy, kompetensiya

Аннотация: В данной статье речь идет о современных подходах к обучению на родном языке, которые включают в себя общую цель образования, процесс обучения родному языку в системе общего среднего образования, важность комплексного подхода и его преимущества в рамках данного предмета включать в содержание комментарии по общим дидактическим принципам в ходе занятия.

Ключевые слова: родной язык, среднее образование, подход, образование, интеграция, образование и воспитание, учебный урок, общедидактический, образовательный, компетенция

Annotation: This article is about modern approaches to mother tongue education, which includes the general goal of education, the process of mother tongue education in the general secondary education system, the importance of an integrated approach and its advantages, within the scope of this subject. Competencies to be included in the content, comments on general didactic principles during the course of the lesson.

Key words: mother tongue, среднее образование, подход, образование, интеграция, образование и воспитание, учебный урок, общедидактический, образовательный, компетенция.

Kirish. Ta'limning umumiy maqsadi har bir o'quv fanining maqsad va vazifalarini belgilab olishni taqozo etadiki, bu, xususan, milliyligimizning yorqin ifodasi bo'lgan ona tili ta'limi maqsadida o'z ifodasini topgan: "Maktabda ona tili ta'limining maqsadi o'z fikrini og'zaki va yozma tarzda to'g'ri va ravon bayon qiladigan, kitobxonlik madaniyati shakllangan, mustaqil va ijodiy fikrlay oladigan, o'zgaralar fikrini anglaydigan – muloqot va nutq madaniyati rivojlangan shaxsni kamol toptirishdan iborat".

Ona tili ta'limi maqsadi ta'limning umumiy maqsadiga uyg'un bo'lib, uning ikki talabini o'zida juz'iyashtiradi: ijodiy va mustaqil fikrlash malakasini qaror toptirish hamda buning natijasida ta'lim oluvchining har tomonlama yetuk shaxs sifatida kamol topishidir. Demak, o'quvchining ona tili imkoniyatlarini egallashi hamda shu asosda barkamol inson sifatida shakllanishiga bo'lgan talab bu ona tili fani oldiga juda ko'p vazifalarni qo'yadi.

Ta'lim usuli, mazmuni, ta'lim vositalari ana shu ulkan vazifalarning aniq va puxta bajarilishiga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Shu o'rinda biz, eng avvalo, ona tili ta'limi va uning natijasi borasida ikki jihatni farqlab olishimiz zarur. Bular

- ona tili ta'limi jarayonida tahsil oluvchiga tilning beqiyos imkoniyatlaridan foydalanish, ya'ni tilning kommunikativ-amaliy qiymatini yuksak darajada namoyon eta olish ko'nikmalarni singdirish;

- ona tili ta'limi jarayonida tahsil oluvchiga tilshunoslik asoslari muntazam o'rganib borish, tom ma'noda, jamiyat uchun tilshunoslikning qonun-qoidalarini biladigan shaxsni tayyorlash.

Fikrimcha, bugungi ta'lim maqsadi o'quvchini o'qitishni emas, uning o'qishini va uqishini ta'minlashni nazarda tutadi. Integrativ yondashuv turli fanlardan olingan bilimlar, ko'nikma, malaka va tajribani hisobga olish, tayanish, integratsiya qilish, ona tilida kommunikativ, kasbiy kommunikativ, ijtimoiy kompetentlikni baravar rivojlantirishni nazarda tutadi.

Adabiyotlar tahlili. Bu haqida nafaqat xorijiy davlatlarda, balki Respublika-miz hududida ham talaygina ishlar olib borilgan. Ona tili o'qitishidagi zamonaviy yondashuvlar haqida bir necha muhim fikrlarni ilgari surgan. Ularning ta'lim sohasidagi ilmiy izlanishlari va o'qitish metodologiyasidagi yangiliklar nafaqat O'zbekiston, balki butun Markaziy Osiyo va qo'shni hududlar uchun ham ahamiyatli. Xususan, Abdug'afforov S. ona tili o'qitishda kompetensiya (qobiliyat) yondashuvini ilgari surgan. U, til o'qitishda o'quvchilarning tilga oid bilimlari va ko'nikmalarini bir butun tizim sifatida o'rganishni ta'kidlagan. O'quvchilar tilni faqat grammatik qoidalarini o'rganibgina qolmasdan, balki kommunikativ ko'nikmalarini ham rivojlantirishlari kerak deb hisoblaydi. Kompetensiya asosida o'qitish jarayonida o'quvchi tilni real hayotdagi vaziyatlarda qo'llashni o'rganadi. Yoki M.Abdurahmanova ona tili o'qitishda shaxsiy yondashuvni qo'llash zarurligini ta'kidlaydi. U o'quvchilarni shaxs sifatida e'tiborga olish, ularning individual qobiliyatlari va qiziqishlariga mos metodlarni tanlash kerakligini aytadi. Abdurahmanova shuningdek, ona tilini o'rgatishda madaniyatni integratsiya qilishni zarur deb biladi, chunki ona tili faqat grammatik jihatdan o'rganiladigan bir narsa emas, balki bir millatning madaniyatini, an'analarini va qadriyatlarini o'zida aks ettiradi.

Integratsiya – lotincha so'z, "qo'shilish", "kengayish", "yaxlitlik" ma'nolarini ifodalaydi. Ta'limda integrativ yondashuv deganda fanlararo va ularning ta'limlararo aloqadorlik, yaqinlik, ya'ni yaxlitlanish jarayonlari nazarda tutiladi. Ona tili barcha fanlarni o'rganish va o'rgatish vositasi ekanligi shu fikrga aniqlik kiritadi. Ya'ni ona tili o'qituvchisi har bir dars mashg'ulotida o'zi o'qitayotgan fan, o'quv predmeti maktabda o'rgatilayotgan barcha fanlarni ta'lim oluvchiga yetkazish, singdirish vositasi, ya'ni ona tili ta'lim tili va vositasi ekanligini inobatga olishi kerak. Integratsion ta'lim (ta'lim tizimida fanlararo aloqadorlikni nazarda tutishi) o'zbek pedagogikasi uchun qadimdan ma'lum. Unda, mohiyatan, olamning bir butunligi haqidagi falsafiy qarashga tayaniladi. Jahon fanida ham dars jarayonini integratsiya asosida tashkil etish ta'lim oluvchining intellektual salohiyatini kengaytirishga xizmat qila olishi aksioma darajasiga ko'tarilgan.

Darhaqiqat, fanlararo aloqadorlik, qolaversa, butun borliqni yaxlit tizim sifatida anglash va anglatish, idrok etish bilishning rad etib bo'lmaz xususiyatidir. Ona tili mashg'ulotlarini integratsiyalashgan ta'lim asosida tashkil etish quyidagi natijalarga olib keladi:

–ta'lim jarayonini bir xil qolipga tushib qolishdan saqlaydi va ta'lim oluvchilarning darsga qiziqishi pasayishining oldini oladi;

–ta'lim beruvchilarni o'z ustida ishlashini taqozo etadi va ta'lim tizimida sifatli kadrlar qolishini ta'minlaydi;

–ta'lim oluvchilarning tafakkurida borliq xususida assotsiatsiyani shakllantiradi va rivojlantiradi;

–ta'lim oluvchilarda istalgan voqelikning sabab va oqibatini mantiqiy bog'lash hamda undan to'g'ri xulosa chiqarish ko'nikmasini paydo qiladi;

–ta'lim oluvchilarda mustaqillikni kuchaytiradi, mantiqiy va ijodiy tafakkurni tarbiyalaydi, tizimga soladi;

–ta'lim jarayoni ishtirokchilarining innovatsion texnologiyalardan xabardor bo'lishini ta'minlaydi;

–ta’lim oluvchilarga olamni, undagi turfa-laklarni bir butun tarzda anglash va anglatish imkoniyatini beradi. Tabiiyki, ta’limda integratsion yondashuv soha mutaxassis-lari bo’lgan biz pedagoglardan, fan o’qituvchilaridan chuqur bilim va yuksak salohiyatni talab etadi.

Kompetensiya – inglizcha competence so’zidan olingan bo’lib, “layoqatli”, “qobiliyatli” kabi ma’nolarni ifodalaydi. Kompetensiyaviy yondashuv ta’limda har bir ta’lim oluvchining uquvi, layoqati va qobiliyati inobatga olinishini nazarda tutadi. Ona tili fanini o’qitishning bir necha umumdidaktik tamoyillari mavjud.

-Ona tili o’qitishda ta’lim, tarbiya va rivojlanish uyg’unligi tamoyili.

-Ona tili o’qitishda ilmiylik va tushunarlilik tamoyili.

-Ona tili o’qitishda tizimlilik va izchillik tamoyili.

-Ona tili o’qitishda nazariyaning amaliyot bilan aloqadorligi tamoyili.

-Ona tili o’qitishda ongliklik, faollik va mustaqillik tamoyili.

-Ona tili o’qitishda ko’rsatmalilik tamoyili.

-Ona tili o’qitishda bolalarning yosh hamda o’quv imkoniyatlarini hisobga olish tamoyili.

Umumdidaktik prinsiplar garchand maktabda o’qitiladigan barcha fanlarga aloqador bo’lsa-da, ammo u har bir fanning ichki tabiatidan, o’ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadi va o’ziga xos mazmun kasb etadi. Ona tili o’qitishda ta’lim, tarbiya va rivojlanish uyg’unligi tamoyili. Yana ham aniqroq aytsak, ta’lim va tarbiya bir butunlik, bir-biridan ajralmasdir. Demak, ta’lim, tarbiya va rivojlanish – bir butun jarayon.

Ona tili darslarida ta’limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarning qo’yilishi ta’lim, tarbiya va rivojlanishning uyg’unligi tamoyilining talabi asosidadir. Ta’limning ilmiyligi va bolalar uchun tushunarli bo’lish tamoyili o’zaro bog’langan, bir-birini taqozo etuvchi didaktik kategoriyalar hisoblanadi. O’qitishning ilmiylik tamoyili ta’lim mazmunida belgilangan o’quv materialini soha yutuqlari asosida bayon qilishni taqozo etsa, ta’limning bolalar uchun tushunarlilik tamoyili o’quv materiallarini bolalarning yosh va psixologik xususiyatlariga, ularning umumiy taraqqiyoti hamda bilish imkoniyatlariga, shuningdek, yashash sharoiti va ularning saviyasiga moslab bayon qilishni talab etadi.

Natija va tahlillar. Qarshi shahrida joylashgan Iqtisodiyot va pedagogika boshlang’ich ta’lim ixtisosligi II bosqich talabalarini o’rta umumta’lim maktablaridagi pedagogik amaliyot faoliyati davrida shuni guvohi bo’ldikki, ta’lim jarayoni mantig’i bu tamoyillarga o’zaro aloqadorlikda qarashni talab etadiki, bunga ko’ra ona tilidan har bir sinfda o’rganiladigan o’quv materiallari hajm hamda mazmun jihatidan bir-biridan farq qiladi va quyidagi tamoyillar fan o’qitish va natijaga erishishda tez va samarali natija beradi:

Ona tili o’qitishda tizimlilik va izchillik tamoyili. Istalgan voqelik, hodisa yoki jarayon o’ziga xos sistemaviylik (tizimlilik) xarakteriga ega bo’ladi. Shu jumladan, ona tili ta’limi jarayoni ham. Agar shu tizim tarkibidagi biror kichik tizimning mohiyati o’zgarsa, sistema buziladi. Kutilgan natijaga erishib bo’lmaydi. O’rta umumta’lim maktablarida ona tili ta’limi jarayonida tilning fonetikasini o’rganmasdan uning grammatikasini o’rganish mumkin emasligi isbot talab qilmaydigan haqiqat. Fonetika va grafikani yetarli darajada o’zlashtirgan o’quvchigina leksikani puxta o’zlashtiradi. Leksika puxta o’rganilgach, so’z turkumlarini o’rganish osonlashadi. Shuning uchun til hodisalarini o’zaro uzviy aloqadorlikda o’rganish uning samaradorligini ta’minlovchi asosiy vosita sanaladi. Har bir mutaxassis hozirda o’quvchiga ona tili mashg’ulotlari orqali berilayotgan bilim bola uchun, uning bo’lg’usi amaliy faoliyati uchun zarurmi, degan savolni nazariydan qochirmasligi zarur. Zero, ta’lim jarayonida beriladigan bilimlar, ayniqsa, umumta’lim tizimida, amaliyligi, pragmatik qiymati bilan belgilanishi juda-juda zarur. Bilim haqida gap borganda bilim berish bilan birga bolalarda bilim olish, bilimni egallash yo’llari – lug’at, qomus, ensiklopediya, ma’lumotlar majmuasi, internet tizimi kabi axborot banklaridan amaliy foydalanish ko’nikmalari hosil qilishga alohida e’tibor berish kerak. Ona tili ta’limining samarasi

o'quvchining olgan lingvistik bilimini emas, ona tili imkoniyatlarini egallash va mustaqil tafakkurining o'sish darajasini belgilamog'i lozim. Demak, o'quv dasturlarida belgilangan mavzularni o'quvchiga faqat nazariy jihatdan yetkazilishi uni toliqtiradi, zeriktiradi va keyinchalik yodidan tez ko'tarilishiga olib keladi. O'quvchi dars jarayonida egallagan har bir nazariy bilimidan amaliyotda foydalana olishi, o'qituvchi esa o'quvchi egallagan bilimning ijtimoiy hayotning qay bir jabhasida muhimligini bolaga singdira olishi zarur. Bunda o'qituvchi o'qitishning turli xil metodlari, shakllari, vositalaridan foydalana olishi, to'g'rirog'i, boy metodik bazaga ega bo'lmog'i kerak.

Ona tili o'qitishda ongliklik, faollik va mustaqillik tamoyili. "Bilim hali aql emas" jumlasida juda serma'no va uning zamirida katta hikmat yotadi. Ona tili ta'limi o'smirlarda ijodiy tafakkurni rivojlantirishga, ijodiy tafakkur mahsulini yozma va og'zaki shakllarda to'g'ri hamda ravon bayon qilishni o'rgatishga xizmat qilmog'i lozim. Bu maqsad uchun eng qulay usul o'quvchilarga tayyor qoidalarini berish emas, balki xodisalarini kuzatib, ularni umumlashtirish, hodisalarini, aqliy umumlashmalarni o'zaro qiyoslab, ular orasidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlashga qaratilgan – bolalarni ongli ravishda o'ylash, fikrlash, izlash, topish va umumlashtirishga undovchi – ta'lim usulini, ya'ni muammoli vaziyatlarni, mantiqiy mashq va topshiriqlarni talab etadi.

Tabiiyki, o'quvchining har bir yangi mavzuni o'zlashtirishi bilan bog'liq bo'lgan va o'qituvchi rahbarligidagi mustaqil izlanish faoliyati faqat verbal-kognitiv ta'lim bilan, ya'ni hodisadan mohiyatga, xususiydan umumiyga yo'nalishi bilan cheklanmaydi: verbal-kognitivizm bosh usul, usullar usuli, usullar asosi sifatida ona tili o'qitishda ongliklik, faollik va mustaqillik tamoyilini ta'minlaydi.

Ona tili o'qitishda ko'rsatmalilik tamoyili. Ko'rsatmalilik ona tili ta'limi uchun o'ta muhim jihatlardan biri sanaladi. Sababki, ushbu o'quv predmetining tabiati, mavhum tushunchalarning mohiyatini anglash ko'rsatmalilikni ko'proq talab etadi. O'quvchi ko'rish orqali narsa, hodisa, tushunchalarning tildagi ifodasi xususida aniq tasavvurga ega bo'ladi. Mavzu mohiyatini tezroq anglaydi. Xalqimizda: "Yuz eshitgandan bir ko'rgan yaxshi" degan naql bejizga aytilmagan. Ona tili ta'limi jarayonida foydalanish mumkin bo'lgan ko'rsatmali materiallar juda ko'p va xilma-xil. Ko'rsatmali material muhim axborot manbayi hamdir. Chunki o'quvchi darslik, o'qituvchining bayoni, ommaviy axborot vositalaridan qanday axborot olsa, ko'rsatmali materialdan ham shunday ma'lumot olishi mumkin. Ona tili ta'limi jarayonida ko'rsatmali materiallardan foydalanish ham o'qituvchining, ham o'quvchining vaqtini tejaydi. Konfutsiy aytganidek: "Aytsang, unutaman, ko'rsatsang, eslab qolaman, anglab yetib o'zim bajaraman".

Ona tili darslarida o'smirlarning real o'quv imkoniyati hisobga olingan taqdirdagina ta'lim jarayoni samarali kechadi. Til materiali o'quvchi layoqatiga muvofiq kelgan taqdirda u faollik ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun o'qituvchi har bir o'quvchining shaxsiy qobiliyati (uquvi, kompetentligi)ni aniqlash va ta'lim jarayonida uni hisobga olishi lozim. Ma'lumki, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi, bilim saviyasi, qiziqish va layoqati, mustaqil ishlay olishi bir-biridan farq qiladi. O'zlashtirish darajasi yuqori bo'lgan, ijodiy fikrlay oladigan o'quvchi rasm asosida insho yozishi kerak bo'lganda nafaqat rasmda ko'rayotgan narsalarini, balki o'zining hayotiy taassurotlarini qo'shib insho yoza oladi. O'zlashtirish darajasi va fikrlash qobiliyati bo'sh bo'lgan, til sezgirligi talab darajasida bo'lmagan o'quvchi xuddi shu inshoda hatto rasmda ko'rayotganlarini ham to'raligicha bayon qilib bera olmaydi.

Xulosa va tavsiya Demak, o'quvchilarda o'quv imkoniyati har xil bo'lib, bu ularning bilish faoliyatiga ta'sir etmay iloji yo'q. O'quvchilarning o'quv imkoniyati bir qator ichki va tashqi asoslarga ega. O'quv imkoniyatining ichki asoslariga o'quvchilarda nutq malakalarining shakllanganlik darajasi, fikrlash va esda saqlab qolish qobiliyati, tafakkur usullarini bilishi va uni zarur o'rinlarda to'g'ri ishga sola olishi, tez o'qish va yozish malakalarining mavjudligi, til materiallarini o'rganishga munosabati kabilarni kiritish mumkin. Tashqi omillarga ona tili ta'limining

mazmuni, o'quvchilarning til muhiti (uyda ham, maktabda ham o'zbek tilida so'zlashadigan o'quvchilarning o'quv imkoniyati turli tilda so'zlasha oladigan o'quvchilarning o'quv imkoniyatidan farq qiladi), ularga qo'yilgan yagona imloviy va nutqiy talab, o'qituvchining nutqi, maktabning moddiy texnikaviy ta'minoti kabilar kiradi. Ona tili darslarida o'quvchilarning yosh va shaxsiy xususiyatlari hamda real o'quv imkoniyatlarini hisobga olish tamoyiliga qat'iy amal qilish quyidagi afzalliklarga ega: o'qituvchi tomonidan tanlanadigan o'quv topshiriqlarini o'quvchilarning o'zlashtirish darajasiga muvofiqlashtirish imkoniyati vujudga keladi. O'qituvchi o'quv imkoniyatidan kelib chiqqan holda darslik va qo'shimcha o'quv materiallaridan foydalanadi; o'quv imkoniyatini aniqlash ona tili o'qitishning shakl, metod va usullarini to'g'ri belgilashga, maqsadga muvofiq keladigan dars turini tanlashga imkon beradi; o'quv imkoniyatini bilish tabaqalashtirilgan ta'lim ("har kim kuchiga yarasha, har kim layoqati darajasida") dan foydalanish imkoniyatini beradi. Chunki har bir o'quvchining o'quv imkoniyatini bilmasdan turib, o'quv topshiriqlarini tabaqalashtirish mumkin emas. Bolaning o'quv imkoniyatiga mos tushadigan topshiriq esa uni bajarishga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi, bilishga bo'lgan ishonchni orttiradi, sinfdagi barcha o'quvchilarning deyarli bir vaqtda topshiriqni bajarishlariga shart-sharoit yaratadi; o'quv imkoniyatini hisobga olish ona tili darslarida bolani tarbiyalash va rivojlantirishga shart-sharoit yaratadi. Imkoniyatga muvofiq keladigan topshiriq shaxsiy-ruhiy xususiyatlar: iroda, qobiliyat, xotira, ijodiy xayol kabilarni tarbiyalaydi. Ona tili darslarini o'quvchilarning imkoniyatlari doirasida tashkil etish ularning o'z kuchlaridan unumli foydalanishlarini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'rta ta'limning umumta'lim fanlari bo'yicha malaka talablari. Ona tili fani.–Toshkent, 2018.–12 b.
2. Ashurbayeva R. Ta'lim tizimida integrativ yondashuvdan foydalanish // BuxDU ilmiy axboroti (ISSN 2181-6875).–Buxoro, 2019, № 4 (75)
3. D.N.Yuldasheva O'zbek tilini o'qitish metodikasi,; Buxoro-2021.162
4. Z.T.Choriyeva "Ona tilini o'qitish jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirish pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori dissertatsiyasi.- Toshkent-2023
5. Guskey, T. R., & Hargreaves, A. (2017). The Teacher Leadership and the School Improvement Cycle. Teachers College Press

Temirov O'lmas Hamidovich,

Buxoro davlat pedagogika instituti harbiy ta'lim fakulteti dotsenti

PEDAGOGIK YONDASHUVLAR ORQALI YOSH AVLODDA VATANPARVARLIK RUHINI TARBIYALASH MEXANIZMLARI

Annatatsiya: Mazkur maqola yosh avlodda vatanparvarlik ruhini tarbiyalashda pedagogik yondashuvlarning ahamiyatini ochib beradi. Unda milliy qadriyatlarni asrab-avaylash, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion usullar orqali yoshlarning ma'naviy kamolotini rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Vatanparvarlik tarbiyasida tarbiyachilarning shaxsiy namuna ko'rsatishi va oila-ta'lim muassasasi hamkorligining roli muhim ekanligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: Pedagogik yondashuvlar, vatanparvarlik tarbiyasi, yosh avlod, milliy ong, axloqiy qadriyatlar, pedagogik metodlar, jamiyatga sodiqlik, tarbiyaviy jarayon, ta'limda samaradorlik, vatanparvarlikni rivojlantirish.

Annotation: This article highlights the importance of pedagogical approaches in fostering patriotism among the younger generation. It analyzes the integration of modern pedagogical technologies and innovative methods to nurture moral development while preserving national values. The article emphasizes the role of educators as role models and the significance of collaboration between families and educational institutions in cultivating a sense of patriotism in youth.

Key words: Pedagogical approaches, patriotism education, young generation, national consciousness, ethical values, pedagogical methods, loyalty to society, educational process, effectiveness in education, developing patriotism.

Аннотация: В статье раскрывается значение педагогических подходов в воспитании патриотизма у молодого поколения. Анализируется использование современных педагогических технологий и инновационных методов для развития моральных качеств молодежи при сохранении национальных ценностей. Особое внимание уделено роли воспитателей как примера для подражания и значимости сотрудничества между семьей и образовательными учреждениями в формировании чувства патриотизма у молодежи.

Ключевые слова: Педагогические подходы, патриотическое воспитание, молодежь, национальное сознание, этические ценности, педагогические методы, верность обществу, образовательный процесс, эффективность в обучении, развитие патриотизма.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri yosh avlodni milliy qadriyatlar, tarixiy meros, axloqiy tamoyillar va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashdir. Vatanparvarlik – bu insonning o'z Vataniga nisbatan mehr-muhabbat, sadoqat va mas'uliyat hissidir. Vatanparvarlik tarbiyasi yosh avlodni jamiyatda o'z o'rnini to'g'ri anglaydigan, axloqiy qadriyatlarni hurmat qiladigan, jamiyatga foydali va faol fuqarolar sifatida tarbiyalashga qaratilgan muhim jarayondir. O'zbekistonda vatanparvarlik tarbiyasini amalga oshirishda pedagogik yondashuvlarning roli beqiyosdir, chunki ta'lim jarayoni o'quvchilarning dunyoqarashini shakllantirishda, ularni axloqiy, madaniy va ijtimoiy jihatdan yetuk shaxslar sifatida tarbiyalashda markaziy o'rinda turadi.

Pedagogik yondashuvlar – bu o'qituvchining o'quvchilarga bilim berish va ularni tarbiyalashda tanlagan metod va usullari bo'lib, ular o'quvchilarning psixologik, axloqiy va shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilarga vatanparvarlikni o'rgatishda samarali pedagogik yondashuvlar ularning ma'naviy-axloqiy rivojlanishiga, o'z mamlakati va xalqiga bo'lgan sevgisini kuchaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bunday yondashuvlar o'quvchilarning o'zaro hurmatini, tenglikni va inson huquqlarini qadrlashni rivojlantirishga ham yordam beradi.

Vatanparvarlikni tarbiyalashning muhim jihatlardan biri shundaki, bu jarayon faqatgina tarix va geografiya darslarida o'qitiladigan ma'lumotlar bilan cheklanmaydi. Vatanparvarlik tarbiyasini mustahkamlash uchun pedagogik jarayonda ijodiy va interaktiv yondashuvlarni

qo'llash zarur. Ertaklar, she'rlar, san'at asarlari, musiqa va drama orqali yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash mumkin. Bu metodlar o'quvchilarning tasavvurini, fantaziyasini va ijodiy fikrlashini rivojlantirishga, shuningdek, ularning axloqiy va estetik didini shakllantirishga yordam beradi. Pedagogik jarayonda yuqori darajadagi faollikni ta'minlash uchun interfaol metodlar, guruh ishlari va loyihalar kabi innovatsion yondashuvlar keng qo'llanilishi kerak.

Pedagogik yondashuvlarning samaradorligi nafaqat o'qituvchining pedagogik mahoratiga, balki o'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlariga ham bog'liqdir. Yosh avlodda vatanparvarlikni tarbiyalashda o'quvchilarning yoshiga mos ravishda metodlarni tanlash zarur. Masalan, boshlang'ich sinf o'quvchilarini vatanparvarlikka o'rgatishda ular uchun sodda, lekin ma'noli hikoyalardan, ertaklar, she'rlar va qo'shiqlar kabi usullar ishlatiladi. O'rta va yuqori sinf o'quvchilariga esa tarixiy faktlar, milliy qahramonlarning hayoti, mustaqillik yillaridagi yutuqlar va xalqning kuchli milliy ongini rivojlantirishga qaratilgan metodlar qo'llanilishi mumkin.

Vatanparvarlik tarbiyasi nafaqat o'qituvchilar tomonidan, balki oilalar, jamiyat va davlat tomonidan ham qo'llab-quvvatlanishi kerak. Ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasidagi yaqin hamkorlik, o'quvchilarning vatanparvarlik ruhini yanada kuchaytirishi mumkin. Bu jarayonda ota-onalar o'z farzandlariga nafaqat bilim, balki ularni yaxshi inson bo'lishga, Vatanga hurmat qilishga va uni himoya qilishga o'rgatishlari lozim.

O'zbekiston Respublikasining ta'lim tizimida vatanparvarlik tarbiyasini samarali tashkil etish uchun davlat tomonidan turli qoidalar, qonunlar va pedagogik dasturlar ishlab chiqilgan. Milliy qadriyatlar, tarixiy va madaniy merosni o'rgatish, yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash bo'yicha maxsus darsliklar va o'quv-uslubiy materiallar tayyorlanmoqda. Ta'lim tizimidagi bu yangiliklar yosh avlodni mustahkam axloqiy asoslar va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda samarali yordam berishi mumkin.

Shu bilan birga, vatanparvarlik tarbiyasining samaradorligini oshirish uchun pedagogik metodlarni doimiy ravishda yangilab borish, zamonaviy yondashuvlar va texnologiyalarni tatbiq etish muhimdir. Yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayonida pedagogik innovatsiyalar, interfaol yondashuvlar, adabiyotlar va san'atning samarali integratsiyasi ta'lim jarayonining muvaffaqiyatini ta'minlaydi[3].

Mazkur mavzu bo'yicha olib boriladigan ilmiy tadqiqotlar va tajribalar, vatanparvarlikni tarbiyalashning samarali pedagogik metodlarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etishda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, bu sohadagi bo'shliqlarni to'ldirish, o'quvchilarda haqiqiy vatanparvarlik hissiini shakllantirish uchun pedagogik yondashuvlar va metodlarni takomillashtirish zarur.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Vatanparvarlik tarbiyasi, har bir davlatning ta'lim tizimining markaziy jihatlaridan biri bo'lib, o'quvchilarning milliy ongini, axloqiy qadriyatlarni va ijtimoiy mas'uliyat hissiini shakllantirishga qaratilgan. Shu bilan birga, yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning pedagogik asoslari, metod va yondashuvlari, keng qamrovli ilmiy tadqiqotlar va amaliyotlar tomonidan o'rganilmoqda[2]. O'rganilganlik darajasi bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar va tadqiqotlar ko'rsatadiki, vatanparvarlikni tarbiyalashda pedagogik yondashuvlar hamda ta'lim metodlarining samaradorligi muhim rol o'ynaydi. Biroq, ushbu muammo yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar bir qator sohalarida hali to'liq o'rganilmagan.

1. Vatanparvarlik tarbiyasining nazariy asoslari Pedagogik yondashuvlar orqali vatanparvarlikni tarbiyalashning nazariy asoslarini o'rganishda ko'plab ilmiy tadqiqotchilar, shu jumladan, A. Makarenko, K. Ushinskiy, L. Vygotskiy, J. Bruner va boshqa mashhur pedagoglar o'zlarining ilmiy qarashlari bilan katta hissa qo'shganlar. Ularning fikrlariga ko'ra, vatanparvarlik tarbiyasi faqatgina geografiya va tarix darslarida o'qitiladigan ma'lumotlar bilan chegaralanmasligi kerak, balki uni ta'lim jarayonida, o'quvchilarning axloqiy va ijtimoiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi turli pedagogik yondashuvlar orqali amalga oshirish zarur. Bu yondashuvlar o'quvchilarga milliy qadriyatlarni va tarixiy merosni o'rganishda, ularni Vatanga nisbatan mehr-muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalashda samarali bo'lishi mumkin.

2. Pedagogik yondashuvlar va metodlar Pedagogik yondashuvlar orqali vatanparvarlikni tarbiyalashga oid metodlar ko'plab ilmiy tadqiqotlar tomonidan o'rganilgan. Masalan,

o'quvchilarni ijodiy fikrlashga, tanqidiy tafakkurga, milliy va umumxalq qadriyatlarini hurmat qilishga o'rgatish uchun integrativ metodlar, interfaol va guruh ishlari kabi pedagogik yondashuvlar qo'llanilmoqda. Ushbu yondashuvlar orqali o'quvchilar nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham egallashlari mumkin. Shu bilan birga, adabiyot, san'at, drama, musiqaning vatanparvarlik tarbiyasidagi o'rni va samaradorligi haqida ham ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, san'at va adabiyot orqali o'quvchilarga vatanparvarlikni o'rgatish, ularning dunyoqarashini kengaytirish va axloqiy qadriyatlarini mustahkamlashga yordam beradi[4].

3. Vatanparvarlikni tarbiyalashda oilaning o'rni Ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasidagi yaqin hamkorlik vatanparvarlik tarbiyasini samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar o'z farzandlariga nafaqat bilimlar, balki Vatanga bo'lgan sadoqat, milliy qadriyatlar va an'anaviy ma'naviyatni ham o'rgatishlari lozim. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oilada bolalar uchun boshlang'ich ta'lim va tarbiya berish, ularning Vataniga bo'lgan hurmatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, davlat tomonidan ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga qaratilgan normativ hujjatlar va dasturlar ishlab chiqilgan.

4. Pedagogik amaliyot va tajribalar Yosh avlodda vatanparvarlik ruhini tarbiyalashning pedagogik yondashuvlarini o'rganishda o'quvchilarning amaliy faoliyati, ularning ta'lim jarayonidagi ishtiroki va o'qituvchilarning metodik yondashuvlari muhim omil hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarni vatanparvarlikka o'rgatish uchun turli xil interfaol metodlar va innovatsion pedagogik yondashuvlar qo'llanilishi kerak. Masalan, tarixiy yodgorliklarga sayohatlar, milliy bayramlar va tadbirlar tashkil etish, o'quvchilarning ijodiy ishlarini namoyish etish kabi faoliyatlar yoshlarning vatanparvarlik hissini rivojlantirishda samarali bo'ladi. Biroq, bu sohada hali ko'plab bo'shliqlar mavjud bo'lib, vatanparvarlik tarbiyasining amaliyotga tatbiq etilishida muammolar yuzaga kelmoqda.

5. Pedagogik yondashuvlar va metodlar bo'yicha bo'shliqlar O'rganilgan ilmiy tadqiqotlar vatanparvarlik tarbiyasini samarali tashkil etishda pedagogik yondashuvlarning ba'zi bo'shliqlarini ko'rsatadi. Masalan, o'quvchilarning yoshiga mos pedagogik metodlarni tanlashda ba'zi qiyinchiliklar mavjud. Shuningdek, pedagogik metodlarni amaliyotda qo'llashda o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro anglashuv va hamkorlikning yetishmasligi, metodik materiallar va darsliklarning to'liq va samarali bo'lmasligi kabi muammolar ham bor[5].

Tahlil va natijalar. Yosh avlodda vatanparvarlik ruhini tarbiyalashda pedagogik yondashuvlarning samaradorligi katta ahamiyatga ega. Tadqiqotlar davomida qo'llangan pedagogik metodlar, jumladan integrativ va interfaol yondashuvlar, o'quvchilarda milliy qadriyatlarini anglash va Vatanga bo'lgan muhabbatni kuchaytirishga yordam berdi. Darslar va faoliyatlar orqali milliy madaniyat, tarix va adabiyotni o'rganish, o'quvchilarda milliy kimlikni shakllantirishda samarali bo'ldi. Innovatsion pedagogik metodlar, masalan, san'at va madaniyat elementlari, o'quvchilarni faollashtirish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynadi.

Oila va ta'lim muassasalarining o'zaro hamkorligi, ota-onalarning milliy qadriyatlarga hurmatini yosh avlodga o'rgatish jarayonidagi ahamiyatini ko'rsatdi. Ota-onalar va o'qituvchilarning o'zaro aloqalarini rivojlantirish, o'quvchilarga Vatan uchun fidokorona xizmat qilish va milliy qadriyatlarini hurmat qilishni o'rgatishda samarali bo'ldi. Bu yondashuvlar o'quvchilarda Vatanparvarlikni faqat nazariy tushunish, balki amaliyotda tatbiq etishga ham yordam beradi[1].

Biroq, tadqiqotda ba'zi nuqsonlar ham kuzatildi. O'qituvchilar yosh guruhlarining psixologik xususiyatlarini hisobga olmasdan ba'zi pedagogik metodlarni qo'llashgan, bu esa natijada samarali ta'sirni keltirmadi. Bundan tashqari, milliy qadriyatlar va Vatanparvarlik haqida o'quv materiallarining yetishmasligi ba'zi joylarda pedagogik jarayonni to'g'ri tashkil etishga xalaqit berdi. Shunga qaramay, axborot texnologiyalarining ta'lim jarayoniga kiritilishi va interfaol darslar o'quvchilarning Vatanparvarlik ruhini yanada kuchaytirishga yordam berdi.

Umuman olganda, pedagogik yondashuvlar, oila va ta'lim muassasalarining o'zaro hamkorligi, innovatsion metodlar va texnologiyalarning qo'llanilishi yosh avlodda vatanparvarlik ruhini tarbiyalashda samarali vositalar bo'lib xizmat qilmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, vatanparvarlikni tarbiyalashda pedagogik metodlar o'quvchilarning yoshiga mos ravishda, ularning psixologik va intellektual xususiyatlarini inobatga olgan holda qo'llanilishi zarur. O'quvchilarning motivatsiyasini oshirish, ularni faoliyatga jalb qilish va milliy qadriyatlarni hayotga tatbiq etish orqali pedagogik jarayonning samaradorligini oshirish mumkin.

Har bir pedagogik yondashuvning samaralari va ularning tahlili:

Pedagogik yondashuv	Tarbiyalash usullari	Samaralar	Tahlil
Axloqiy tarbiya	Ahlokiy qadriyatlarni o'rgatish, milliy urf-odatlariga hurmatni oshirish	Yosh avlodning axloqiy me'yorlar va qadriyatlariga bo'lgan munosabati yaxshilanadi	Milliy an'analar va qadriyatlar orqali vatanparvarlik hissi kuchayadi
Ijodiy faoliyat	San'at, adabiyot, teatr va sport orqali vatanparvarlikni rivojlantirish	Yoshlarning ijodiy faoliyati orqali o'z vataniga bo'lgan muhabbatni shakllantirish	Yoshlar o'z hayotlarida mustahkam va ijobiy vatanparvarlikni rivojlantiradilar
Tarixiy bilimlar	Tarixiy manbalar, yurtning mustaqillik va ulug'vor tarixini o'rgatish	Tarixiy haqiqatlarni bilish, vatan va xalqning o'zni haqida anglash hosil bo'ladi	Tarixiy bilimlar vatanparvarlikni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega
Munozara va muloqot	O'zaro muloqot, munozara va bahslar o'tkazish	Fikr almashish va o'z fikrlarini erkin ifoda etish	Yoshlar o'z fikrlarini ochiq aytish orqali vatanparvarlikni yanada kuchaytiradilar
Tajribaviy o'qitish	Hayotiy misollar, real vaziyatlar va o'qish materiallari orqali	Yoshlar real dunyo masalalariga vatanparvarlik nuqtai nazaridan qarashni o'rganadilar	Vatanparvarlikni hayotiy tajriba orqali tarbiyalash juda samarali natijalar beradi

Jadvalda ko'rsatilgan pedagogik yondashuvlar orqali yoshlar o'rtasida vatanparvarlikni shakllantirish uchun muhim elementlar va ularning ta'sirini ko'rishingiz mumkin. Har bir yondashuv o'zining samarali tarbiyaviy ta'sirini ko'rsatadi.

Xulosa. Yosh avlodda vatanparvarlik ruhini tarbiyalashda pedagogik yondashuvlar, oila va ta'lim muassasalarining o'zaro hamkorligi, innovatsion metodlar va texnologiyalarning qo'llanilishi muhim omillar sifatida ajralib turadi. O'rganilgan tahlillar va natijalar shuni ko'rsatdiki, vatanparvarlikni shakllantirishda pedagogik metodlar samarali bo'lishi uchun ular yosh guruhlarining psixologik va intellektual xususiyatlariga mos bo'lishi kerak. Shuningdek, o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish, ularni faoliyatga jalb qilish va milliy qadriyatlarni hayotga tatbiq etish jarayonida o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi va pedagogik mahorati katta ahamiyatga ega.

Tavsiyalar. Yosh avlodda vatanparvarlik ruhini tarbiyalashda samarali pedagogik yondashuvlar muhim rol o'ynaydi. Bu jarayonda turli metodlar va yondashuvlar orqali yoshlarni o'z vataniga bo'lgan muhabbat va sadoqatni shakllantirish mumkin. Pedagogik yondashuvlar orqali amalga oshiriladigan asosiy faoliyatlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Tarixiy bilimlarni kengaytirish: Yoshlarni o'z yurtining tarixiy ahamiyati, mustaqillik yutuqlari va ulug'vor an'analari bilan tanishtirish, tarixni o'rgatish orqali vatanparvarlikni rivojlantirish.

2. Ijodiy faoliyat: San'at, adabiyot, teatr va sport kabi sohalar orqali yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularning ijodiy faoliyatini rag'batlantirish va milliy qadriyatlarni ulug'lash.

3. Axloqiy tarbiya: Ahloqiy qadriyatlarni o'rgatish, yoshlarni vatan va xalqni sevishga, yurtni rivojlantirishga intilish va umumiy axloqiy me'yorlarga hurmatni oshirish.

4. O'zaro muloqot va munozara: Yoshlarni turli mavzularda muloqotga jalb etish, o'z fikrlarini erkin ifoda etishga undash, shuningdek, vatanparvarlik haqida fikr almashish va bahslar o'tkazish.

5. Hayotiy tajribalar: Real hayotiy vaziyatlar orqali yoshlarni vatanparvarlikka oid muammolarni hal qilishga undash, bu orqali ularning vataniga bo'lgan hurmati va muhabbatini oshirish.

Bularning barchasi yoshlar o'rtasida vatanparvarlikni shakllantirishga yordam beradi va ularni jamiyatga foydali, mas'uliyatli fuqarolar sifatida tarbiyalaydi. Bu jarayonni o'qituvchilar, ota-onalar va boshqa pedagogik ishchilarning birgalikda olib borishi muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullaeva, S. O'zbek pedagogikasi va ta'lim tizimi: asosiy tamoyillar va metodlar. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, 2019.
2. Asimov, A. Milliy qadriyatlar va ularni yoshlar tarbiyasida qo'llash. Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
3. Davronov, B. Patriotizm va uning tarbiyada o'rni. Toshkent: O'zbekiston pedagogika akademiyasi, 2020.
4. G'aniyev, F. O'zbek milliy madaniyati va axloqiy qadriyatlar. Toshkent: O'zbekiston ta'lim markazi, 2021.
5. Jabborov, U. Yoshlar tarbiyasida axloqiy qadriyatlarning o'rni. Toshkent: Akademiya nashriyoti, 2017.

Y.K.Turkmanov

O'zbekiston respublikasi Qurolli Kuchlar
Akademiyasi o'qituvchisi

HARBIY TA'LIMDA AMIR TEMUR TAJRIBASI ASOSIDA AKSIOLOGIK YONDASHUVNI TADBIQ ETISH YO'LLARI

Anotatsiya: Ushbu maqolada Amir Temur nafaqat sarkarda sifatidagi balki boshqaruv faoliyatida aksiologik munosabatlarni rivojlantirgan davlat arbobi sifatida namoyon bo'ladi. Zamonasini yetuk sarkardasi boshqaruvni aksiologik munosabatlarni harbiy boshqaruv salohiyati bilan uzviy bog'laganligi natijasida, buyuk davlatchilikka asos solganligi to'g'risida fikr yuritilgan.

Аннотация: В данной статье Амир Тему́р представлен не только как полководец, но и как государственный деятель, развивавший в своей административной деятельности аксиологические отношения. Считается, что великий полководец своего времени заложил основу великой государственности, неразрывно связав ценностные отношения управления с потенциалом военного лидерства.

Abstract: This article presents Amir Temur not only as a commander, but also as a statesman who developed axiological relations in his administrative activities. It is argued that the outstanding commander of his time laid the foundation for great statehood by inextricably linking the axiological relations of administration with the potential of military leadership.

Kirish. Hozirgi kunda milliy o'zlikni anglash, tarixiy merosni chuqur o'rganish va ulardan samarali foydalanish, ayniqsa, ta'lim-tarbiya jarayonlarida aksiologik (qadriyatga asoslangan) yondashuvni joriy etish orqali yosh avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu borada Amir Temur shaxsiyati, uning boshqaruv faoliyati va harbiy salohiyati namuna sifatida tahlil qilinishi muhim ahamiyatga ega. Amir Temur o'z davrining buyuk davlat arbobi, harbiy strateg va odil hukmdori sifatida nafaqat Markaziy Osiyoning, balki jahon tarixining ham muhim shaxslaridan biri sifatida e'tirof etilgan. Uning davlat boshqaruvida aksiologik yondashuv – ya'ni ma'naviy qadriyatlarga tayanish, xalqning ruhiy-axloqiy holatiga ta'sir etish, shaxsiy namuna orqali yetakchilik qilish muhim o'rin tutadi. Mazkur maqolada ana shu yondashuvning harbiy zafarlarga ta'siri pedagogik va psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi.

Asosiy qism

Amir Temur o'z davrining yetuk davlat arbobi, bunyodkor siyosatchisi va qudratli sarkardasi sifatida nafaqat harbiy sohada, balki ma'naviy-axloqiy, aksiologik munosabatlarda ham yuqori bilim va tajribaga ega bo'lgan. Uning faoliyatini pedagogik va psixologik nuqtai nazardan o'rganish ta'lim tizimida yoshlarga vatanparvarlik, mas'uliyat, insoniylik kabi muqaddas qadriyatlarni singdirishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Amir Temurning boshqaruv falsafasi va aksiologik yondashuvi:

Amir Temurning boshqaruv tizimida inson ma'naviyati, sadoqat, adolat, tartib-intizom, vatanparvarlik kabi qadriyatlar asosiy o'rinni egallagan. U 'Temur tuzuklari' asarida har bir davlat arbobi, lashkarboshi va fuqaro uchun aniq axloqiy mezonlarni belgilab qo'ygan. Uningcha, xalqning ma'naviy ruhi qanchalik yuksak bo'lsa, davlat ham shunchalik barqaror va kuchi bilan ajralib turadi.

Temur harbiy yurishlar oldidan askarlarga ma'naviy-ma'rifiy suhbatlar o'tkazgan, ularni yurtni himoya qilish muqaddasligiga ishontirgan. Uning shaxsiy jasorati, saxovatpeshaligi va adolati lashkarlar va aholida katta ishonch uyg'otgan. Bu ishonch esa harbiy ruhning mustahkamlanishiga va zafarli yutuqlarga zamin yaratgan.

Aksiologik munosabatlar – ya'ni qadriyatlarga asoslangan munosabatlar – Temur davlatida siyosiy barqarorlik va harbiy kuch-qudrat asosi bo'lgan. Davlatning ichki boshqaruvida adolat va tartib, tashqi ishlarida esa kuchli diplomatiya va harbiy salohiyatni uyg'unlashtirgan.

Amir Temur davlat boshqaruvida qat'iyatli, adolatli va oqilona siyosat yuritgan. Uning "Temur tuzuklari" asarida davlatchilik, harbiy ishlar va jamiyat hayotiga oid mukammal qoidalar bayon etilgan bo'lib, bu qoidalarda aksiologik qarashlar – ya'ni inson qadri, adolat, burch, fidoyilik, halollik kabi tushunchalar alohida o'rin egallaydi. Temur har bir amaldor, sarkarda va hatto oddiy odamdan ham yuqori axloqiy fazilatlarni talab qilgan.

Uningcha, qudratli davlat qurishda inson omili hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu fikrlar orqali Amir Temurning boshqaruvda aksiologik munosabatlarga alohida e'tibor berganini ko'rish mumkin. U jamiyatda ezgu qadriyatlarni qaror toptirish orqali barqarorlikka erishish mumkinligiga ishongan va shu yo'lida amal qilgan.

Muhokama. Amir Temur harbiy-strategik tafakkuri, axloqiy yetakchilik mezonlari va davlatparvarlik tamoyillari bilan nafaqat o'z zamonasida, balki bugungi harbiy ta'lim uchun ham dolzarb bo'lgan boy tajribani meros qilib qoldirgan. Uning faoliyatida kuchli irodaviy ruh, axloqiy yetuklik va milliy qadriyatlarga sadoqat asosiy tamoyil sifatida namoyon bo'lgan. Harbiy ta'limda aksiologik yondashuvni joriy etish aynan shu qadriyatlar asosida vatanparvarlik, fidoyilik, adolatparvarlik va intizom singari yuksak insoniy fazilatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Amir Temurning harbiy falsafasida "Kuch – adolatda", "Mashvarat – kamolot asosi" kabi prinsiplar bugungi pedagogik jarayonga ham bevosita tatbiq etilishi mumkin. Uning har bir harakati asosida xalq manfaatini ustuvor qo'yish, jamiyatga foydali bo'lish va o'z-o'zini nazorat qilish yotardi, bu esa aksiologik kompetensiyalarning asosini tashkil qiladi.

Harbiy ta'lim tizimida aksiologik yondashuvni samarali qo'llash orqali kursantlarda o'z kasbiga e'tiqod, fuqarolik mas'uliyati va tarixiy ongni mustahkamlash imkoniyati yaratiladi. Amir Temurning hayoti va harbiy faoliyati misolida o'quvchilar shaxsiy namunadan ilhomlanib, intellektual va axloqiy qarorlar qabul qilishga o'rganadilar. Aksiologik yondashuv faqat nazariy bilim emas, balki amaliy faoliyatda qadriyatlarni harakatga aylantirishni ko'zda tutadi. Bu yondashuv doirasida harbiy yetakchilik fazilatlarini rivojlantirish, axloqiy-ruhiy barqarorlikni shakllantirish ham asosiy maqsadlardan biridir. Amir Temurning "Tuzuklar"i orqali nafaqat harbiy boshqaruv, balki axloqiy-psixologik rahbarlik madaniyati o'rgatilishi mumkin.

Zamonaviy harbiy ta'limda yoshlarni nafaqat professional bilim bilan, balki qadriyatlar asosida yetuk inson qilib tarbiyalash muhim vazifa hisoblanadi. Amir Temur merosidan o'rin olgan do'stlik, jasorat, hamjihatlik, qasamyodga sadoqat kabi g'oyalar harbiy axloqiy tamoyillarni mustahkamlovchi vosita bo'lib xizmat qiladi. Harbiy-pedagogik jarayonlarda tarixiy shaxs obrazlari orqali aksiologik yondashuvni integratsiyalash o'quvchilarning axloqiy-intellektual immunitetini kuchaytiradi. Harbiy sohada psixologik mustahkamlikni rivojlantirishda qadriyatlar negizida ongli qaror qabul qilish madaniyati asosiy o'rinni egallaydi. Shuningdek, kursantlar tomonidan tarixiy shaxs sifatida Amir Temurga nisbatan ijobiy identifikatsiya shakllanishi milliy g'urur va mas'uliyat hissini rivojlantiradi.

Bugungi harbiy pedagogika tajribasida Amir Temurning strategik tafakkuri bilan birga, axloqiy qarorlar qabul qilishda namuna sifatidagi rollari talabalarga o'z harakatlarini baholash mezonini bo'lib xizmat qiladi. Shaxsiy qadriyatlar va kasbiy fazilatlar uyg'unligi asosida shakllanuvchi harbiy xulq-atvor, ijtimoiy faoliyatda ma'suliyatli pozitsiyani egallashga olib keladi. Harbiy institutlarda aksiologik yondashuv orqali o'quv dasturlariga "Temuriylar qadriyatlari asosida harbiy yetakchilik" kabi modullarni kiritish nazariy bilim bilan amaliy tarbiya o'rtasidagi uzviylikni ta'minlaydi. Talabalarda o'z ustida ishlashga undovchi, tarixdan saboq chiqarishga asoslangan yondashuv orqali ichki tartib, intizom va axloqiy mustahkamlikni shakllantirish mumkin. Shu bois, aksiologik yondashuv harbiy ta'limni faqat kasbiy tayyorgarlik emas, balki shaxsiy va ijtimoiy yetuklikni rivojlantiruvchi integral tizimga aylantiradi.

Aksiologik munosabatlar va harbiy salohiyat o'rtasidagi bog'liqlik

Temuriylar davrida harbiy salohiyat faqat qo'shin soni yoki qurol-aslaha bilan emas, balki sarkarda va askarlarning ruhiy-ma'naviy tayyorgarligi, yurtga sadoqati, yuksak intizomi orqali belgilangan. Amir Temur o'z lashkarini ruhlantirish, ularda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish uchun doim qadriyatlarga asoslangan tarbiya usullaridan foydalangan.

Jang oldidan nutq soʻzlab, tarixiy misollar keltirib, jasorat va sadoqatni uqtirgan. Bu pedagogik va psixologik yondashuv harbiy salohiyatni oshirishda muhim omil boʻlgan. Bugungi kunda bu usullar zamonaviy armiya va taʼlim tizimida ham dolzarbdir.

Amir Temurning faoliyatidagi pedagogik va psixologik omillarini tahlil qiladigan boʻlsak, uning quyidagi jihatlari alohida eʼtiborga molik:

1. Shaxsiy namuna orqali tarbiya – Temurning oʻzi shaxsan tartib-intizomli, odil va bilimdon boʻlgan;
2. Qadriyatlarga asoslangan boshqaruv – sadoqat, vatanparvarlik va axloq;
3. Ruhiy quvvat va motivatsiya – harbiylar va xalqning ichki ishonchini oshirish;
4. Axborot va tashviqot vositalaridan samarali foydalanish – lashkarni maʼnaviy ruhlantirish.

Psixologik nuqtai nazardan qaraydigan boʻlsak, Temurning rahbarlik uslubi kuchli ixtiyor, qatʼiyat va insoniy munosabatlarga asoslangan. Bu esa inson psixologiyasiga taʼsir etish va jamoaviy ruhni shakllantirishda muhim omil boʻlgan.

Xulosa. Amir Temurning davlat boshqaruvida aksiologik munosabatlarni rivojlantirish orqali harbiy zafarlarga erishgani uning pedagogik va psixologik qobiliyati yuksak boʻlganini koʻrsatadi. Maʼnaviy qadriyatlarga asoslangan rahbarlik tizimi nafaqat harbiy muvaffaqiyatlarga, balki davlat barqarorligiga ham zamin yaratgan. Uning tajribasi bugungi kunda ham yosh avlod tarbiyasi va rahbarlik faoliyatida muhim oʻrnak boʻlib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Temur, A. (1996). Temur tuzuklari. Toshkent: Sharq nashriyoti.
2. Q.Yuldoshev (2020). Amir Temur va aksiologiya. Samarqand universiteti nashri., 2020 yil nashri.
3. M.Mirasimov., Amir Temur – davlatchilik va harbiy strategiya namunasi. Toshkent-2015: Fan nashriyoti.
4. I.Karimov., (1996). Yuksak maʼnaviyat – yengilmas kuch. Toshkent: Maʼnaviyat.
5. A.Ahmedov, A., Oʻrta asrlarda shaxs psixologiyasi. Toshkent-2003: Oʻqituvchi nashr.
6. R.Samadov, S.Axrоров, J.Xolmoʻminov, S.Sadriddinov., Sohibqiron Amir Temur harbiy sanʼati. – Toshkent: «Maʼnaviyat», 2022. – 280 b.
7. B.Axmedov., Amir Temur. Toshkent, Abdulla Kodiriy, 1995.
8. A.Abdurahmonov., Temur va Toʻxtamish. – Toshkent: «Nur», 1992. Toshkent: “Gʻafur Gʻulom” nashriyoti, 2000.
9. Amir Temur oʻgitlari. Toshkent, Navroʻz, 1996.

Isroilov Ozod AbdimutalovichO'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari
Akademiyasi magistratura tinglovchisi mayor**BO'LAJAK IIV QOROVUL QO'SHINLARI OFITSERLARINING TEXNOLOGIK
KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH**

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi bo'lajak Ichki ishlar vazirligi (IIV) qorovul qo'shinlari ofitserlarining texnologik kompetentligini rivojlantirishga oid nazariy va amaliy jihatlarni tahlil qilishdir. IIV tizimida xizmat qilayotgan ofitserlarning zamonaviy texnologiyalarni samarali qo'llay olishlari, ularning amaliy ishlarida innovatsion yondashuvlar va zamonaviy usullardan foydalanishlari juda muhimdir. Tadqiqotda texnologik kompetentlikni rivojlantirishning metodik yondashuvlari, o'quv dasturlari va metodik vositalar, shuningdek, ularni hayotiy vaziyatlarda qo'llashning samaradorligi haqida so'z yuritiladi. Texnologik kompetentlikni rivojlantirish orqali qorovul qo'shinlari ofitserlari o'z xizmat faoliyatida yuqori samaradorlikka erishadilar va jamoat tartibini saqlashda yanada muvaffaqiyatli bo'lishlari mumkin. Tadqiqot natijalari IIV qorovul qo'shinlari ofitserlari uchun maxsus tayyorgarlik tizimini takomillashtirishda va texnologik imkoniyatlardan foydalanishni yanada samarali qilishda asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Bo'lajak IIV ofitserlari, texnologik kompetentlik, innovatsion yondashuvlar, o'quv dasturlari, metodik vositalar, qorovul qo'shinlari, texnologiyalarni qo'llash, hayotiy vaziyatlar, xizmat faoliyati samaradorligi, maxsus tayyorgarlik tizimi.

Аннотация: Основной целью данного исследования является анализ теоретических и практических аспектов формирования технологической компетентности будущих офицеров караульных войск МВД. Очень важно, чтобы сотрудники МВД умели эффективно использовать современные технологии, применяли в своей практической работе инновационные подходы и современные методы. В исследовании рассматриваются методические подходы к формированию технологической компетентности, учебные программы и методический инструментарий, а также эффективность их применения в реальных жизненных ситуациях. Развивая технологическую компетентность, сотрудники сил охраны могут добиться большей эффективности в своей служебной деятельности и более успешно поддерживать общественный порядок. Результаты исследования послужат основой для совершенствования системы специальной подготовки сотрудников войск охраны внутренних войск МВД России, повышения эффективности использования технических возможностей.

Ключевые слова: Будущие сотрудники МВД, технологическая компетентность, инновационные подходы, программы обучения, методический инструментарий, караульные войска, применение технологий, жизненные ситуации, эффективность служебной деятельности, система специальной подготовки.

Abstract: The main objective of this study is to analyze the theoretical and practical aspects of developing technological competence of future officers of the Guard Troops of the Ministry of Internal Affairs (MIA). It is very important that officers serving in the MIA system can effectively use modern technologies, use innovative approaches and modern methods in their practical work. The study discusses methodological approaches to developing technological competence, training programs and methodological tools, as well as the effectiveness of their application in real life situations. By developing technological competence, Guard Troops officers can achieve high efficiency in their service activities and be more successful in maintaining public order. The results of the study will serve as a basis for improving the special training system for officers of the MIA Guard Troops and making the use of technological capabilities more effective.

Keywords: Future MIA officers, technological competence, innovative approaches, training programs, methodological tools, guard troops, application of technologies, life situations, efficiency of service activities, special training system.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda texnologiyaning roli kundan-kunga ortib bormoqda, bu esa har qanday sohada, shu jumladan, ichki ishlar va xavfsizlik tizimida ham yangi yondashuvlarni talab qiladi. Bo'lajak Ichki ishlar vazirligi (IIV) qorovul qo'shinlari ofitserlarining texnologik kompetentligi nafaqat ularning ish faoliyatining samaradorligini ta'minlash, balki xavfsizlikni yuqori darajada ta'minlashda ham muhim o'rin tutadi. Yangi texnologiyalar, ayniqsa, monitoring, boshqaruv, aloqalar va xavfsizlik tizimlari sohasida qo'llanilishi IIV tizimi uchun yangilik hisoblanadi.

Texnologik kompetentlik — bu texnologiyalarni samarali qo'llay olish, ulardan amaliyotda to'g'ri foydalanish, ularni integratsiya qilish va boshqarish qobiliyatidir. IIV qorovul qo'shinlari ofitserlari uchun bu ko'nikmalarni rivojlantirish jamoat tartibini saqlash, jinoyatchilikka qarshi kurashish va xavfsizlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Bo'lajak ofitserlar o'z xizmat faoliyatida texnologiyalarni samarali qo'llay olishlari, yangi usullarni tez o'zlashtirishlari, turli vaziyatlarga tez va to'g'ri javob berishlari zarur.

Mazkur tadqiqotda, IIV qorovul qo'shinlari ofitserlarining texnologik kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlar, trening dasturlari, texnologik vositalar va ularning amaliy qo'llanilishi tahlil qilinadi. Ushbu yondashuvlarning samaradorligini baholash orqali texnologik kompetentlikni rivojlantirishda samarali usullarni taklif etish maqsad qilingan.

Asosiy qism. Texnologik kompetentlik — bu texnologiyalarni amaliyotda samarali qo'llash, ularni o'zlashtirish va integratsiya qilish qobiliyatidir. IIV qorovul qo'shinlari ofitserlari uchun texnologik kompetentlik muhim jihat hisoblanadi, chunki ularning faoliyati, ayniqsa xavfsizlikni ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashishda yangi texnologiyalarni qo'llashni talab qiladi. Yangi texnologiyalar, jumladan, videokuzatuv tizimlari, biometrik tekshiruvlar, kommunikatsiya tizimlari va boshqa raqamli vositalar, jamoat tartibini saqlashda yordam berishi mumkin.

Qorovul qo'shinlari ofitserlari uchun texnologik kompetentlikni rivojlantirish, nafaqat zamonaviy texnologiyalarni qo'llashni o'rgatish, balki ularning samarali ishlashi va texnik yordam vositalaridan to'g'ri foydalanishni ta'minlashni ham o'z ichiga oladi. Bu kompetentlik, shuningdek, xavfsizlikni ta'minlash jarayonida yuzaga keladigan turli holatlarni tezda tahlil qilish va optimal qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Bo'lajak ofitserlar uchun texnologik kompetentlikni rivojlantirishda o'quv dasturlarining o'rni juda katta. Maxsus tayyorgarlik kurslari va treninglar zamonaviy texnologiyalarni qo'llashning asosiy tamoyillari, metodlari va amaliy usullarini o'rgatishni maqsad qiladi. Ushbu dasturlar quyidagi asosiy elementlardan iborat bo'lishi kerak:

- Texnologik vositalarni qo'llash: ofitserlarga texnologik vositalar (masalan, raqamli aloqalar, monitoring tizimlari, video kuzatuv tizimlari)ni qanday samarali qo'llashni o'rgatish.
- Amaliy mashg'ulotlar: texnologik vositalar yordamida real vaziyatlarda qaror qabul qilish va xavfsizlikni ta'minlash ko'nikmalarini rivojlantirish.
- Texnik yordamni integratsiya qilish: texnologik vositalarni bir-biriga moslashtirish, tizimlar orasidagi o'zaro aloqani ta'minlash.

Texnologik kompetentlikni rivojlantirishda maxsus dasturlar yordamida ofitserlarning raqamli texnologiyalarga bo'lgan bilimlarini yanada kuchaytirish mumkin.

IIV qorovul qo'shinlari ofitserlarini tayyorlashda metodik yondashuvlar ham muhim ahamiyatga ega. Quyidagi metodik yondashuvlar texnologik kompetentlikni rivojlantirishda qo'llanilishi mumkin:

- Simulyatsiyalar va rol o'yinlari: bu yondashuvlar ofitserlarga texnologik vositalar yordamida turli xavfsizlik holatlarini tahlil qilish va ularga javob berishni o'rgatadi.
- Kasbiy mahoratni oshirish treninglari: ofitserlar texnologik vositalarni qo'llashda qanday professional yondashuvlarni ishlab chiqishlari kerakligi bo'yicha amaliy ko'nikmalarni rivojlantiradi.
- Qorovul qo'shinlari ofitserlarining texnologik kompetentligini rivojlantirishda amaliyot muhim rol o'ynaydi. Ushbu bosqichda ofitserlarga texnologik vositalarni real vaziyatlarda qo'llash ko'nikmalari beriladi. Bunga quyidagilar kiradi:

- Video kuzatuv tizimlari: ofitserlarga zamonaviy kuzatuv tizimlaridan foydalanishni o'rgatish.
- Biometrik tekshiruvlar: xavfsizlikni ta'minlashda biometrik texnologiyalarni qo'llash.
- Kommunikatsiya tizimlari: ofitserlarga zamonaviy aloqa vositalaridan samarali foydalanishni o'rgatish.

Ofitserlarning texnologik kompetentligini baholash, o'quv jarayonining samaradorligini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Buning uchun testlar, simulyatsiyalar, amaliyotlarni baholash va fikr-mulohazalar asosida umumiy baholash tizimi yaratilishi kerak. Natijalar texnologik kompetentlikni rivojlantirish jarayonini takomillashtirish va davom ettirish uchun zaruriy ma'lumotlarni taqdim etadi.

Xulosa. Bo'lajak Ichki ishlar vazirligi (IIV) qorovul qo'shinlari ofitserlarining texnologik kompetentligini rivojlantirish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar natijalari, zamonaviy texnologiyalarning IIV tizimida qo'llanilishining ahamiyatini yana bir bor tasdiqladi. IIV qorovul qo'shinlari ofitserlari uchun texnologik kompetentlikni rivojlantirish, ularning xavfsizlikni ta'minlashdagi samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqotda ta'kidlanganidek, texnologik kompetentlikni rivojlantirish uchun maxsus o'quv dasturlari va metodik yondashuvlar, shuningdek, texnologik vositalarni amaliyotda qo'llashni o'rgatish, ofitserlarning kundalik faoliyatida yangi usullarni samarali qo'llashga imkon yaratadi. Simulyatsiyalar, rol o'yinlari, va amaliy mashg'ulotlar orqali texnologik vositalarni ishlatish ko'nikmalari rivojlanadi. Shuningdek, texnologik kompetentlikni baholash va uni takomillashtirish jarayonlari davomida olingan natijalar, texnologiyaning xavfsizlikni ta'minlashdagi ahamiyatini yanada kuchaytiradi. Ushbu yondashuvlar, nafaqat IIV tizimida, balki barcha xavfsizlik xizmatlari uchun asosiy tayyorgarlik tamoyillarini tashkil etadi.

Bo'lajak ofitserlar o'z xizmat faoliyatida zamonaviy texnologiyalarni samarali qo'llash orqali jamoat tartibini saqlashda yuqori samaradorlikka erishadilar. Shu bilan birga, texnologik kompetentlikni rivojlantirish, IIV qorovul qo'shinlari ofitserlarining malakasini oshirishda, har bir ofitserning faoliyatida o'zgarishlarni amalga oshirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov, I. A. (2002). *O'zbekistonda inson resurslarini boshqarish*. Toshkent: O'qituvchi.
2. Toshpulatov, N. T. (2010). *Ichki ishlar vazirligi tizimida kadrlar tayyorlashning nazariy asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Umarov, A. M. (2015). *Texnologik kompetentlik va uning zamonaviy jamiyatdagi roli*. Tashkent: Akademiya.
4. Dunayev, M. (2013). *Innovatsion texnologiyalarni qo'llash va xavfsizlik*. Moscow: Yurist.
5. Shamsutdinov, A. G. (2017). *Harbiy psixologiya va texnologik kompetentlik*. St. Petersburg: Politehnika.
6. Lievens, F., & De Corte, W. (2008). *Personality assessment in the selection of police officers: The role of the Big Five personality traits*. Journal of Applied Psychology, 93(6), 1025-1034.
7. Berg, G. S. (2006). *Profiling as a Tool in Criminal Investigations*. Journal of Criminal Psychology, 12(3), 34-48.
8. Barrett, L. F., & Salovey, P. (2002). *Emotional Intelligence: Theory, Findings, and Implications*. Psychological Inquiry, 13(2), 105-124.
9. Reid, J. E., & Inbau, F. E. (2001). *Criminal Interrogation and Confessions* (4th ed.). Gaithersburg, MD: Aspen Publishers.
10. Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). *Emotional intelligence*. Imagination, Cognition, and Personality, 9(3), 185-211.

Sobirov Botirjon Toxirjanovich
O'R QK Akademiyasi katta o'qituvchi

BO'LAJAK CHEGARACHI OFITSERLARNI KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot bo'lajak chegarachi ofitserlarni kasbiy kompetentligini rivojlantirish yo'llarini o'rganishga qaratilgan. Chegarachi ofitserlar uchun kasbiy kompetentlik nafaqat yuqori malakali va professional faoliyatni amalga oshirish, balki chegara xavfsizligini ta'minlashda samarali qarorlar qabul qilish, turli xavf-xatarlarni oldini olish va nazoratni ta'minlashni anglatadi. Ushbu maqolada chegarachi ofitserlarni tayyorlash jarayonida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan metodik yondashuvlar, ta'lim dasturlari va amaliy treninglar tahlil qilinadi. Shuningdek, chegara xavfsizligini ta'minlashda texnik va psixologik kompetentliklarning ahamiyati ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda kasbiy kompetentlikni rivojlantirish uchun maxsus o'quv dasturlari va innovatsion yondashuvlarning samaradorligi baholanadi va ular chegara xavfsizligini yaxshilashga xizmat qilishi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: Bo'lajak chegarachi ofitserlar, kasbiy kompetentlik, chegara xavfsizligi, malaka oshirish, innovatsion yondashuvlar, psixologik tayyorgarlik, o'quv dasturlari, metodik yondashuvlar, treninglar, xavf-xatarlarni boshqarish.

Аннотация: Целью данного исследования является изучение путей развития профессиональной компетентности будущих пограничников. Для пограничников профессиональная компетентность означает не только выполнение высококвалифицированной и профессиональной деятельности, но и принятие эффективных решений по обеспечению безопасности границы, предотвращению различных угроз и обеспечению контроля. В статье анализируются методические подходы, образовательные программы и практические занятия, необходимые для формирования профессиональных компетенций в процессе подготовки пограничников. Также будет рассмотрена важность технических и психологических компетенций в обеспечении безопасности границ. Исследование оценивает эффективность специализированных программ обучения и инновационных подходов к развитию профессиональной компетентности и демонстрирует, что они способствуют повышению безопасности границ.

Ключевые слова: Будущие пограничники, профессиональная компетентность, безопасность границы, повышение квалификации, инновационные подходы, психологическая подготовка, учебные программы, методические подходы, обучение, управление рисками.

Abstract: This study aims to study the ways of developing the professional competence of future border guards. For border guards, professional competence means not only the implementation of highly qualified and professional activities, but also effective decision-making in ensuring border security, prevention of various risks and ensuring control. This article analyzes the methodological approaches, educational programs and practical training necessary for the development of professional competence in the process of training border guards. It also considers the importance of technical and psychological competencies in ensuring border security. The study evaluates the effectiveness of special training programs and innovative approaches to developing professional competence and shows that they serve to improve border security.

Keywords: Future border guards, professional competence, border security, advanced training, innovative approaches, psychological training, training programs, methodological approaches, training, risk management.

Kirish. Zamonaviy davrda chegara xavfsizligini ta'minlash, nafaqat davlatning suverenitetini himoya qilish, balki xalqaro xavfsizlikka hissa qo'shish hamda iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni saqlashda muhim o'rin tutadi. Bu jarayonda chegara qo'shinlarining malakali va yuqori kompetent ofitserlari alohida ahamiyatga ega. Bo'lajak chegarachi ofitserlari uchun kasbiy kompetentlik, o'z faoliyatida yuqori darajadagi professionalizmni namoyon etish, xavfsizlikni

ta'minlashda samarali qarorlar qabul qilish va turli holatlarda tez va to'g'ri javob berish kabi qobiliyatlarni o'z ichiga oladi.

Chegarachi ofitserlarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish uchun ta'lim va tayyorgarlik tizimi muntazam yangilanib borishi, zamonaviy texnologiyalar, metodik yondashuvlar va psixologik ko'nikmalarni qo'llashni o'z ichiga olishi zarur. Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish jarayonida innovatsion o'quv dasturlari, maxsus treninglar va amaliyotlarning ahamiyati katta. Bu o'quv jarayonlari orqali bo'lajak ofitserlar o'z bilim va ko'nikmalarini mustahkamlashlari, o'z vazifalarini muvaffaqiyatli bajara olishlari, chegara xavfsizligini ta'minlashda ishonchli va malakali qarorlar qabul qilishga qodir bo'lishlari kerak.

Mazkur tadqiqotda bo'lajak chegara ofitserlarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish yo'llari, o'quv dasturlari, metodik yondashuvlar va amaliy mashg'ulotlar tahlil qilinadi. Shuningdek, psixologik va texnologik kompetentliklarning chegara xavfsizligini ta'minlashdagi ahamiyati muhokama qilinadi.

Asosiy qism. Kasbiy kompetentlik — bu biror soha yoki faoliyatda muvaffaqiyatli ishlash uchun zarur bo'lgan bilimlar, ko'nikmalar, qobiliyatlar va tajribalarni o'z ichiga oladi. Chegarachi ofitserlarning kasbiy kompetentligi, nafaqat ularning harbiy va huquqiy bilimlari, balki texnik va psixologik ko'nikmalarini ham o'z ichiga oladi. Bu ofitserlarning chegarada yuzaga keladigan har xil vaziyatlarda to'g'ri va tezkor qarorlar qabul qilishga yordam beradi. Chegarachi ofitserlarining kasbiy kompetentligi, o'z faoliyatini samarali va xavfsiz bajarish imkoniyatini yaratadi, shu bilan birga davlatning chegarasini himoya qilishda yuqori natijalarga erishishga xizmat qiladi.

Bo'lajak chegara ofitserlarini tayyorlashda zamonaviy pedagogik metodlar va innovatsion yondashuvlar katta ahamiyatga ega. O'quv jarayonida quyidagi metodik yondashuvlar va usullarni qo'llash muhimdir:

- Simulyatsiyalar va rol o'yinlari: Chegarachi ofitserlarining vazifalarini haqiqiy sharoitlarda bajarish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun simulyatsiyalar va rol o'yinlaridan foydalanish. Bu metod o'quvchilarga real holatlarda qarorlar qabul qilishni o'rgatadi va amaliy ko'nikmalarini shakllantiradi.

- Case-study metodlari: Mavjud holatlarni tahlil qilish va yechimlarni taklif etish orqali ofitserlarning muammolarni hal qilishdagi qobiliyatini oshirish.

- Psixologik treninglar: Stressga chidamlilik, qaror qabul qilishda tezlik va samaradorlikni oshirish uchun psixologik ko'nikmalarni rivojlantirish.

- Amaliy mashg'ulotlar va poligonlar: Harbiy va texnik ko'nikmalarni o'zlashtirish uchun maxsus amaliy mashg'ulotlar va poligonlarda treninglar o'tkazish.

Zamonaviy texnologiyalar chegara xavfsizligini ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi. Bo'lajak chegarachi ofitserlarni tayyorlashda texnologik kompetentlikni rivojlantirish zarurati o'sib bormoqda. Bu kompetentlikka quyidagilar kiradi:

- Texnik vositalardan foydalanish: Chegarada zamonaviy kuzatuv tizimlari, radarlar, datchiklar va boshqa texnologik vositalardan foydalanishni o'rgatish. Ofitserlar ushbu texnologiyalarni samarali va to'g'ri ishlatishni bilishlari kerak.

- Kompyuter texnologiyalari va axborot tizimlari: Chegara xavfsizligini ta'minlashda axborot texnologiyalarini qo'llash, maxfiy axborotni tahlil qilish va tizimlarni boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish.

- Dronlar va boshqa innovatsion texnologiyalar: Chegara hududida monitoring qilishda dronlar va boshqa zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni o'rgatish.

Chegarachi ofitserlarning psixologik kompetentligi ham juda muhim. Ushbu kompetentlik ofitserlarning stressga chidamliligi, qaror qabul qilishda tezligi va aniqligini oshiradi. Chegarachi ofitserlarning psixologik tayyorgarliklari quyidagi jihatlarga e'tibor qaratadi:

- Stressni boshqarish: Chegarada yuzaga keladigan noxush holatlar va xavfli vaziyatlarda o'zini yo'qotmasdan, tez va samarali qaror qabul qilishni o'rgatish.

- Kognitiv qobiliyatlar: Tez va aniq qarorlar qabul qilish, vaziyatni tahlil qilish va to'g'ri javoblar berish uchun zarur bo'lgan psixologik ko'nikmalarni rivojlantirish.

– Jamoa bilan ishlash: Jamoaviy ishda muvaffaqiyatli bo‘lish va boshqalar bilan hamkorlikda ishlash qobiliyatini shakllantirish.

Bo‘lajak chegara ofitserlarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonida baholash va monitoring qilish muhim rol o‘ynaydi. Har bir ofitserning bilim darajasi, ko‘nikmalari va malakasi doimiy ravishda baholab borilishi kerak. Buning uchun quyidagi baholash metodlari qo‘llaniladi:

– Testlar va ko‘nikmalarni baholash: Kasbiy bilimlarni, texnik va psixologik ko‘nikmalarni testlar yordamida baholash.

Xulosa. Bo‘lajak chegarachi ofitserlarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish, ularning xizmat faoliyatida samaradorlikni oshirish va chegara xavfsizligini ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotda kasbiy kompetentlikni rivojlantirish jarayonining asosiy yo‘llari, metodik yondashuvlar va innovatsion o‘quv dasturlari tahlil qilindi. Chegarachi ofitserlarning kasbiy kompetentligi, nafaqat ularning harbiy va huquqiy bilimlari, balki texnik va psixologik ko‘nikmalarini ham o‘z ichiga oladi. Bu, o‘z navbatida, ularning xavfsizlikni ta‘minlashdagi samaradorligini oshiradi va chegarada yuzaga keladigan har xil holatlarda tez va to‘g‘ri qarorlar qabul qilish imkonini yaratadi.

Bo‘lajak ofitserlarni tayyorlashda zamonaviy metodlar, texnologiyalar va psixologik tayyorgarlikning ahamiyati katta. Maxsus treninglar, simulyatsiyalar, rol o‘yinlari, amaliy mashg‘ulotlar va psixologik ko‘nikmalarni rivojlantirish orqali chegara ofitserlarining kasbiy malakasi yuqori darajaga ko‘tariladi. Shuningdek, texnologik vositalar va axborot tizimlaridan samarali foydalanish, zamonaviy xavfsizlik tahdidlariga javob berishda bo‘lajak ofitserlarning tayyorgarligini kuchaytiradi. Kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda muhim omil, shuningdek, baholash tizimini takomillashtirishdir. Ofitserlarning bilim va ko‘nikmalarini doimiy ravishda baholab borish, ularning malakasini oshirish va ta‘lim jarayonini samarali tashkil etishga imkon yaratadi. Bularning barchasi, chegara xavfsizligini ta‘minlashda yuqori natijalarga erishishga xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqot, bo‘lajak chegara ofitserlarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan metodik yondashuvlar va o‘quv dasturlarini amalga oshirishning samaradorligini ko‘rsatadi va chegara xavfsizligini ta‘minlashda mustahkam poydevor yaratishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karimov, I. A. (2000). *O‘zbekiston Respublikasining milliy xavfsizlikni ta‘minlash strategiyasi*. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi.
2. Toshpulatov, N. T. (2012). *Ichki ishlar vazirligi tizimida kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish*. Toshkent: O‘qituvchi.
3. Umarov, A. M. (2015). *Chegara xavfsizligini ta‘minlashda psixologik tayyorgarlik*. Tashkent: Akademiya.
4. Shamsutdinov, A. G. (2017). *Chegara qo‘shinlari ofitserlarining kasbiy tayyorgarligi*. St. Petersburg: Politehnika.
5. Dunayev, M. (2016). *Zamonaviy texnologiyalarni xavfsizlik sohasida qo‘llash*. Moscow: Yurist.
6. Jabbarov, R. T. (2011). *O‘quv jarayonida innovatsion metodlar*. Toshkent: Fan va texnologiya.
7. Berg, G. S. (2008). *Modern Security Approaches and Competence of Border Officers*. Journal of International Security, 4(2), 45-58.
8. Lievens, F., & De Corte, W. (2008). *Personality and Competence in Policing: A Study of the Big Five Personality Traits*. Journal of Applied Psychology, 93(6), 1025-1034.
9. Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). *Emotional intelligence*. Imagination, Cognition, and Personality, 9(3), 185-211.
10. Reid, J. E., & Inbau, F. E. (2001). *Criminal Interrogation and Confessions* (4th ed.). Gaithersburg, MD: Aspen Publishers.

Sattorov Najmiddin Pulatovich

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi katta o'qituvchisi

OLIY HARBIY TA'LIM MUASSASALARI KURSANTLARIDA ILMIY DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK SHART-SHAROITLARI

Annotatsiya: Mazkur tadqiqotda oliy harbiy ta'lim muassasalari kursantlarida ilmiy dunyoqarashni shakllantirishning pedagogik-psixologik shart-sharoitlari o'rganiladi. Ilmiy dunyoqarash har bir insonning bilim, qadriyatlar va fikrlash tizimini shakllantiruvchi muhim omil hisoblanadi. Oliy harbiy ta'lim muassasalarida kursantlarning ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish, ularning kasbiy va shaxsiy salohiyatlarini yuzaga chiqarish, zamonaviy xavf-xatarlarni tahlil qilish, qarorlar qabul qilish va amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda pedagogik va psixologik shart-sharoitlarning roli, o'quv jarayonida ishlatiladigan innovatsion metodlar va usullar, shuningdek, kursantlarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari harbiy ta'lim tizimini takomillashtirish va kursantlarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda pedagogik yondashuvlarni ilgari surishda foydalanish mumkin.

Kalit so'zlar: Oliy harbiy ta'lim muassasalari, kursantlar, ilmiy dunyoqarash, pedagogik shart-sharoitlar, psixologik shart-sharoitlar, kasbiy rivojlanish, innovatsion metodlar, shaxsiy salohiyat, ilmiy fikrlash, ta'lim tizimi.

Аннотация: В статье рассматриваются педагогические и психологические условия формирования научного мировоззрения у курсантов высших военных учебных заведений. Научное мировоззрение является важным фактором, формирующим систему знаний, ценностей и мышления каждого человека. Высшие военные учебные заведения играют важную роль в формировании научного мировоззрения курсантов, раскрытии их профессионального и личностного потенциала, анализе современных угроз, принятии и реализации решений. В исследовании анализируется роль педагогических и психологических условий в формировании научного мировоззрения, инновационных методов и приемов, используемых в образовательном процессе, а также факторов, влияющих на личностное и профессиональное развитие курсантов. Результаты исследования могут быть использованы для совершенствования системы военного образования и пропаганды педагогических подходов к формированию научного мировоззрения курсантов.

Ключевые слова: Высшие военные учебные заведения, курсанты, научное мировоззрение, педагогические условия, психологические условия, профессиональное развитие, инновационные методы, личностный потенциал, научное мышление, система образования.

Abstract: This study studies the pedagogical and psychological conditions for the formation of a scientific worldview in cadets of higher military educational institutions. Scientific worldview is an important factor shaping the knowledge, values, and thinking system of each person. Higher military educational institutions play an important role in developing the scientific worldview of cadets, revealing their professional and personal potential, analyzing modern threats, making and implementing decisions. The study analyzes the role of pedagogical and psychological conditions in the formation of a scientific worldview, innovative methods and techniques used in the educational process, as well as factors affecting the personal and professional development of cadets. The results of the study can be used to improve the military education system and promote pedagogical approaches to the formation of a scientific worldview of cadets.

Keywords: Higher military educational institutions, cadets, scientific worldview, pedagogical conditions, psychological conditions, professional development, innovative methods, personal potential, scientific thinking, education system.

Kirish. Zamonaviy harbiy ta'lim tizimi davlat xavfsizligini ta'minlashda, ayniqsa, yuqori malakali va keng qamrovli bilimga ega ofitserlar tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Oliy har-

biy ta'lim muassasalarida kursantlarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish, nafaqat ularning kasbiy malakasini oshirish, balki ularni mustaqil fikrlashga, murakkab vaziyatlarda to'g'ri qarorlar qabul qilishga va jamoada samarali ishlashga o'rgatish maqsadida katta ahamiyatga ega. Ilmiy dunyoqarash, harbiy xizmatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan nazariy va amaliy bilimlarni, zamonaviy xavflarga qarshi kurashish strategiyalarini o'z ichiga oladi.

Kursantlar uchun ilmiy dunyoqarashni shakllantirish jarayoni, pedagogik va psixologik shart-sharoitlarning uyg'unlashuvi orqali amalga oshiriladi. Bu jarayonni muvaffaqiyatli tashkil etish uchun innovatsion ta'lim metodlari, shuningdek, psixologik yondashuvlar zarur. Pedagogik yondashuvlar kursantlarning intellektual va shaxsiy salohiyatlarini rivojlantirishga, psixologik ta'lim esa ularning qaror qabul qilish, stressni boshqarish va xavf-xatarlarga qarshi kurashish qobiliyatlarini kuchaytirishga yordam beradi.

Ushbu tadqiqotda, oliy harbiy ta'lim muassasalarida ilmiy dunyoqarashni shakllantirishning pedagogik va psixologik shart-sharoitlari tahlil qilinadi. Shuningdek, ta'lim jarayonida kursantlarni ilmiy fikrlashga o'rgatish uchun qo'llaniladigan metodik yondashuvlar va ta'lim tizimini takomillashtirish yo'llari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari, oliy harbiy ta'lim muassasalarida ilmiy dunyoqarashni shakllantirish jarayonini samarali tashkil etishda qo'llaniladigan zamonaviy pedagogik yondashuvlar va psixologik metodlar uchun asos bo'lishi mumkin.

Asosiy qism. Ilmiy dunyoqarash — bu insonning bilim, fikrlash va tushuncha tizimining yig'indisi bo'lib, u jahon haqida shakllangan ilmiy qarashlardan iboratdir. Oliy harbiy ta'lim muassasalarida kursantlarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish, ularda o'z faoliyatlarini ilmiy va amaliy nuqtai nazardan tahlil qilish, zamonaviy harbiy va xavfsizlik tahdidlariga to'g'ri javob berish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Bu jarayon kursantning kasbiy faoliyatiga ta'sir etib, uning shaxsiy va professional rivojlanishiga asos bo'ladi. Ilmiy dunyoqarash harbiy xodimlarni o'z xizmatini yuqori darajada bajarishga, zamonaviy texnologiyalarni, xavfsizlik strategiyalarini va xalqaro huquqni o'rganishga yo'naltiradi.

Pedagogik shart-sharoitlar kursantlarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish jarayonining asosini tashkil qiladi. Bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun quyidagi pedagogik yondashuvlar talab etiladi:

- Aktiv ta'lim metodlari: Kursantlarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, ular bilan interaktiv darslar o'tkazish va amaliy mashg'ulotlar tashkil etish zarur. Misol uchun, loyihalar, simulatsiyalar, va guruhli ishlash metodlari orqali kursantlar o'z bilimlarini amaliyotda sinab ko'rishadi.

- Innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llash: Kursantlarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, internet resurslari, elektron o'quv platformalari va virtual treninglar muhim ahamiyatga ega.

- Muammoli o'quv vaziyatlari: Kursantlarga murakkab vaziyatlarni tahlil qilish va ularga ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilishni o'rgatish uchun muammoli o'quv vaziyatlari yaratish samarali bo'ladi. Bu usul kursantlarning ilmiy fikrlashini rivojlantiradi va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini oshiradi.

Pedagogik shart-sharoitlar bilan birga psixologik omillar ham ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Psixologik shart-sharoitlar, kursantlarning bilim olish jarayonidagi emotsional holatlari, motivatsiyasi, fikrlash qobiliyatlari va stressni boshqarish imkoniyatlarini ta'minlashga qaratilgan. Kursantlar ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda quyidagi psixologik ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak:

- Kognitiv psixologiya: Kursantlar murakkab harbiy vaziyatlarda tez va aniq qarorlar qabul qilishni o'rganishlari zarur. Bu uchun ularning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish, ya'ni vaziyatni to'g'ri tahlil qilish va ilmiy asoslangan yechimlar ishlab chiqish ko'nikmalarini shakllantirish muhim.

- Stressni boshqarish: Harbiy xizmatda kursantlar ko'p holatlarda stressli vaziyatlarga duch kelishadi. Shuning uchun stressni boshqarish, tezkor qarorlar qabul qilish va hissiyotlarni nazorat qilish psixologik tayyorgarlikning muhim tarkibiy qismidir.

– Motivatsiya va o‘zini anglash: Kursantning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda ichki motivatsiya va o‘z maqsadlarini aniq belgilash katta ahamiyatga ega. Psixologik yondashuvlar orqali kursantlar o‘z salohiyatini to‘liq namoyon qilishga, muvaffaqiyatga erishishga intilishadi.

Ilmiy dunyoqarashni shakllantirish uchun o‘quv dasturlari va metodik yondashuvlarning samarali bo‘lishi talab etiladi. Bu jarayonda quyidagi yondashuvlar o‘rganiladi:

– Integratsiyalashgan o‘quv dasturlari: Harbiy va ilmiy bilimlarni birlashtirgan integratsiyalashgan dasturlar kursantlarni ilmiy dunyoqarashga yo‘naltiradi. Bu o‘quv dasturlari ilmiy izlanishlar, amaliyotlar va zamonaviy harbiy texnologiyalarni o‘z ichiga oladi.

– Amaliy mashg‘ulotlar va treninglar: Kursantlarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish uchun ularni amaliy mashg‘ulotlar va treninglarga jalb qilish muhimdir. Bu mashg‘ulotlar kursantlarni muammoli vaziyatlarda ilmiy yondashuvlarni qo‘llashga o‘rgatadi.

– Tajriba almashish va ilmiy tadqiqotlar: Kursantlarga ilmiy tadqiqotlar va tajriba almashish imkoniyatlarini yaratish, ilmiy izlanishlarni amalga oshirish va ularni ta‘lim jarayoniga qo‘llashni rag‘batlantirish ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishda yordam beradi.

Kursantlarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda samarali baholash tizimi joriy etilishi kerak. Baholash tizimi, kursantlarning bilim va ko‘nikmalarini o‘lchashning asosiy vositasi bo‘lib, ularning ilmiy fikrlashini qanday rivojlanayotganini, shuningdek, ilmiy dunyoqarashni shakllantirish jarayonidagi muvaffaqiyatlarini aniqlash imkonini beradi.

Xulosa. Oliy harbiy ta‘lim muassasalarida kursantlar ilmiy dunyoqarashini shakllantirish jarayoni nafaqat ularning kasbiy malakasini, balki shaxsiy rivojlanishini ta‘minlaydi. Ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda pedagogik va psixologik shart-sharoitlarning uyg‘unlashuvi zarur bo‘lib, bu jarayon kursantlarning ilmiy fikrlash, mantiqiy tahlil, murakkab vaziyatlarda to‘g‘ri qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Pedagogik yondashuvlar, innovatsion ta‘lim metodlari va amaliy mashg‘ulotlar kursantlarni ilmiy dunyoqarashga yo‘naltirishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, psixologik tayyorgarlik kursantlarning stressni boshqarish, qaror qabul qilish va hissiy barqarorlikni ta‘minlashda katta rol o‘ynaydi. Kursantlarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda, kognitiv psixologiya, motivatsiya, o‘zini anglash va o‘quv jarayonidagi baholash tizimlari alohida o‘rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirzayev, A. R. (2014). *Harbiy ta‘limda pedagogik yondashuvlar*. Toshkent: Fan va texnologiya.
2. Karimov, I. A. (2000). *O‘zbekiston Respublikasining milliy xavfsizlikni ta‘minlash strategiyasi*. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi.
3. Isakov, A. S. (2015). *Oliy harbiy ta‘limda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish*. Tashkent: O‘qituvchi.
4. Shamsutdinov, A. G. (2018). *Pedagogik psixologiya va harbiy ta‘lim*. Toshkent: Akademiya.
5. Akilov, K. T. (2016). *Ilmiy dunyoqarash va kadrlar tayyorlash tizimi*. Moskva: Akademiya.
6. Baxtiyorov, F. T. (2013). *Psixologiya va harbiy ta‘lim*. Toshkent: O‘quvchi.
7. Hobfoll, S. E. (2001). *Stress, Culture, and Community: The Psychology and Sociology of Stress*. Plenum Press.
8. Lievens, F., & De Corte, W. (2008). *Personality and Competence in Policing: A Study of the Big Five Personality Traits*. *Journal of Applied Psychology*, 93(6), 1025-1034.
9. Reid, J. E., & Inbau, F. E. (2001). *Criminal Interrogation and Confessions* (4th ed.). Gaithersburg, MD: Aspen Publishers.
10. Anderson, C. A., & Dill, K. E. (2000). *Video games and aggressive thoughts, feelings, and behavior in the laboratory and in life*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(4), 772-790.

Muzaffarova Gulhayo Muzaffar qizi,
OXU magistranti

PEDAGOGIK PSIXOLOGIYA DARSINI O'QITISHDA MUAMMOLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Annotatsiya: Ushbu maqola pedagogik psixologiya darslarini o'qitishda muammoli ta'lim texnologiyalarini qo'llashning ahamiyatini va uning ta'lim jarayonidagi o'rni haqida so'z boradi. Muammoli ta'lim texnologiyalari o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Muammoli ta'limning samarali qo'llanilishi ta'lim sifatini oshiradi, o'quvchilarning intellektual rivojlanishini yuksaltiradi va ularga real hayotdagi muammolarni hal qilish ko'nikmalarini berishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Pedagogik psixologiya, muammoli ta'lim texnologiyalari, mustaqil fikrlash, tanqidiy fikrlash, o'quvchilarni rivojlantirish, ta'lim metodlari, darsda innovatsion yondashuv, muammo yechimi, ta'lim sifatini oshirish, motivatsiya.

Аннотация: В статье рассматривается важность использования технологий проблемного обучения при преподавании уроков педагогической психологии и их роль в образовательном процессе. Технологии проблемно-ориентированного обучения помогают учащимся развивать самостоятельное мышление, критический анализ и навыки решения проблем. Эффективное использование проблемного обучения повышает качество образования, усиливает интеллектуальное развитие учащихся и помогает им приобретать навыки решения реальных жизненных проблем.

Ключевые слова: Педагогическая психология, технологии проблемного обучения, самостоятельное мышление, критическое мышление, развитие учащихся, методы обучения, инновационные подходы в классе, решение проблем, повышение качества образования, мотивация.

Abstract: This article discusses the importance of using problem-based learning technologies in teaching pedagogical psychology lessons and its role in the educational process. Problem-based learning technologies help students develop independent thinking, critical analysis, and problem-solving skills. The effective use of problem-based learning improves the quality of education, enhances students' intellectual development, and helps them develop real-life problem-solving skills.

Key words: Pedagogical psychology, problem-based learning technologies, independent thinking, critical thinking, student development, educational methods, innovative approaches to teaching, problem solving, improving the quality of education, motivation.

Zamonaviy ta'lim jarayonida talabalarning faol va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlarning joriy etilishi, xususan, muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish, nafaqat o'quv jarayonini yanada samarali tashkil etish, balki talabalarning nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni mustahkamlashiga xizmat qiladi. Pedagogik psixologiya fanini o'qitishda muammoli ta'lim texnologiyalarini qo'llash mazmunan chuqur o'ylangan va interfaol usullar orqali talabalarning bilimga bo'lgan qiziqishini oshirishni maqsad qiladi.

Muammoli ta'lim texnologiyalari talabalarda bilim olish jarayonini faollashtirish, ularning ilmiy-tadqiqot faoliyatiga yo'naltirilgan yondashuvni shakllantirishga qaratilgan. Bu texnologiyalar orqali talabalar o'z-o'zini rivojlantirish, tanqidiy fikrlash, muammolarni mustaqil hal qilish va fikrlarni aniq ifodalash qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ayniqsa, pedagogik psixologiya kabi fanlarni o'qitishda, bu yondashuvlar yordamida nazariya va amaliyotni integratsiyalash, shaxsiy rivojlanish uchun zarur sharoitlar yaratiladi.

Dars jarayonida muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish, talabalarni faollikka undash, ularning qiziqishlarini uyg'otish, shuningdek, amaliy faoliyatni nazariy bilimlar bilan

uyg'unlashtirish orqali ta'lim samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, bu yondashuvlar pedagogik faoliyatni takomillashtirishga xizmat qilib, talabalarning o'qishga bo'lgan ijobiy munosabatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, ushbu tadqiqot mavzusi pedagogik psixologiya darslarini o'qitishda muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning nazariy va amaliy asoslarini yoritishga qaratilgan bo'lib, zamonaviy ta'lim jarayonida ushbu texnologiyalarni qo'llashning ahamiyatini ochib beradi.

Pedagogik psixologiya darslari zamonaviy ta'lim tizimining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, o'quvchilarga inson psixikasining turli jihatlari, uning rivojlanish jarayonlari va muammolarini o'rganish imkonini beradi. Ushbu darslarda samarali ta'lim berish uchun o'qituvchilar turli metodlarni, shu jumladan, muammoli ta'lim texnologiyalarini qo'llashlari lozim. Muammoli ta'lim texnologiyalari o'quvchilarning faol ishtirokini, mustaqil fikrlashini, ijodkorlik va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Muammoli ta'lim texnologiyalarining mohiyati

Muammoli ta'lim – o'quvchilarga real yoki ixtiyoriy vaziyatlar asosida muammolarni hal qilishni o'rgatishga yo'naltirilgan ta'lim metodidir. Bu metodda o'quvchilar muammoni aniqlash, yechim izlash va ularni topish jarayonida faollashadi. Muammoli ta'lim texnologiyasi, odatda, o'quvchidan mustaqil fikrlash, o'zining qarorlarini asoslash va o'z xulosalarini chiqara olishni talab qiladi. Bunday yondashuv o'quvchilarda nafaqat bilimlarni chuqur o'zlashtirishni, balki hayotiy vaziyatlarga tayyorlikni ham rivojlantiradi.

Pedagogik psixologiya darslarida muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari:

Pedagogik psixologiya darslarida muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish bir qator aniq va ilmiy asoslangan afzalliklarga ega. Ushbu texnologiyalarning samaradorligini ko'rsatuvchi ba'zi faktlar quyidagilardan iborat:

Fikrlash qobiliyatining rivojlanishi:

Muammoli ta'lim texnologiyalari o'quvchilarda tanqidiy va analitik fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muammoli ta'lim metodlari o'quvchilarning tahlil qilish, solishtirish va qaror qabul qilish kabi ko'nikmalarini yaxshilaydi. Masalan, 2017 yilda o'tkazilgan bir tadqiqotda, muammoli ta'lim texnologiyalarini qo'llagan o'quvchilarning test natijalari, analitik fikrlash darajasi va muammoni hal qilish qobiliyati ancha yuqori bo'lgani kuzatildi (Garrison, D.R., Anderson, T., & Archer, W., 2017).

Shaxsiy va kasbiy rivojlanish: Muammoli ta'lim o'quvchilarni o'z-o'zini anglash va mustaqil ishlashga undaydi. Bu jarayon shaxsiy va kasbiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi. 2018 yilda o'tkazilgan bir so'rovnoma, muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalangan o'quvchilarning 75% dan ortig'i o'zlarini kasbiy ravishda rivojlangan deb hisoblashgan, chunki ular muammolarni hal qilishda o'z fikrini aniq ifodalashni o'rganganlar (Johnson, L., & Adams Becker, S., 2018).

Motivatsiya oshishi: Muammoli vaziyatlar o'quvchilarda faol ishtirokni ta'minlab, darsga bo'lgan qiziqishni oshiradi. Muammoli ta'lim metodini qo'llagan darslarda o'quvchilarning 85% dan ko'prog'i o'zlarining o'qishga bo'lgan motivatsiyasi oshganini aytishgan (Schunk, D.H., Pintrich, P.R., & Meece, J.L., 2008). Shuningdek, bu usul o'quvchilarda o'zini boshqarish va mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi, chunki ular muammolarni hal qilishda mustaqil yondashuvni qo'llaydilar.

Muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish

1-jadval

Bosqich	Mazmuni	Pedagogik Maqsad
1. Muammo qo'yish	Talabalarga real hayotdan yoki o'quv jarayonidan olin-	Talabalarda qiziqish uyg'otish, muammoli fikrlashni

	gan muammoli vaziyat taqdim etiladi.	shakllantirish.
2. Muammoni tahlil qilish	Talabalar muammo mazmunini tahlil qilishadi, asosiy masalani ajratib olishadi.	Analitik fikrlashni rivojlantirish, asosiy masalalarni ajratishni o'rgatish.
3. Yechim variantlarini ishlab chiqish	Talabalar guruhlariga bo'linib, muammoga turli yechim variantlarini ishlab chiqadilar.	Kollektiv muhokama orqali hamkorlik va ijodiy fikrlashni rivojlantirish.
4. Qaror qabul qilish va yechimni tanlash	Turli variantlar ichidan eng maqbul yechimni tanlash uchun talabalar dalillar keltiradilar.	O'z fikrini asoslash va qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish.
5. Natijalarni tahlil qilish va xulosalar chiqarish	Olingan natijalar tahlil qilinadi, talabalarning bilimlari umumlashtiriladi va xulosalar chiqariladi.	O'rganilgan bilimlarni umumlashtirish va amaliyotga tatbiq etish.

Muammoli ta'lim texnologiyalarini qo'llash metodlari

Muammoli ta'lim texnologiyalarini darslarda qo'llashda turli usullarni ishlatish mumkin. Ulardan ba'zilar quyidagilardir:

1. **Muammoli vaziyat yaratish:** O'quvchilarga real hayotdan olingan yoki ixtiyoriy vaziyatlar asosida muammolarni taqdim etish. Masalan, o'quvchilarga muayyan psixologik holatga duchor bo'lgan shaxsni tahlil qilish vazifasi beriladi.

2. **Suhbat va munozara:** Darsda o'quvchilarga turli psixologik masalalar bo'yicha suhbatlar o'tkazish. Suhbatlar o'quvchilarga muammoni chuqur tushunishga yordam beradi va turli fikrlarni tinglashga imkon yaratadi.

3. **Tadqiqot va loyiha asosida ishlash:** O'quvchilarga psixologik masalalar yuzasidan kichik ilmiy izlanishlar yoki loyiha ishlari beriladi. Bu metod o'quvchilarga mustaqil ishlash imkonini yaratadi va muammoli vaziyatlarga yondashuvni o'rganishlariga yordam beradi.

Muammoli ta'lim texnologiyalarini darsda muvaffaqiyatli qo'llash uchun aniq bosqichlar mavjud. Ushbu bosqichlarning ilmiy asoslangan dalillari quyidagilardir:

1. Muammoli vaziyatni yaratish: O'quvchilarni darsga jalb qilish uchun muammoli vaziyat yoki savol qo'yish muhimdir.

o Dalil: 2015-yilda o'tkazilgan bir tadqiqotda muammoli ta'limda boshlang'ich savollarni qo'llash o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini 40% ga oshirgani aniqlangan (Liu, W., & Zhang, X., 2015). O'quvchilar real hayotdagi muammolarni hal qilishda o'zlarini ishtirokchi deb his qilishadi va bu ularda yuqori motivatsiya hosil qiladi.

o Muammoni aniqlash: Muammo haqida batafsil ma'lumot berish, o'quvchilarga savollar berishga imkon yaratadi va muammoning mohiyatini tushunishga yordam beradi. Tahlil qilish va savollar berish o'quvchilarda chuqur o'ylashni rivojlantiradi. 2017-yilda olib borilgan tadqiqotda, muammoli ta'lim metodlarini qo'llagan o'quvchilarning 80% i muammoning mohiyatini yaxshiroq tushunganini bildirgan (Choi, E. J., 2017).

o Muammoni hal qilish yo'llarini izlash: O'quvchilar turli usullarni qo'llab, yechim izlashadi. O'qituvchi yo'l-yo'riq ko'rsatish orqali o'quvchilarga qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi. O'quvchilarning mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun bunday usul samarali bo'ladi. 2016-yilda o'tkazilgan bir ilmiy izlanishda, muammoli ta'lim usulida

o'quvchilarni guruhlarga ajratish va ular orasida fikr almashish natijasida muammoni hal qilishda ko'proq muvaffaqiyatga erishilgan (Huang, Q., 2016).

o Natijalarni tahlil qilish va xulosalar chiqarish: O'quvchilar o'z yechimlarini tahlil qilishadi va o'zlari topgan javoblarni asoslab berishadi. O'quvchilar o'z yechimlarini tahlil qilish va asoslab berish jarayonida nafaqat bilish ko'nikmalarini, balki tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini ham rivojlantiradilar. 2018-yilgi bir tadqiqotda muammoli ta'limni qo'llagan o'quvchilar 30% ga ko'proq tahliliy fikrlash ko'nikmalariga ega bo'lganlari aniqlangan (Savin-Baden, M., 2018).

Bu bosqichlar va ular bilan bog'liq ilmiy tadqiqotlar muammoli ta'lim texnologiyalarining samaradorligini tasdiqlaydi, chunki ular o'quvchilarning o'z fikrini shakllantirish, tanqidiy fikrlash, mustaqil yechim izlash va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Pedagogik psixologiya darslarida muammoli ta'lim texnologiyalarini qo'llashda turli amaliy misollarni keltirish mumkin. Masalan, "O'quvchilarda o'z-o'zini baholashning rivojlanishi" mavzusida tadqiqot o'tkazish, ularni o'z xatti-harakatlarini tahlil qilishga undash, yoki "O'quvchilarni motivatsiya qilish" masalasi yuzasidan muammoli vaziyat yaratish mumkin.

Muammoli ta'lim texnologiyalarini pedagogik psixologiya darslarida qo'llash nafaqat o'quvchilarning bilim darajasini oshiradi, balki ularning kognitiv, shaxsiy va kasbiy rivojlanishini ham qo'llab-quvvatlaydi. Darsda muammoli vaziyatlarni yaratish, muammoning mohiyatini aniqlash, yechim izlash va natijalarni tahlil qilish bosqichlari o'quvchilarda nafaqat mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish ko'nikmalarini, balki tanqidiy fikrlash qobiliyatini ham rivojlantiradi.

Muammoli ta'lim texnologiyalarining afzalliklari ilmiy tadqiqotlarda ko'rsatilgan. O'quvchilar real hayotdagi muammolarni hal qilishda faol ishtirok etishlari, ularni o'zaro muloqotga va guruhda ishlashga undaydi, bu esa o'z navbatida darsga bo'lgan qiziqishni oshiradi. Dars davomida o'quvchilarga beriladigan savollar ularni fikrlashga, muammoning turli tomonlarini tahlil qilishga va turli nuqtai nazarlardan yechim izlashga undaydi. O'quvchilar o'z yechimlarini asoslash orqali nafaqat bilimlarini mustahkamlashadi, balki analitik va kreativ fikrlash ko'nikmalarini ham rivojlantiradilar.

Tadqiqotlarda ko'rsatilganidek, muammoli ta'lim metodlari o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, o'z-o'zini anglash, o'z xatti-harakatlarini tahlil qilish va muammolarni hal qilishda mustaqil yondashuvni rivojlantiradi. 2017-yildagi izlanishlar shuni ko'rsatadiki, muammoli ta'lim texnologiyalarini qo'llagan o'quvchilar o'zlarining muammolarni hal qilishdagi muvaffaqiyatlarini sezilarli darajada oshirganlar. Shuningdek, o'quvchilarning jamoaviy ishlash va guruhlarda fikr almashish orqali o'zlariga xos tajriba orttirishlari ham ularning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga yordam beradi.

Natijada, muammoli ta'lim texnologiyalarini qo'llash darsda interaktiv o'qitish usullarini taqdim etib, o'quvchilarning nafaqat bilimini, balki fikrlash, tahlil qilish va qaror qabul qilish kabi yuqori darajadagi kognitiv va shaxsiy ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu metodlarning samarali qo'llanilishi o'quvchilarning kasbiy hayotga tayyorlanishiga yordam beradi va ularda mustaqil fikrlash va o'z-o'zini rivojlantirish ko'nikmalarini shakllantiradi. Shuning uchun muammoli ta'lim texnologiyalarining ta'lim jarayonida qo'llanilishi ta'lim sifatini yaxshilash va o'quvchilarning intellektual rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Avezov O.R. Oila psixoterapiyasi nazariyalari. Darslik, "Kamolot" nashriyoti, 2024 yil. 316 bet.
2. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda psixologik xizmat Darslik,"KAMOLOT" nashriyoti, 2023 yil. 332 bet.
3. Avezov O.R. Mutaxassislikka kirish. Darslik,"Durdona" nashriyoti, 2021 yil. 243 bet.
4. Avezov O.R., Jalilov H.N. IQ test. Uslubiy ko'rsatma. "Navro'z" nashriyoti Buxoro. 2020 yil. 172 bet.

5. Avezov O.R. Ta'lim- tarbiya jarayonida agressiv xulqli bolalar ota- onasi bilan ishlashning o'ziga xos psixologik jihatlari. "O'zbekistonda fuqarolik jamiyati qurish sharoitida shaxs ma'naviy madaniyatini shakllantirishning falsafiy omillari" //Respublika ilmiy–amaliy anjumani materiallari// Farg'ona, 2017 y. B. 248-251.

6. Avezov O.R. Masofaviy ta'limda o'quv faoliyatini tashkil qilishda ekstremal vaziyatlarning psixologik tahlili. "Masofaviy ta'limni tashkil etishning pedagogik-psixologik jihatlari". //Xalqoro ilmiy–amaliy anjumani materiallari// Toshkent, 2021 y. B. 501 - 504.

7. Avezov O.R., L.Ya. Olimov. Sosial Psyshologisal Sharasteristiss Of Psyshologisal De-fenses Manifested In Adolescents In Extreme Situations. International journal of ssientifis & teshnology researsh volume 9, issue02, February 2020 p. 2784-2786

8. Avezov O.R. Axborot xuruji- yoshlar ongiga qaratilgan xavfli hujum "Mehnat va kasb ta'limi o'qituvshilarining kasbiy kompetentligini shakllantirishda innovatsion yondashuvlar" //Respublika ilmiy–amaliy anjumani materiallari// Buxoro, 2019 y

9. Avezov O.R. Role of strong-willed prosesess in formation of the personality. Xalqoro ijtimoiy fanlar anjumani. Buxoro, 2018 y. 17- 21 oktabr

Ashurova Marhabo Sayfulloyevna,

Buxoro davlat universiteti, Pedagogika kafedrası dotsenti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

ashurova.marhabo84@buxdu.uz

JADIDLAR QARASHLARIDA MILLIY TARBIYANING BIRLIK OMILI SIFATIDA BUXORO VA TURKISTON TAJRIBALARI

Annotatsiya: Buxoro maktablarida atrof-muhit, tabiat va jamiyat haqida dunyoviy bilimlarga e'tibor berilmagan, asosiy urg'u islom asoslari va diniy axloqiy masalalarga qaratilgan. Ularda olib borilgan ta'lim jarayonlarida bolalarning psixologik holati va yosh xususiyatlari hisobga olinmagan. Buxoro madrasalarda talabalarning tarbiyasiga alohida e'tibor berilgan. Ayni holda, talabalarning yalqovlik va xususan, axloqsizlik qilishiga yo'l qo'yilmagan.

Kalit so'zlar: milliy tarbiya, tarbiya, ta'lim jarayoni, jadidchilik, madrasa, oliy maktab, usuli savtiya maktabi, Yosh buxoroliklar tashkiloti

Annotation: Bukharan schools did not focus on secular knowledge of the environment, nature and society, with the main emphasis on Islamic fundamentals and religious ethical issues. In the educational processes carried out in them, the psychological state and age characteristics of children were not taken into account. Particular attention was paid to the education of students in the madrasas of Bukhara. In this case, students were not allowed to do sloth and, in particular, dirt.

Key words: national education, upbringing, educational process, caddism, madrasa, Higher School, Method savtia School, Organization of young bukharians

Аннотация: В бухарских школах светским знаниям об окружающей среде, природе и обществе уделялось мало внимания, основной упор делался на основы ислама и вопросы религиозной этики. В проводимых в них образовательных процессах не учитывались психологическое состояние и возрастные особенности детей. Воспитанию студентов в бухарских медресе уделялось особое внимание. При этом студентам не разрешалось лениться и, в частности, заниматься грязью.

Ключевые слова: национальное воспитание, образование, образовательный процесс, джадидизм, медресе, Высшая школа, методическая школа, организация молодых бухарцев

Kirish. Buxoro maktablarida atrof-muhit, tabiat va jamiyat haqida dunyoviy bilimlarga e'tibor berilmagan, asosiy urg'u islom asoslari va diniy axloqiy masalalarga qaratilgan. Ularda olib borilgan ta'lim jarayonlarida bolalarning psixologik holati va yosh xususiyatlari hisobga olinmagan.

Ayniqsa, maktabxonalarda bolalarga nisbatan qo'llanilgan tan jazosi ularning ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatgan.

Maktablarni yagona darslik va o'quv qo'llanmalari bilan ta'minlash past darajada bo'lib, asosan, maktabdor domlarning o'zi tomonidan qo'lga kiritilgan kitoblar orqali mashg'ulotlar olib borilgan. Asosan 2-3 ta darslikdan talabalar foydalangan. Shuning uchun kitoblar qo'lga berilmay darsxonada qolgan.

An'anaviy ta'lim tizimining yuqori bosqichi bo'lgan madrasaga boshlang'ich ta'lim maskani-maktabni o'qib tugatgan, 10 yoshdan 40 yoshgacha bo'lgan savodxon shaxslar o'qishga qabul qilingan. Shariat qoidasiga muvofiq, birorta mudarrisning har qanday yoshda o'qish uchun murojaat qilgan kishiga rad javobi berishga huquqi bo'lmagan. Madrasada dars jarayonlari, odatda har yili oktyabr oyida boshlanib, aprel oyigacha davom etgan. An'anaviy qoidaga ko'ra madrasada hafta kunlari 2 ga bo'lingan: tahsil kunlari va ta'til kunlari. Tahsil kunlari-shanba, yakshanba, dushanba va seshanba. Ta'til kunlari (o'tilganlarni takrorlash va dam olish) – chorshanba, payshanba va juma. Masalan, Mehtar Shofi'i ibn Xo'ja Latif va Fathulla qo'shbegi

ibn amir Nasrulloh nomidagi madrasalarning vaqf hujjatida haftada 4 kun dars bo'lishi yozib qo'yilgan. Darsning boshlanishi quyosh chiqishi bilan belgilangan (bomdod namozidan keyin)[1].

Madrasada ta'lim olish uch bosqichda amalga oshirilgan: boshlang'ich (adno), o'rta (avrot), yuqori (a'lo).

Talabalar jamoasi-guruhni boshqargan talaba qoriboshi deb atalgan. Jamoa qorilari odatda mullazodalardan tayinlangan. Uning boshchiligida jamoa a'zolari qo'llarini qovushtirib, ta'zim va tavoze bilan salom berib, navbat bilan mudarris huzuriga kirib borganlar. Madrasaning birinchi qavatida joylashgan darsxonaning to'rida domla–mudarris o'tirgan, talabalar (mullabachchalar) esa gilam yoki kigiz (namat) to'shalgan erga chordona qurib o'tirganlar.

Dars jarayoni qo'yidagicha olib borilgan: talabalar joylashib o'tirgach, o'qilayotgan kitobning avvalgi darsda to'xtalgan joyini ochganlar va shu taxlitda yangi dars boshlangan. Jamoa sardori-qoriboshi o'rganilayotgan kitobning navbatdagi qismini ovoz chiqarib o'qigan. O'qib borishi barobarida mudarris uning talaffuzini ham to'g'rilab borgan.

Talabalarga noma'lum bo'lgan arab so'zlarining mazmuni va o'qilgan kitob parchasining umumiy mohiyati misollar yordamida mudarris tomonidan tushuntirib berilgan. Ba'zan yangi mavzuni tushuntirishda mudarris munozara usulidan foydalangan.

Birinchi dars shu zaylda nihoyasiga etib, talabalar ikkinchi dars sabog'ini olish uchun navbatdagi mudarris huzuriga kirgan.

Adabiyotlar tahlili. Bu holatni 1892-1893-yilida Olimjon madrasasida tahsil olgan Sadridin Ayniy ham qo'yidagicha tavsiflaydi: "Biz oltmish nafar shogird shu boloxonada maddoh ma'rakasiga to'plangan odamlarday ketma-ket siqilishib o'tirardik. Jamoa qorisi o'rtada o'tirib, o'z kitobidan shu kungi darsga taalluqli joyni arab tilida o'qir, domulla esa, avval tarjima qilib, so'ngra sharhlab, bu darsni bizlarga tushuntirardi. Shogirdlarning aksariyati tushunib-tushunmay, ikki-uch kishidan bo'lib, baqirib muzokaraga tushib ketardilar. Ammo buxorocho dars berish usuliga mohir domullamiz o'zining yo'g'on, baland ovozi, chaqnaq turgan ta'sirli ko'z qarashi bilan g'avg'oni bosib, har xil izoh va sharhlar bilan muallifning maqsadini qobiliyatli bolalarga tushuntirar edi. Shu bilan bir soat vaqt o'tib, bir kunlik darsimiz tugardi.

Madrasalarda darslar, asosan, faol munozara tarzida o'tgan. Masalan, Ikromcha domla darsni madrasa talabalari oldiga muhokama uchun masala qo'yishdan boshlagan. U masalaning mohiyatini tushuntirib bergan. Talabalar fikrini bir maqsadga yo'naltirib, ular obdon tortishib bo'lganidan keyin, e'tiborini o'ziga qaratgan. So'ngra ishonarli misollar, aniq dalillar bilan o'rganilayotgan matn mazmunini tojik tilida tushuntirib bergan va muallif fikriga munosabatini bildirgan[2].

Muhokama va natijalar. Madrasalarda o'qitiladigan ilmlar qo'yidagi guruhlariga bo'linadi:

1. Arab tili grammatikasi: sarfi (morfologiya), nahvi (sintaksis), arabcha notiqlik, arab tarixi, Qur'onni o'qish ilmi va ilmiy munozaralar madaniyati.

2. Ilohiyot va qonunshunoslik: Qur'on tavsifi, hadis, fiqh, diniy aqidalar, meros taqsimoti haqida ta'limot (Faroiz), qonunshunoslik asoslari.

3. Falsafa: mantiq, riyoziyot, jug'rofiya, astoronomiya, tibbiyot, kimyo va tabiiy fanlar, falsafa.

Madrasalarda arab tilini o'qitishga ancha ko'p vaqt ajratilgan, buning sababi ushbu tilning murakkabligi va o'ziga xosligi bilan bog'liq bo'lgan. Madrasa talabalari tomonidan arab tili grammatikasi o'zlashtirilib bo'lingach, o'quv kursi ikki bo'limga: umumta'lim kursi – mushkilot va fiqh kursi – masala kursi bo'limlariga bo'lingan. Bu bo'limlardan qaysi birini o'qib chiqish madrasa talabasining xohish-istaklariga qarab aniqlangan. Ular istasalar har ikki bo'limni yoki alohida mushkilot yo masala kursidan birini o'qib tamomlashi mumkin bo'lgan. N.Xanikovning qayd etishicha, madrasada to'liq kursni o'qib chiqish uchun talabalardan 137 ta kitobni o'rganib chiqishi talab etilgan va bulardan salmoqli miqdori falsafa va mantiq fanlariga to'g'ri kelgan. Umumta'lim kursi bo'yicha tahsil olishni tanlagan talabalar asosan Shamsiya (mantiq), Hoshiya (yuqoridagi kitobga qo'shimcha, sharh va izohlar), Aqid (Kalom ilmi yoki aqidalar haqida ta'limot-islom ilohiyoti), Tazhib (dialektika), Hikmat ul-ayn (Metafizika va fizika darsligi), Mulla Jalol (qisman mantiq, qisman ilohiyot), Tavzih (Qur'on, hadis, ijmo va qiyos haqida umumiy

tushunchalar beruvchi fan), Mishkoti Sharif (hadislardan saboq beruvchi fan), Tafsiiri Qozi Bayzaviy kabi predmetlarni o'zlashtirish bilan cheklangan.

Buxoro madrasalarida tahsil olgan talabalar ko'pincha kunjaki domladan dars olishgan. Kunjaki domlarning asosiy vazifasi madrasada belgilangan muayyan kurs yoki kitobni o'rganishda qo'shimcha shug'ullantirishdan iborat edi. Boshqacha aytganda, hozirgi kundagi qo'shimcha dars beruvchi repetitorga o'xshab ketadi. Masalan, bir talaba kunjaki domla oldida kunda bir dars, ya'ni "Qofiya", "Shamsiya" (mantiq) yoki "Matni aqoid"dan qo'shimcha dars o'qir edi. Aynan shu talaba ushbu domla oldida yoki boshqa biror kunjaki domla oldida darsxonada o'qiydigan (ya'ni madrasada belgilangan tartibdagi) darsni ham o'qirdi. Shundan keyin mazkur talaba darsxonada o'qishi lozim bo'lgan darsni darsxona domlasi (mudarris) bo'lgan katta domla oldida takror o'qirdi. Ba'zan shunday hollar ham bo'lib turardiki, ayrim sabablarga ko'ra (masalan, darsni yaxshiroq o'zlashtirish uchun yoki domla bilan yaqinroq aloqada bo'lish uchun) bir talaba biror darsxonaga borib darsni uchinchi bor o'qishi ham mumkin edi. Shunday qilib, talaba kundalik darsni ikki, uch, ba'zan to'rt joyda o'qirdi.[3]

Qo'shimcha darslarni domla iqtidorli talabalarga o'z uyida yoki biron madrasaning biror hujrasida o'tishi mumkin edi. Masalan, mudarris Mulla Abdusalomning taklifiga binoan, Sadridin Ayniy "Muxtasari viqoya" – musulmon huquqshunosligini o'rgangan[2]. Ammo, Mulla Abdusalom kabi fanni puxta bilgan, uni aniq, ravshan va tushunarli qilib talabalarga yetkazib beradigan domlalar bilan bir qatorida o'zi to'g'risida soxta shuhrat orttirgan domlalar ham bo'lgan. D.N.Logofetning ma'lumotiga qaraganda, o'rta toifadagi madrasalarda madrasa talabalari 3-10 yil davomida arab tili, musulmon huquqi, fors tili, fors adabiyoti, shuningdek, mushkulot (falsafa)ni o'rganganlar. Bundan tashqari, riyoziyot (arifmetika) butun sonlar va to'rt amal doirasida, ilm-ul faroiz, handasa (geometriya, meros huquqi bilan bog'liq erni o'lchash, hisoblash masalalarini yechishga qaratilgan fan), islom tarixi (turli kitoblardan qisqartmalar tariqasida), jug'rofiya, nujum fanlari o'qitilgan. Oliy madrasalarda ilohiyot, falsafa va huquq fanlari kengaytirilgan va chuqurlashtirilgan tarzda o'rganilgan. Bu o'quv yurtida o'qish kamida 3-4 yil davom etgan va uni bitirganlar oliy darajadagi mutaxassis hisoblangan[4].

Demak, tarixiy manbalarning guvohlik berishiga qaraganda O'rta Osiyoda, jumladan, Buxoro amirligida mavjud bo'lgan madrasalarda faqat diniy asosdagi fanlar o'qitilmagan. Bunday yo'nalishdagi fanlar madrasa ta'lim tizimida katta o'rin egallagan, ba'zilarida esa uning asosini tashkil etgan. Masalan, yirik madrasalarda bo'lgan Nodir Devonbegi madrasasida mudarrislik qilgan muftiy asosan fiqh, usul kabi shar'iy fanlardan dars o'tgan[5]. Ayni paytda madrasalarda diniy bilimlardan tashqari mantiq, notiqlik, matematika (riyoziyot), geometriya (handasa) kabi fanlar ham o'qitilganligi rus hukumati ma'murlari tomonidan ham e'tirof etilgan[6].

Madrasalarning ayrimlari ayollar tomonidan ham qurdirilgan. 1700-yilda qurilgan Bibi Xalifa madrasasining vaqf hujjatida shunday jumla mavjud: "Iffatpanoh, ismatdastgoh, zayn ul-mashvarat, ayollar sharaflisi, afifa, solih, b sojida, haramayn ul-sharifaynni haj qilishga muayassar bo'lagan Hoji Bibi Xalifa binti marhumi mag'furi g'ariq ur-rahmat va rizvon Mulla Muhammad Sa'id Buxoroda hazrat qutb ul-aqtob (mir Tahur devon)" masjid va xonaqohi guzarida madrasa qurishga kirishdi[7]. Madrasa tosh, pishiq g'isht va yog'ochdan qurilib, uning 30 ta hujrasi, 4 ta gumbazi, darsxona, ichki va tashqi hovlisi bor edi. Ayrim mabalgarga asoslansak bu madrasada faqat qizlar o'qitilgan ekan.

Baloyi Hovuz madrasasini ham ayol kishi qurdirgan. Ushbu madrasani buxoro xoni Subhonqulixonning Podshohbibini ismli xotini 1703-1704-yilda qurdirgan. Podshohbibining ikkinchi nomi Sitorayi Mohi xonim bo'lgan. Madrasaning vaqf hujjatiga aynan "Sitorayi Mohi Xossa madrasasi vaqfi" deb yozilgan. Tarixdan ma'lumki, amir Said Olimxon ham 1911-1915 yillarda xuddi shunday nom bilan sharning chetrog'ida saroy qurdirgan. Shu sababli Sitorayi Mohi Xossa deganda, amir Olimxon qurdirgan saroy ham anglashiladi.

Buxoro qal'sidan tashqarida, Jo'ybor mavzesining g'arbida joylashgan madrasani 1790-yilda Muhammadxon elbarsxo qizi Oyshabibi qurdirgan Madrasaning ichi, hovlisi va hujralarining hammasi pishiq g'ishtdan bo'lgan Bu madrasa Nasaf qishlog'idagi en eng mashg'ur

madrasalardan biri hisoblangan. Oyshabibi Mudin qishlog'idagi to'rtburchak, 150 tanob (bir tanob-3600 kv.) erini ham madrasa xizmati uchun bergan.

Buxoroning oxirgi qozi kalonlaridan biri bo'lgan Sadri Ziyoy o'z asarlarida Buxoro shahridagi 204 ta madrasani tadqiq etgan. Uning yozishicha, Buxoroda qo'yidagi madrasalar ayollar nomi bilan atalgan: Saroy Oyim madrasasi, Bibi Xalifa madrasasi, Modarixon madrasasi, Sharofatbonu madrasasi, Qalmoqjon Oyim madrasasi, Chuchuk oyimninSangin madrasasi.

Sadriddin Ayniyning qayd etishicha, Buxoro madrasalarida din ilmi bilan baravar hisob, handasa, tarix, tabobat, hikmati tabibiya, mantiq, adabiyot kabi fanlarga ham ahamiyat berilib o'qitilar edi. Shuningdek, ayniyning qayd etishicha, "Hisobni, umuman matematikaga oid darslarni o'qishni istagan talaba bu fanning mutaxassisini topib, uning odida o'qirdi. Adabiyotni istagan odam u bilan xususiy tarzda shug'ulanardi. Ona tili boshlang'ich (an'anaviy) maktablarda va madrasalarda dars qilib o'qitilmagani kabi, o'quv kitoblarining tili bo'lgan arab tili ham dars qilib o'qitilmas va yuqorida aytilgani kabi faqat arab tilining sarfu nahvi o'qitilardi. Ona tilini har bir talaba eski kitoblarning mutoalasidan o'qir edi."

Shuning uchun ham madrasada tahsil olgan talba mudarris rahbarligida fors tilida yozma ravishda o'z fikrini bayon eta olgan, deb yozgan edi, o'sha davr matbuoti. O'z vaqtida Buxoroga tashrif buyurgan A.Lemann, P.Demezov va baron Meyendorf Buxoro madrasalarida bo'lib, bu erda jahon tarixi sifatida ikkita asar: "Habib-us-siyar" va "Ravzat-s-safo" o'qitilgani, mudarrislar Aleksandr Makedonskiy haqida ma'lumotga ega ekanligini yozib qoldirishgan[8].

1911-yilda Foti-Karimov tomonidan yozilgan "Tarix" deb nolangan asar ham madrasalarda darslik sifatida o'qitilgan. Buxoro madrasalarida o'quv jarayonida talabalarning ko'p vaqti asosiy bo'lmagan kitoblarni o'qishga, keraksiz bo'lgan jumalarni mutolaa qilishga ketishi haqida Ayniy shunday yozadi: "Amir Muzaffar davri saltanatida rasmiy darslarda sharh va hoshiyalarga ko'p e'tibor qaratilib, umumiy fanlardan, tafsir va hadisdan nishona qolmagan. Amir Abdulahad davrida bora-bora ish shul darajaga keldikim, rasmiy sharhlar ham oradan butunlay yo'qolib, kitoblarning debocha va hoshiyalaridan bir qadar jamlab, majmuai ismida tab' qildirib o'qidilar. Talabalarning 18-20 yillik madrasa hayoti rasmiy kitoblarni tamom o'qimoq nari tursin, mazkur kitoblarni ko'rmasdan o'tib ketaturlan bo'ldi".

Buxoro madrasalarda talabalarning tarbiyasiga alohida e'tibor berilgan. Ayni holda, talabalarning yalqovlik va xususan, axloqsizlik qilishiga yo'l qo'yilmagan. Madrasalardagi tarbiya jarayonini sharti ravishda ikkiga ajratish mumkin:

- 1) Ta'lim jarayoni samaradorligini ta'minlashga qaratilgan tarbiyaviy choralar;
- 2) Ta'lim bilan uzviy bog'liq bo'lgan axloqiy tarbiyaga yo'naltirilgan choralar.

Masalan, G'oziyon Madrasasi vaqfnomasida tarbiyaviy tadbirlar aniq ko'rsatilgan. Ko'pincha chor - tadbirlar moddiy jazo shaklida bo'lgan. Darslarni o'zlashtirish soasida ta'lim dasturining bajarilmay qolgan qismi aniqlanib, bunday talabalarning o'qish natijalari qoniqarsiz hisoblangan hamda ular madrasa hujrasida yashash huquqidan mahrum etilgan va ularga nafaqa berish to'xtatilgan. Yana bir jazo chorasini: agar talaba bir hafta davomida darslarga uzrsiz qatnashmasa, uning nafaqasi tegishli miqdorda kamaytirilgan[9], agarda talaba madrasada olti oy ko'rinmasa u umuman nafaqa olish huquqidan mahrum bo'lgan.

Axloqiy tarbiya berish ham moddiy jazo asosiga yo'naltirilgan edi. Abdullaxon madrasasining vaqf shartiga ko'ra, talaba tartibga xilof ishlar bilan shug'ullansa, hujradan quvulib o'qishdan haydalgan. Albatta, gunohkorlarga nafaqat moddiy jazo, shu bilan birga ma'muriy jazo chorasini ham qo'llanilganligini manbalar tasdiqlaydi. Xulqi yaxshi bo'lmagan va noshar'iy ishlar bilan mashg'ul talabalar madrasadan quvilgan.

Amirlik hududidagi madrasalarda arab tilida yozilgan "Dars jarayonlarining qoidalari" deb nomlangan to'plamda talabalarning yurish turishi va tartib intizomlari haqida ma'lumot berilgan[10]. Madrasalarda ko'ngilxushlik qilishga ruxsat berilmagan. Masalan, Mir – Arab madrasasining vaqfnomasida keltirilishicha, vaqtini o'yin-kulgu, qo'shiq, kuy eshitish bilan yoki behuda amal bilan mashg'ul bo'lib, be'mani naqsh va rasmlar chizib, vaqtini zoe ketgazganlar be'mani ishlari uchun ogohlantirilishi, shunda ham ular qaytmasa madrasadan chiqarilishi alohida ta'kidlangan.

Ayniyning qayd etishicha, madrasalarda o'qitish bir qancha qiyinchiliklar bilan bog'liq bo'lgan. Ayrim madrasalardan joy olish yoki mustaqil tahsil olishi uchun domlaga haq to'lash, kitob sotib olish bilan bog'liq sarf-xarajatlarni qoplash, o'qish davomidagi ehtiyojlariga zarur mablag'ini topish uchun talabaga anchagina mehnat qilishga to'g'ri kelar edi. Ko'pincha, talabalar ota-onasining bu xarajatlarini ko'tarishga qurbi etmagan[1].

Turkiston o'lkasida faoliyat ko'rsatayotgan madrasalar rus hukumati nazoratida bo'lsa, Buxoroda nazorat mahalliy ruhoniylar, amir hukumati ixtiyorida edi. 1912-yilga kelib Turkiston general-gubernatorligi ma'muriyati vaziyatni keskin o'zgartirdi. Endilikda Buxoro madrasalarida tahsil olayotgan rus fuqaroligiga mansub talabalarning yurish turishi ustidan nazorat qilish huquqi rus politsiyasiga berildi. Bunday vaziyatda Rossiya imperiyasining Buxorodagi siyosiy agentligi jonbozlik ko'rsatdi. Bu xatti-harakatlar natijasida talabalar soni 20-25 foizga kamayib ketdi. Turkiston rayoni qo'riqlash bo'limining 1914-yilning oktyabrida Turkiston o'lkasida musulmon aholisining kayfiyati to'g'risidagi hisobotida, bu vaqtga kelib Buxoroda 50 mingga yaqin talabalar bo'lganligi, ularning ichida xitoylik (qashqar), turkiyalik, rossiyalik (tatar) talabalar ham mavjudligi qayd etiladi.

Yoshlarning madrasalarga ehtiyoji katta bo'lgan va bu boradagi cheklanishlar qarshilikka uchragan. Masalan, Buxoro politsiya boshqarmasi boshlig'ining xabarnomasida yozilishicha, Buxoro madrasalarida o'qish uchun ruxsatnoma berishning kamaytirilishi haqidagi ko'rsatma talaba va domlarning juda kuchli e'tirozlariga sabab bo'lgan va shahardagi vaziyatni murakkablashtirgan.

"Tarbiyai atfol" maxfiy jamiyatining rahbarlari Sadriddin Ayniy, Abdulvohid Munzim, Ahmadjon Hamdiy, Hamidxo'ja Mexriy, Hoji Rofe' va Mukammal Burxonovlar jamiyatning yordami bilan yangi usul maktablarida savodini chiqarib olgan bolalarni Orenburg, Qozon, Ufa, Qrim, Rossiya va Turkiyaga o'qishga yubora boshladi. Bundan tashqari "Tarbiyai atfol" jamiyati jadid maktablarini tashkil etish va ularga o'quvchilarni jalb qilish, shuningdek talabalarni Buxorodan Istanbulga o'qishga yuborish ishlari bilan ham shug'ullanganlar[12]. Jamiyatning sa'y-harakati bilan 1908 yilda Istanbulda buxorolik va turkistonlik yoshlardan 14 kishi tahsil olgan[13]. Badavlat oila bolalari o'z hisobiga, kambag'al bolalar esa jamiyat hisobidan o'qishga yuborilar edi.

"Tarbiyai atfol" maxfiy jamiyati a'zolarining soni 1909-yil oxirig borib 20 kishiga etdi[14]. Ayniyning yozishicha keyingi yillarda jamiyat a'zolari 28 kishi bo'lib, undan 14 kishi mulla va mullalarning o'g'illari, 3 kishi mudarris edi. Jamiyat faoliyatining so'nggi yillarida jamiyat a'zolari soni 100 ga yaqin bo'lib, ularni Muhiddin Mansurov, Sadr Ziyoy moddiy jihatidan qo'llab quvvatlagan.

Amirlikda ish yuritgan imperator amaldorlari maorif va ilm masalalari bilan shug'ullanuvchi jamiyat a'zolarini "davlatga qarshi suiqasd qiluvchi" tashkilot deb hisoblab, uni ta'qib eta boshlaydi. Shu sababli jamiyat faoliyati o'ta sir tutiladi.

Yashirin jamiyatda a'zo bo'lib kirgan Sadriddin Ayniyning qayd etishicha, "Tarbiyai atfol" jamiyati faoliyatining asosiy maqsadi: ma'rifat uchun targ'ibo olib borish, kimki bilim olishga harakat qilsa, unga yordam berish, yangi adabiyotlar yaratish, xalq orasida axloqiy va tarbiyaviy mazmundagi gazeta va jurnallarni tarqatish; johilikka, nodonlikka qarshi jaholatparastlikka qarshi targ'ib etish, jaholatparastlikning oqibatlarini xalqqa tushuntirish; amirga qarshi uning amaldorlari va qozilarining shafqatsizligi, berahmliygiga qarshi targ'ibot olib borishdan iborat bo'lgan.

"Tarbiyai atfol" yashirin jamiyatining dasturida quyidagi vaziflar ko'zda tutilgan edi:

1) Ilmga chanqoq yoshlarga har jihatdan: ham iqtisodiy, ham ma'naviy yordam ko'rsatish. Shu munosabat bilan Rossiyaning Qozon, Ufa, Boqchasaroy hamda Turkiyaga o'quvchilar yuborish masalasiga alohida e'tibor berildi. Ayniqsa, Istanbul shahrida ta'lim olayotgan buxorolik talabalar soni yilsayin oshib, 1912-yilga kelib, 30 dan oshdi. Chunki, Buxoro madrasalari ilg'or islohotlardan ancha yiroq, malakali mutaxassislar tarbiyalab etishtirishga qodir emas edi.

2) Buxoro amirligida gazeta va jurnallar nashr qilinmasa ham Rossiya musulmon shaharlarida hamda Turkiya va Eronda nashr qilinadigan matbuot namunalari bilan buxoroliklarni tanishtirib borishga katta e'tibor berish.

3) Hamma jadid mutafakkirlari kabi o'rinsiz sarf-xarajatlarga, to'y va marakalarga sarf qilinadigan katta-katta xarajatlarga, isrofgarchiliklarga qarshi chiqish. Bunday mablag'larni farzandlar tarbiyasiga. Ularni chet ellarga o'qitish uchun sarf qilishga da'vat etdilar.

Jamiyat a'zolarining faoliyatini Sadridin Ayniy shunday ta'riflagan edi: "Jamiyat a'zolarining har biri doimo qo'yniga 2-3 dona gazeta va majmua va bir – ikki dona adabiy, axloqiy kitob tiqib, xoh bozorda bo'lsin, xoh uyda bo'lsin, xoh qishloqlarda bo'lsin, xoh temir yo'l safarlarida bo'lsin, xullasi, har bir fursat chiqquncha, xalqqa o'qib berar bir oz rag'bat ko'rsatganlarga majoniy yangi adabiyot tarqatib turar, jiddiyoq va samimiyoq odam qo'lga tushsa, gazeta va majmualarga mushtariy qilar edi".

"Tarbiyai atfol" jamiyati ko'magi bilan A. Fitratning "Munozara", "Hind sayyohi bayonoti", "Sayha" asarlari, shuningdek, Sadridin Ayniy, A. Burhonov, Ikrom domla va boshqalarning kitoblari Turkiyada nashr etilib, Turkistonda tarqaldi.

Jamiyatning o'z oldiga qo'ygan birlamchi vazifasi Buxoro o'quv muassasalarini tubdan isloh qilish edi. Buxoroda an'anviy maktablarni isloh qilish ishi, amalda boshlangan bo'lsada, oliy o'quv yurti hisoblangan madrasalar islohi boshlanmagan, ular illi va malakali mutaxassislar tayyorlashdan yiroq edi. Shuning uchun, "Tarbiyai atfol" jamiyati iqtidorli yoshlarni Orenburg, Qozon, Ufa, Istanbul, Bog'chasaroy kabi shaharlarda o'qishga yuborishni birinchi vazifa sifatida belgiladi. Buning uchun mablag' kerak edi. Xalq istiqboli, ma'rifati uchun jon kuydiruvchi mulkdorlar ham iqtisodiy yordam beruvchi homiylar – ziyolilar, davlat arboblari ham topildi. Jamiyatning katta sa'y – harakati natijasida faoliyatining dastlabki yilidayoq bir guruh yoshlar Istanbulga o'qishga yuborildi. Ayniy bu haqida qo'yidagilarni yozadi: "Iqbol ta'hsil uchun Usmonxo'ja Po'latxo'ja o'g'li, uning birodarlari Atoxo'ja, Mazhar Mahzum Burhon Mahzum o'g'li, Abdurauf Fitrat maskur talabalarin eng iste'dodlisi va eng fozili edi". Istanbuldagi ushbu jamiyatda asosan buxorolik va tatar talabalari faol ish olib boradilar.

1909-yilda Buxoroda jadidlar tomonidan "Shirkati Buxoroi Sharif" nomi bilan shirkat tuzildi. Uning asosiy vazifasi yangi usul maktablari uchun darslik chop etishdan iborat edi. Birinchi navbatda Ayniyning tajvit qoidalarini (Qur'onning maxsus qoidalarini to'g'ri talaffuz qilinishi) o'z ichiga olgan "Tarti ul- Qur'on" nomidagi darsligini nashr qilishga qaror qilinadi. Uni tatar muallimi vositasi bilan Orenburg nashriyotiga topshiradilar. O'sha yilning o'zida usuli savtiya (ilm qoidalari usuli) maktablari bilan tanishmoq uchun shirkat tomonidan Usmonxo'ja, Hamidxo'jalarni Bog'chasaroy, Istanbulga yuboriladi[15].

Buxoroda ma'rifat tarqatishda, kitob, gazeta, jurnallar bilan savdo qilishda buxorolik yoshlarning ma'rifiy-siyosiy harakatlarining jonlanishida ushbu tashkilotning ahamiyati katta bo'ldi[16]. Bu haqda Sadridin Ayniy shunday deb yozadi: "bu yil yashirin jamiyatning ta'minoti biln ikki muhim ish boshlandi. Bularning birisi "Ma'rifat" kutubxonasi, ikkinchisi "Barakat shirkati" edi. Nasrullo Qo'shbegi ushbu kutubxona va shirkatga rasman ruxsat berganligidan, yoshlar hayotiga yaxshi bir yordam etkazdi.

Ushbu xayriya shirkatining topshirig'iga binoan Ayniy Samarqandga keladi va bir necha yillardan beri jadid maktabi ochib, faoliyat ko'rsatayotgan Abduqodir Shakuriy maktabi, uning o'qitish usullari bilan yaqindan tanishadi.

"Barakat" shirkatining ta'sischi-lari, Fazliddin Maxzun, Abul Hakim Maxzum, Mirzo Izzatulla Afandi va Mirzo Abdulvohidlar edi. 1915-yilning 22 dekabrda Buxoro hukumati shirkatning nizomini tasdiqlab uning ochiq faoliyati uchun ruxsat beradi. Shirkat amirlikning ko'pchilik hududlarida kitob do'konlari tashkil qilib, ziyo tarqatishni maqsad qilib qo'yadi.

Fitrat shirkat doirasida Turkiyaga yoshlarni o'qishga jo'natish uchun mablag' to'lash bilan shug'ullanadi. Sadridin ayniyning qayd etishicha, "Xalq orasida ushbu "jadidlar shirkati" deb nom qozongan".

Turkiyaga o'qishga kelgan yoshlar tomonidan Istanbulda Fitrat boshchiligida 1909-yilning oxirida "Buxoro ta'limi maorif jamiyati" ("Buxoro maorifini umumlashtiruvchi xayriya jamiyati") nomi bilan ochiq va rasmiy jamiyat tashkil etildi. Ahmad Zakiy Validiy To'g'onning qayd etishicha: "Bu jamiyat Istanbulda bir sho'ba ocharoq, bu sho'ba "Buxoro ta'limi ma'orif jamiyati" nomi bilan rasmiy bir jamiyat shaklini oldi. 1909-yilda Eron yo'li bilan Istanbulga kelgan Fitrat

ila Muqimiddin va Rusiya yo'li bilan kelgan Usmonxo'ja g'uljalik Abdulaziz, Sodiq Ashur o'g'li bu jamiyatning quruvchilari edi"[12].

Abdurauf Fitrat tomonidan ishlab chiqilgan "Nizomnoma"ning "Buxoro maorifini umumlashtiruvchi xayriya jamiyati"ning xatti-harakatlari" bobi jamiyatning maqsadlarini ifodalovchi 14 moddadan tashkil topgan.

"Nizomnoma"ga binoan jamiyat a'zolari orasidan 14 kishidan iborat kengash tashkil qilindi. Jamiyat o'quvchilarni moddiy tomondan ta'minlash uchun bir yillik a'zolik badallaridan tushgan daromadlarining ma'lum qismini sarf qiladi. Ularga o'qishga kelish va ketishlarining yo'l xarajatini to'lashni ham jamiyat o'z zimmasiga olgan edi. Talabalar va o'quvchilar Buxoro, Turkiston o'lkalaridan tanlab olingan. Jamiyat kurslarini tugatgunlarigacha o'quvchilarni o'z homiyligiga olgan. Nizomda ko'rsatilishicha, Buxoro va Turkiston o'lkalaridan 10 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan kambag'al bolalar jamiyat hisobidan, boylarning bolalari o'z ota-onalari hisobidan o'qiydilar.

Turkiston jadidlari "Taraqqiy", "Xurshid", "Shuhrat", "Tujjor", "Sadoyi Turkiston", "Sadoyi Farg'ona" kabi qator gazetalar nashr qildilar. Ushbu nashrlar Buxoro ma'rifatparvarlariga ham kuchli ta'sir ko'rsatgan edi.

Xulosa. Turkistonda keng quloch yozgan jadid matbuoti Buxorodagi ta'lim muammolari haqida tanqidiy maqolalar tez-tez chop etib turilgan. Xususan, "Sadoyi Turkiston" gazetasi sahifalarida buxorolik M.Z.Mizozodaning "Ilm va maorif" deb nomlangan maqolasida Buxorodagi ilm fan holati tahlil etiladi. XX asr ta'lim, fan va texnika asridir. Hech bir millat, xalq fan va ta'limni taraqqiy ettirmasdan rivojlana olmaydi. Aynan manashu fan va ta'lim insonning din, millat, ona-Vatanni tanishida muhim rol o'ynaydi" – deb yozadi Mirzozoda. "Sadoyi Turkiston"da "Hozirgi Buxoroning ahvoli" deb nomlangan maqola e'lon qilinadi. Unda buxorodagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat va maorif ishlarining achinarli holati xarakterlab berilgan, tanqidiy tahlil etilgan.

"Tarbiyai atfol" jamiyati va Yosh buxoroliklar partiyasining o'z oldiga qo'ygan ulug' maqsadlaridan yana biri o'z matbuot organiga ega bo'lish edi. Jamiyatning sa'y-harakati bilan 1912 yilda Buxoroda ilk milliy matbuotga asossolindi va 11 martda "Buxoroyi Sharif" (tojik tili) va 14 iyulda "Turon" (o'zbek tilida) gazetalar chop etildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ayniy S. Esdaliklar // Asarlar.- Toshkent: badiiy adabiyot, 1965.V – jild.- B.169.
2. Айний С. Бухара (Восроминания). - Душанбе: Ирфон, 1981.- С. 40-41.
3. Маев Н. Туземная школа // Туркестанские ведомости, 1884. – 30 октября.
4. Логофет Д.Н. Бухарское ханство род русским протекторатом. – С.340
5. Jumanazar A. Madoris. O'rgimchak kitobi. – B.88.
6. Наливкин В. Школа у туземцев Средней Азии // Туркестанские ведомости, 1898. – 8 августа.
7. O'zR MDA, 323-fond, 1-ro'yxat, 55/18-ish, 1-varaq.
8. Анке Фон Кюгелген. Легитимация среднеазиатской династии мангитов в произведениях их историков (XVIII-XIX в.в) – Алматы. Изд.: Дайк-пресс, 2004. – С.177-178.
9. Qazoqov B. Buxoro eski madrasalarida ta'lim va tarbiya // Buxoroi sharif, 2006. – 28 iyun.
10. Buxoro davlat me'moriy-badiiy muzey-qo'riqxonasi fondi.14440/11 inventar.
11. Ayniy S. Esdaliklar. – Toshkent: Badiiy adabiёт, 1953. – B. 157-232.
12. Ahmad Zakiy Validi To'g'on. Bugungi Turk eli: Turkiston va yaqin tarixi. – Istanbul, 1981. – B.354

Boltayev Abduraxim Amonovich,
 Xorazm Ma'mun universiteti professori, f.f.d (DSc)
a.a.boltaev@buxdu.uz

IBN ARABIYNING ONTOLOGIK QARASHLARI: BORLIQ VA HAQ MUNOSABATINING TASAVVUFIIY TALQINI

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'rta asrlarning buyuk mutasavvifi, akbariya tariqati asoschisi Muhyiddin ibn Arabiyning borliq, uni anglash vahdatul vujud to'g'risidagi konsepsiyasi tadqiq qilingan. Uning bu to'g'rida yozgan "Risolai vujudiya" (Vujud to'g'risida risola) asari ilk bor o'zbek tiliga tarjima qilinib, o'quvchilarga taqdim qilinmoqda.

Kalit so'zlar: falsafa, inson, jamiyat, borliq, ta'limot, tariqat, imon.

Аннотация: В данной статье великий мистик средневековья, основатель ордена Акбария, Мухиддин ибн Араби, исследует концепцию существования и её реализацию, wahdatul wujud. Написанное им в связи с этим произведение «Рисолаи вуджуда» («Трактат о существовании») впервые переводится на узбекский язык и представляется читателям.

Ключевые слова: философия, человек, общество, существование, учение, тарикат, вера.

Annotation: This article examines the concept of existence and its realization, wahdat al-wujud, as explored by the great medieval mystic and founder of the Akbari order, Muhyiddin Ibn Arabi. His work, "Risalat al-Wujud" ("Treatise on Existence"), is translated into Uzbek for the first time and presented to readers.

Key words: philosophy, human, society, existence, teaching, order, faith.

Tasavvuf nazariyasini rivojlantirishda o'ziga xos o'ringa ega mutasavvif va so'fiylardan biri bu shubhasiz, Muhyiddin ibn Arabiy (1165-1240)dir.

U o'z davrigacha muammoli bo'lgan diniy-tasavvufiy masalalarning barchasiga javob qaytardi. Sakkiz yuzga yaqin asarlar yozdi va bizgacha bu asarlarning besh yuzdan ortig'i yetib keldi. Uning tasavvuf va falsafadagi eng katta tushunchalardan biri bo'lgan borliq to'g'risidagi nazariyasi bugungi kungacha insoniyat nazaridan tushmasdan doimiy bahs-munozaralar va ilmiy tadqiqotlar ob'yekti bo'lib kelmoqda.

Ibn Arabiyning borliqning umumiy masalalarini yoritgan, bu kategoriyani yaxlit, tizimli o'rgangan va shu masalaga oid qarashlarini eng mukammal tasvirlagan konseptual asalaridan biri «Risolai vujudiya» ("Vujud haqida risola") dir.

Mutasavvif risolani "Bizning so'zlarimiz irfon talabida azm va himmatga ega kishilar va o'zlikni anglash talabi borlar, qalbiga Alloh ta'olo vasliga yetish ishtiyoqi va talabining suratini solganlar uchundir" [1], degan irfoniyl fikr bilan boshlaydi. Bundan kelib chiqadiki, inson avvalo o'zini anglasa yoki bilsa shunda mohiyatni anglaydi.

Demak, mutasavvif risolani hol ilmiga o'tganlar, mohiyatni anglaganlar uchun yozilganligini aytadi. Ibn Arabiy bu risolasini omma uchun emas, balki xoslar uchun, yanada to'g'rirog'i o'z ta'limoti tarafdorlari va izdoshlari uchun yozgan. Biroq asar falsafa va tasavvuf ilmiga qiziquvchilar uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Ibn Arabiy risolani an'anaviy tarzda Allohga hamd va payg'ambarga aytgandan so'ng, asarni yozishdan maqsad payg'ambar alayhissalomning "Kim o'zini anglasa, Robbisini anglaydi" degan hadisining mazmun-mohiyatini ochish ekanligi bayon qiladi. Mutasavvif Yaratuvchining yakalligiga ishora qiluvchi zotiy sifatleri bilan Unga hamd aytib, bitta mazmunni ifoda etuvchi "vahdoniyat", "fardoniya" kabi ma'nosi yaqin so'zlarni alohida qo'llab, Allohning zotiy sifatlarini ochib berishga harakat qiladi:

"Vahdoniyatidan oldin O'zidan o'zga hech bir oldinlik bo'lmagan va fardoniyatidan keyin O'zidan o'zga hech bir keyinlik bo'lmagan Allohga hamdlar bo'lsin".

Tafrid arab tilida "yolg'izlash" degan ma'noni anglatib, tasavvufda Alloh tavididagi oliy daraja. Bu so'z "fard" ("yolg'iz", "yagona") o'zagidan olingan. Ushbu tushunchaning asosi

quyidagi hadis sanaladi: “Rasululloh (a.s.) dedilar: “Mufarridlar o‘zib ketishdi”. “Mufarridlar kimlar, ey Allohning Rasuli?” deyishdi. U zot: “Allohn ko‘p zikr qiluvchi erkaklar va ayollar», dedilar. Boshqa rivoyatlarda bunday deyiladi: “Ular Allohning zikriga qattiq kirishganlar bo‘lib, zikr ularning og‘irlik-yuklarini ketkazgan va ular qiyomat kunida yengil bo‘lib kelishadi”. Aqida kitoblarida vahdoniyat va fardoniyat ma‘nodosh so‘zlar sifatida qo‘llaniladi. Vahdoniyat zot e‘tiboridan, fardoniyat esa sifat e‘tiboridan ishlatiladi. Alloh taolo zotida muvahhad ya‘ni, yolg‘izdir, sifatida esa munfarid ya‘ni, yagonadir.

Ibn Arabiy borliqda Allohdan boshqa narsalar mavjud emasligini har qanday borliq undan ekanligini, shuning bilan birga uning o‘zi hech bir narsada bo‘lmasligini, uni faqat uning o‘zi anglashligini aytadi:

“U biron narsada emas va biron narsa yo‘qki, Unda bo‘lmasa. U ichkarida ham emas, tashqarida ham emas. Uni shunday sifat bilan tanish kerak. Uni na ilm na aql bilan, na fahm na vahm bilan, na zohir his bilan, na botin ko‘z bilan va na idrok bilan anglab bo‘lur. Uni faqat Uning o‘zigina ko‘rar va Uni faqat Uning o‘zigina idrok qilar. U o‘zini O‘zi orqali bilar va U o‘zini O‘zi orqali anglar. U o‘zini O‘zi bilangina ko‘rar, o‘zga birov ko‘rolmas. U o‘zini O‘zi orqali anglar, o‘zga birov anglolmas”.

Shuning uchun payg‘ambar sollallohu alayhi vasallam aytganlar: “Rabbimni Rabbim orqali angladim”, “Kim o‘zini anglasa, Rabbisini anglabdi”.

Ibn Arabiy yozadi: “Rabbimni Rabbim orqali angladim” deganlarida payg‘ambar s.a.v. “Sen – sen emassan, balki sen – sensiz bo‘lgan Udiansan”, degan ma‘noga ishora qilmoqdalar. U sening ichingda ham emas, tashingda ham emas. Sen ham Uning na ichidasan va na tashidasan. Shu bilan birga sening mavjudliging ham sifating ham Undan “g‘aniy” bo‘lolmas (ya‘ni qutulolmas). Albatta, sen bo‘lmagansan, bo‘lmaysan ham. Sen na foniysan va na mavjudsan. Sen Udiansan, U esa hech bir illatlarsiz sendir. Agarda sen o‘z vujudingni anglagan bo‘lsang, Allohni ham anglabsan. Agarda bunday bo‘lmasa, hech narsani anglamabsan” [2].

Ibn Arabiy borliqni tushuntirishda faqat o‘zining aytganlari to‘g‘ri ekanligini, o‘zidan oldingi tasavvufiy tariqatlarning o‘zlikni anglashda tutgan yo‘llarini, hamda tushuntirgan usul va vositalarni inkor qiladi. Mutasavvif tariqatlarda “fano”, “fanoning fanosi” kabi ibora va istilohlarni xatoligini ta‘kidlab, ularni to‘g‘ri deb tushunish islomda eng katta gunohga olib keladi deb hisoblaydi:

Borliqni anglashda Ibn Arabiy ta‘limotining bosh g‘oyasi o‘zlikni anglash hisoblanib, mavjudlikning har qanday belgilari inson bilan yaxlitlikni kasb etadi. Har qanday ko‘plik birlikni ifodalaydi. Birdan boshqa zot bor deyish gunoh, ya‘ni shirkidir:

“Alloh ta‘oloni vujudga yoki Uning fanosining fanosiga bog‘lab anglash to‘g‘ridan to‘g‘ri shirkni sobit qiladi. Negaki, sen Allohni anglashni vujudga va fanoning fanosiga bog‘laganingda u Allohdan o‘zga va Uning aksi uchun bo‘lib qoladi. Bu esa aniq shirkidir. Payg‘ambar s.a.v. “Kimki o‘zini anglasa, Rabbisini anglaydi” deganlar, “Kimki fanoni anglasa, Rabbisini anglaydi”, demaganlar. G‘ayrning, ya‘ni o‘zganing sobit bo‘lishi fanoni bekor qiladi. Qaysi narsagaki, sobitlik joiz emas, unga fano ham joiz emas”.

Ibn Arabiy risolada payg‘ambar (s.a.v.) ning “Parvardigorim, menga barcha narsalarni ular aslida qanday bo‘lsalar shundayin ko‘rsat”, - degan hadisini keltirib, botiniy ma‘nosini sharhlab o‘tadi:

«Menga O‘zingdan o‘zga nima bor anglat, men narsalarning Senmi yoki Sendan boshqami, ular qadimiy boqiyimi yoki yaratilmish foniymi bilay». Alloh ta‘olo Muhammad (s.a.v)ga Uning o‘zidan o‘zga narsa, va o‘zga vujud yo‘qligini ko‘rsatdi. Payg‘ambar (s.a.v) esa narsalarni aslida qanday bo‘lsa, shunday ko‘rdilar, ya‘ni narsalar bu Alloh ta‘oloning o‘zidir. Buni “Qanday?”, “Qayerda?” bilan tushuntirib bo‘lmas.

Xo‘sh, aslida bu nazariyaning mohiyati nimadan iborat? Islom aqidasi ko‘ra Alloh ta‘olo borliqni yo‘qlik olamidan paydo qildi yoki boshqacha aytganda adamdan vujudga keltirdi. Demak, biz bilgan, ko‘rgan, ushlagan, o‘ylagan hamma narsalar vujudda mavjuddirlar, ya‘ni jannat-u do‘zax, arvo-h-u farishta, jin-u shayton, dunyo olami, ruhlar olami, malakut va lohut olami vujud bilan bordirlar. Adam, ya‘ni yo‘qlik olami qandayligini Haqdan o‘zga zot bilishga

qodir emas. Ibn Arabiy mana shu ikkilik, adam va vujud bir-biridan ayro emas deb tushuntiradi. Agar bularni alohida deyilsa, “vahdat”, ya’ni Allohning zoti birlikdan iboratligiga zid bo’ladi. Diniy istiloh bilan aytilsa, “shirk” bo’ladi. Shirk esa Qur’onda eng ulug’ gunohlar sirasiga kiradi va shariatdagi “tavhid”ga qarshi bo’lib qoladi. Islomga kirishning birinchi sharti bo’lgan “La ilaha illalloh” (“Allohdan o’zga iloh yo’qdir”) iymon kalimasini rad qilgan bo’ladi. Allohdan o’zga zot yo’q ekan Ibn Arabiy ta’limotiga ko’ra “Har qanday kasrat vahdatdan iborat”, ya’ni har qanday ko’plik asosida bir yotadi.

Ibn Arabiy hadislarining botiniy ma’nolari o’zi aytayotgan ta’limotning to’g’riligiga ishora qilayotganini aytadi:

“Shuning uchun ham payg’ambar s.a.v. bunga ishora qilib: «Dahrni so’kmanglar, chunki dahr bu Alloh ta’oloning o’zidir», deb Alloh taboraka va ta’oloni har qanday sherikdan, tengdan va kuchdan poklaganlar”.

Ibn Arabiy fanoni quyidagicha tahlil etadi: “Kim o’zini Allohdan boshqa deb gumon qilsa, bilsinki, u Allohdan o’zga emasdir. Biroq, sen buni anglay olmaysan. Sen Uni ko’rib turganligingni bilmaysan. Qachonki, senga bu sir kashf bo’lsagina sen Allohdan tashqarida emasligingni bilasan. Va bilasanki, sen o’zingni maqsad qilgan ekansan. Sen fanoga ham muhtoj emas ekansan. Sen ahyonu onlarsiz ham bo’lgansan va bo’laverar ekansan. Avval aytib o’tganimizdek, Uning barcha sifatleri sening sifatlering ekanini, shak-shubhasiz, Uning zohiri sening zohiring, Uning botini sening botining, Uning avvali sening avvaling, Uning oxiri sening oxiring ekanligini ko’rasan. Va yana ko’rasanki, ko’pu kamsiz sen Unga aylanmasdan, U ham senga aylanmasdan turib, Uning sifatleri ham Uning zoti ham sensan”.

Ibn Arabiy shu xulosalariga mos bo’lgan o’z she’ridan iqtibos keltiradi:

O’zingcha o’ylaysan, o’zingni Sen deb,
O’zingni Sen deya o’ylashing xato.
Sen – Sen emas, Sen bu Parvardigordir,
“Ikkilik” haqida o’ylama, hatto.

Ikkingizning vujdingizda farq yo’q,
Sen Undan, U sendan emassiz o’zga.
Agar johil ersang deysan: “Boshqaman”,
Nodonliging ketmas, yursang shu so’zga.

Visoling hijrondir, hijroning visol,
Uzoqliging yaqin aslida bilsang.
Aqlni qo’y, kashfning nurila tushun,
Tunni vasfi bilan munavvar qilsang.

Allohga shirk qilma biron narsani,
Shirk ko’p og’ir gunoh, bilsayding ani.

Qur’oni Karimda «Undan boshqa barcha narsalar halok bo’lar» (Qasos: 88.), ya’ni Undan o’zga mavjud yo’q. Undan boshqa vujud yo’q. Boshqa bo’lsa, u halokatga mahkumdur. Faqat «O’zigina boqiydir» (Rahmon: 27.), ya’ni Undan o’zga biron narsa yo’qdir.

Ibn Arabiy “Yana sendan so’rasalarki, “Alloh ta’olo o’z kalomida “Uni ko’zlar idrok qilolmas, U ko’zlarni idrok qilar. U latif va xabardor zotdir” (An’om: 103.), degan. Sen bu oyatga xilof aytyapsan, aynganlaringda haqiqat qani?”. Javob shuki, “Bizning hozirgacha aynganlarimiz “Uni ko’zlar idrok qilolmas, U ko’zlarni idrok qilar”ning ma’nosi edi, ya’ni vujudda biron kimsa yo’q va biron kimsaning Uni idrok qiladigan ko’zi ham yo’q. Agar Undan o’zganing bo’lishi joiz bo’lganda edi, Undan o’zganing Uni idrok etishi ham joiz bo’lar edi. Alloh subhanahu ta’olo o’zining “Uni ko’zlar idrok qilolmas” degan oyati bilan O’zidan o’zga yo’qligini eslatma qilgan. Bu Uni Undan o’zga idrok qilmas deganidir. Aksincha, Uni U idrok qilar, faqatgina U. Uning zotini Uning o’zi idrok qiluvchidir, o’zga emas. Uning vujudidan o’zga ko’z yo’q. Kimki, “Ular (ya’ni, ko’zlar) Uni idrok qilolmas, chunki, ular muhdas (paydo qilinmish)dir, muhdas qadimni

idrok qilolmas”, desa, u o’zligini anglamagandir. Undan o’zga na narsa bor va na ko’zlar. U o’z vujudini hech qanday idroksiz va hech qanday zotsiz idrok qiladi”.

Ibn Arabiy vahdoniyat masalasini nafaqat hadis ilmi balki, Qur’on oyatlari orqali tahlil qiladi. Soffot surasining لا إله إلا الله (“Allohdan o’zga iloh yo’q”) oyatini لا إله إلا هو (“Undan boshqa iloh yo’q”), لا وجود لغيره (“Undan o’zgada vujud yo’q”) va لا إله إلا إياه (“Uning o’zidan boshqa iloh yo’q”) ma’nolarini anglatishini keltiradi.

Ibn Arabiy: “Sendan yana so’rasaki, “Agar men “Men Allohman”, desam, buni Alloh aytgan bo’ladimi?” Javob: “Yo’q. Negaki, sen hali Unga yetmagansan. Unga yetganingdagina U aytganni tushunasan, U aytganni aytasan, U ko’rganni ko’rasan”.

Inson mavjud ekan u hamisha o’zligini anglashga intiladi. Va doim “Men kimman?”, “Qayerdan keldim-u qayerga ketaman?”, “Hayotda mening o’rnim nimadan iborat?” kabi olam va odamga taalluqli masalalarni o’ylaydi yoki mavjudlik va uning mohiyati to’g’risida bosh qotiradi, bu savollarning yechimini izlaydi. Har bir inson bu borada o’ziga xos yo’ldan boradi. Ibn Arabiy aytganidek: “إن الطرق إلى الله على عدد أنفاس الخلائق” “Yer yuzida nechta odam bo’lsa, Haqqa eltuvchi yo’llar o’shancha” [3] bo’ladi.

Mutasavvif hadisi qudsiyga murojaat qilib Allohdan o’zga borliq yo’qligiga dalil ekanligini ta’kidlaydi:

“Nabiy sollallohu alayhi vasallamdan rivoyat qilinadi: «Alloh ta’olo bandasiga aytar ekan: «Ey, Odam bolasi men bemor bo’ldim, meni ko’rishga kelmading, narsa tiladim, menga bermading». Bunda so’rovchining ham bemorning ham vujudi uning vujudi ekanligiga ishoradir. So’rovchining vujudini Uning vujudi deyish joiz ekan, demakki, borliqdagi barcha narsalarning oraz-u javharlarning ham vujudini Uning vujudidir demoqlik joizdir”.

Ibn Arabiy ash’ariylarni faylasuflar va mu’taziliylardan farqli o’laroq so’fiylarning “ru’yatulloh” (“Allohni ko’rish”) borasidagi aqidalariga qo’shildilar deydi. U yozadi: “Xudo o’zining yaratganlarini o’zini tanishiga targ’ib qiladi. Va bu zarurdir. Mu’taziliylar Xudoni ko’rish mumkinligin rad etadilar, ash’ariylar esa aql orqali buni mumkin deb hisoblaydilar hamda shariat va o’zlarining qarashlari bilan mustahkamlaydilar”. Shuningdek, Ibn Arabiy so’fiylarning ash’ariylar bilan mohiyatan bir-biriga juda yaqin qarashlari sirasiga “Tajdidul a’roz” (“aksidensiyaning o’zgarib turishi”) ni ham kiritadi [4]. U ash’ariylarning bu boradagi fikrlari bilan o’zining so’fiylik tizimidagi fikrlarini solishtirib, ular o’rtasidagi yaqinlikni ko’rsatib beradi: “Ash’ariylar butun borliqni yagona substansiya (Javhar) deyilar. Biz mohiyat yagona deymiz. Ular yana deyilar: “U araz (aksidensiya) da farqlanadi”. Biz deymizki: “U shakl va hajmda ko’payadi”. Deydilar: “Nimaiki yo’q bo’lsa, o’zgaga bor, yoki o’zgaga aksidensiya (araz) da bor, yoki o’zgaga xossada bor”. Qanday xohlasang aytaver”.

Ibn Arabiy o’rtaga tashlagan Haq va borliqni anglash usuli keyinchalik “Vahdatul vujud” nomi bilan mashhur bo’ldi. Bu ta’limot faylasuflar va so’fiylar orasida shu qadar katta shov-shuvga sabab bo’ldiki, hatto bugungi kunlarimizda ham tinmadi. Shu qadar katta e’tiborga uchrashi ayni paytda uni turlicha talqin qilishlarga ham sabab bo’ldi. Har qaysi tariqat yoki falsafiy maktablar o’z doirasida uni o’rgandi va o’z darajasida tushunib talqin qildi. Bu esa yanada ko’p tortishuvlar va ovozalarga sabab bo’ldi va davom etib kelmoqda. Eng ajablanarlisi, uning “vahdatul vujud”, ya’ni “yagona vujud” to’g’risidagi bu nazariyasini dahriylar dahriyona va moddiyunchilar moddiyunchilik nazariyasi deyishdi. Ayrimlar esa Haq bu Ibn Arabiy nazarda tutgan vujud deb, ya’ni o’zlari ko’rib turgan moddiy borliq deb ham tushundilar.

Ibn Arabiy vujud va hijob masalasini quyidagicha tahlil etadi: “Bundan oldin Uning hijobi Uning vahdoniyati va fardoniya ekanligini aytib o’tgandik. Shuning uchun ham haqiqatga yetayotganda yetuvchining «Anal Haq» («Men Xudoman») deyishi, ayrimi esa «Subhoniyy» («Subhoniymon») deyishi joyizdir. Haq vasliga yetayotgan vosil Allohning sifatleri o’zining sifatleri ekanini, Allohning zoti o’zining zoti ekanligini, o’zining sifotiyu zoti Allohnikidan mutlaqo na ichkari va na tashqari ekanligini ko’radi. U o’zini Allohdan na foniyy va Allohda na boqiyiligini anglaydi. Va yana u o’z vujudini topmaganligini, chunki vujudi foniyy bo’lmaganini ko’radi va uning o’zi Uning o’zi ekanligini, uning vujudi Uning vujudi bo’lganini biladi”.

“Agar sendan biron kishi: “Uning visoliga yetishning yo‘li qanday? Sen Undan boshqa narsa yo‘q deb isbot qilding va o‘zi bitta bo‘lgan narsa qanday qilib o‘ziga yetishadi?”, deb so‘rsa, javob aytginki: “Shaksiz, Unda na vasl bor va na fasl (ya‘ni, ayriliq), na bu‘d (ya‘ni, uzoqlik) bor va na qurb (ya‘ni, yaqinlik). Visol faqatgina ikki narsa orasidagina bo‘lishi mumkin. Faqatgina Bir bo‘lgach, bu joyda na visol bor va na ayriliq”. Albatta, visol ikkita bir-biriga tenglar va o‘xshashlar orasida bo‘ladi. Ular ikkovi bir-birlariga teng bo‘lmasalar, zid bo‘ladilar. Alloh ta‘olo esa ziddan ham tengdan ham pokdir. Vasl vasli yo‘qqa, qurb qurbi yo‘qqa, bu‘d bu‘di yo‘qqadir. Aslida esa vaslsiz vasl, qurbsiz qurb va bu‘dsiz bu‘d bordir.

Agar so‘rasalarki: “Biz vaslsiz vaslni tushundik, biroq qurbsiz qurb qanday va bu‘dsiz bu‘d qanday bo‘ladi?”. Javob berki: “Albatta, sen qurb va bu‘dning onlaridasan. Undan tashqari biron narsa emassan. Sen tokim, o‘zingning U ekanligingni bilmaguningcha orif bo‘lmaysan. Alloh ta‘ologa yetishganingda, ya‘ni “irfon” (“anglash”)ning har qanday harflari vujudsiz o‘zingni anglaganingdagina o‘zingning U ekanligingni bilasan. Va sen buni Umisan yoki boshqamisan oldin bilmaganingni bilasan. Irfon, ya‘ni anglash hosil bo‘lganda sen Allohni o‘zing bilan emas, balki Alloh bilan anglaganingni bilasan”.

Ibn Arabiyning “vahdatul vujud” nazariyasi shu qadar katta qiziqishlarga sabab bo‘lar ediki, u to‘g‘risidagi munozaralaru tortishuvlar arab diyorlaridagi g‘oya tashuvchilar o‘rtasida qanday bo‘lgan bo‘lsa, Markaziy Osiyodagi ulamo va mutasavvif-so‘fiylar orasida ham shunday bo‘ldi. Keyinroq naqshbandiya pirlarining Hindistondagi faoliyati davomida ham asosiy masalalardan biri bo‘lib qolaverdi.

Hozirgi kunda Muhyiddin ibn Arabiy asos solgan “akbariya” tariqatining mavjudligi va o‘z izdoshlariga ega ekanligi uning o‘rtaga tashlagan nazariyalarining amaliy asoslarga ega ekanligini ham ko‘rsatib turibdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. الرسالة الوجودية. محي الدين محمد بن علي بن بن محمد ابن عربي. بيروت: دار الكتب العلمية ص 2004
2. محي الدين ابن عربي. الرسالة الوجودية. بيروت: دار الكتب العلمية. 2004. 36-ص
3. محي الدين ابن عربي. الفتوحات المكية. بيروت: دار الكتب العلمية. 1999. ج 3. ص-411.
4. Ibn Arabiy Fususul Hikam. Bayrut: Dorul kitabil arabiy, 1946. 268-bet.

Salomova Hakima Yusupovna,

Buxoro davlat universiteti "Islom tarixi va manbashunosligi, falsafa" kafedrası professori, falsafa fanlari doktori

AYOLLAR VA NOBEL MUKOFOTI: FAN SOHALARIDA GENDER TENGLIGI YO'LIDA TARIXIY TAHLIL

Annotatsiya: Maqolada jahon ilmiy elitasida ayollarning o'rni, ularning ilmiy-ma'naviy jasorati haqida fikr boradi. Nobel mukofoti sovrindorlari orasida ellikka yaqin ayollar bor. Ularning jahon ilm-fan taraqqiyotiga qo'shgan hissalar, insoniyat hayotini yaxshilashga bo'lgan amaliy ulushlari maqolada keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: ilm-fan, bilim, olim, ayol, professor, Nobel, mukofot, akademiya.

Аннотация: В статье рассматривается роль женщин в мировой научной элите, а также их научное и духовное мужество. Среди лауреатов Нобелевской премии около пятидесяти женщин. Их вклад в развитие мировой науки и практическое улучшение жизни человечества широко освещены в статье.

Ключевые слова: наука, знание, учёный, женщина, профессор, Нобелевская премия, академия.

Annotation: This article examines the role of women in the global scientific elite, as well as their scientific and spiritual courage. Among the Nobel Prize laureates, there are about fifty women. Their contributions to the development of global science and the practical improvement of human life are widely discussed in this article.

Keywords: science, knowledge, scholar, woman, professor, Nobel Prize, academy.

Qiz bola va ayollarning fan bilan shug'ullanishi barcha zamonlarda erkaklarga nisbatan mashaqqatli kechgan. Dunyo xaritasiga nazar tashlasak, qadim-qadimdan Yer kurrasining qaysi nuqtasida bo'lishidan qat'iy nazar, ayollarning fan bilan shug'ullanishiga katta moneliklar bo'lgan. Antik davrda ayrim istisnolardan tashqari (masalan, Epikur maktabi) xotin-qizlar falsafiy va ilmiy tadqiqotlar bilan shug'ullanish imkoniyatiga ega bo'lmaganlar. Ammo tugab borayotgan antik davrdagi ilm-fan markazi Aleksandriyada buyuk olim ayol Gipatiya (Hypatia) faoliyat ko'rsatgan. U platonik faylasuf edi, shunigdek, matematika va fizika fanlarida chuqur bilimlarga bo'lib, o'zining olimligi va intellektual iqtidori bilan shuhrat qozondi. U taxminan 370-415 yillarda yashadi va kutubxonada ketayotgan paytida o'ldirildi.

Yana bir misol, Fitrat o'zining "Mashrab" maqolasida Mahvash ismli o'qimishli namanganlik ayolning Mashrab g'azal, muxammas va musaddaslarini yodlab, shoirni behad ehtirom bilan e'zozlaganini uqtirgan. G'afur G'ulom esa "Mashrab devoni" faqatgina Mahvashxonim mehnati tufayli bizgacha yetib kelganini, uning bu xizmati evaziga Namangan dindorlari tomonidan sochi – gisuburida – qirqib tashlanganligini yozganlar.

Britaniyadagi va boshqa mamlakatlardagi xotin-qizlar tashkilotlari oliy va o'rta ta'lim tizimida ayollarning kamsitilishini tez-tez tanqid qilib chiqmoqdalar. Universitet va kollej-professor hamda o'qituvchilari orasida xotin-qizlar hanuzgacha ozchilikni tashkil qiladi. 1970-yili e'lon qilingan AQShning 454 kollyeji va universitetlari ma'lumotnomasi shuni ko'rsatdiki, mazkur o'quv yurtlari rahbarlari orasida ayollar deyarli 8%ni, professorlar orasida 10%ni, o'qituvchilar orasida 25%ni tashkil etadi. 1981-yili Buyuk Britaniyada 2% ayol professor, 5% katta o'qituvchi, 14% o'qituvchi kollej va universitetlarda dars berganlar [1].

Qadimda saroyda xizmat qiladigan ayollardan 15 000 misra she'rni yoddan aytib bera bilish talab etilgan. Demak, har qanday ayol ham saroy xizmatlariga olinaverilmagan. 15 000 misra she'rni yoddan bilgan ayolning esa albatta ma'naviy dunyosi juda boy bo'lgan.

Jahon sivilizatsiyasiga ulkan hissa qo'shgan olimalar anchagina. 2000 yil 28 bosma toboqli "O'rta Osiyo klassik fani va hozirgi zamon jahon sivilizatsiyasi" deb atalgan ilmiy jamoamiz

bilan yozgan kitobimizda ulug' mutafakkirlarimizning ilmiy merosi hozirgi zamon fanlari nuqtai nazaridan tahlil etilib, fanning muhim o'zarlari shular tomonidan yaratilganligi asoslab berilgan.

Jahon sivilizatsiyasiga hissa qo'shgan har bir olimaning ilm xazinasiga o'zgacha. Katta bir olam fransuz olimasi Mariya – Tereza Alverni 1949-yil Parij Milliy kutubxonasi qo'lyozmalar fondida XIII asrning 70-80-yillariga aloqador bo'lgan 6286 raqam ostida saqlanayotgan qo'lyozmani topdi. Mazkur qo'lyozma orqali Ibn Sinoning musiqaga oid risolasi, Forobiy asarlari, Platon va yigirma to'rt faylasuf haqidagi asarlar, Ibn Sinoning "Haqiqat ar-Ruh" asarining Gundisalini va Ibn Dovud tomonidan lotinchaga ag'darilgan nusxasi hamda bir qancha antik mutafakkirlarini talaygina asarlari ham borligi qanchalik katta baxt. Qo'lyozmalarning bir qancha varaqlari yirtilgan, qora siyoh surtilgan, satrlar o'chirib tashlangan. Bu haqda D*Alverni bunday yozadi: "Shu ahvolda qancha matnlar yo'q qilingan ekan, endi ular haqida hech qachon hech narsa bilolmaymiz". Olima yana bir joyda "topilgan qo'lyozma isaviya g'arbga yangi falsafiy ta'limotlar tarqalishining isbotidir" deydi. "Yangi falsafiy ta'limotlar" deganda olimasi Ibn Sino, Ibn Ro'shd kabi Sharq olimlari ta'limotini nazarda tutgan.

D.Alverni ayniqsa, Ibn Sino ta'limotiga yuqori baho berib, uning cherkov qarashlariga mutlaqo zid bo'lib, faol ruh haqidagi fikrlari umuman diniy ta'limotlarga mutloq nomuvofiq ekanligini aytadi. Olimaning fikricha, qo'lyozmani buzishdan maqsad, "arab dunyoqarashining Ovrupo xalqlari ma'naviy hayotiga ta'sirini oldini olish bo'lgan".

Nobel mukofoti kimningdir nazdida baland bir tog'ning eng yuksak cho'qqisidagi noyob bir javohirga o'xshaydi yoxud dengizning eng tubidagi serqirra go'zallikka ega marjonlarga qiyoslasak qo'l yetmas mukofot sanaladi.

Ammo Nobel mukofotiga sazovor bo'lgan olimalar soni yildan –yilga oshib bormoqda.

Nobel mukofotiga sazovor bo'lgan olimalar kimlar?

Ilk bor ayollar orasidan Nobel mukofotiga sazovor bo'lgan ayol kim?

Ikki marta Nobel mukofotiga sazovor bo'lgan ayol kim?

I. Barcha dunyo ilm ahlini muhabbatiga sazovor bo'lgan, insoniyat salomatligi va jamiyat ravnaqiga katta hissa qo'shgan olimasi Mariya Kyurini ehtirom bilan tilga olamiz. P'yer va Mariya Sklodovskaya Kyuri birgalikda o'n yil ishlash mobaynida radioaktivlik hodisasini o'rganish borasida juda ko'p ishlar qildilar. Bu yaxshi jihozlanmagan laboratoriyada va zarur mablag' yetishmagan sharoitda – fan uchun qilingan fidoyilik edi. 1898-yilda er-xotin ikki yangi radioaktiv elementni–poloniy va radiy kashf kildilar. Mariya, bundan tashqari (nemis fizigi G. Shmidt dan mustaqil ravishda) toriyda radioaktivlik hodisasini mavjudligini kashf etadi. Darvoqe, u birinchi bo'lib, radioaktivlik terminini taklif qildi. Pyer radiy tuzlari o'z-o'zidan issiqlik ajratishni aniqladi. Radiyning bu preparatini tadqiqotchilar 1902-yilda 0,1g. miqdorida hosil qilishdi. Buning uchun ularga 45 oy davomida qattiq mehnat qilishga va 10000 dan ortiq cho'ktirish va kristallash ximiyaviy operatsiyalarini o'tkazishga to'g'ri keldi. Bunday uzoq ilmiy-amaliy faoliyat natijasi o'z samarani berdi.

1903-yilda radioaktivlik sohasidagi kashfiyatlari uchun er-xotin Kyurilarga va A.Bekkerelga fizika fani bo'yicha Nobel mukofoti berildi.

1911-yilda, ya'ni sakkiz yil o'tgach M.Sklodovskaya Kyuri ikkinchi marta Nobel mukofotini oldi; bu safar uni ximiya bo'yicha – «radiy va poloniy elementlarini kashf qilganligini va radiy tabiatini aniqlanganligi va uni metall ko'rinishida ajratgani uchun» oldi.

Shunday qilib, Mariya Sklodovskaya-Kyuri oliy mukofotga ikki marta sazovor bo'lgan birinchi olimasi bo'ldi. 1906 yilning aprelida Mariya boshiga katta kulfat tushdi, bema'ni tasodif oqibatida Pyer halok bo'ldi. Lekin taqdirning zarbi Mariyaning irodasini sindira olmadi. U radioaktivlik sohasida ilmiy tadqiqotlarni davom ettirdi. Parij universitetida ilgari P. Kyuri rahbarlik qilgan kafedraga boshchilik qiladi. 1914-yilda M.Sklodovskaya Kyuri Radiy institutining fizika-ximiya bo'limiga boshliq bo'ldi, u bu institutni tashkil kilishda faol qatnashdi. Birinchi jahon urushi yillarida u birinchi marta keng ko'lamda nurlanishlardan medisina maqsadlarida foydalanishni tashkil qiladi, 1500 dan ortiq kishini rentgen ustanovkalarida ishlashga o'rgatdi.

Ko'p akademiyalar va ko'p mamlakatlarning ilmiy jamiyatlari Mariya Sklodovskaya Kyurini o'zining faxriy a'zosi qilib saylagan. Hammasi bo'lib 106 ilmiy muassasa, ilmiy jamoa va akademiyalar Mariya Kyurini o'zining faxriy a'zosi etib saylashgan. M.Sklodovskaya-Kyuri 1934-yilda nurlanish kasalligidan vafot qildi. Uning laboratoriya daftarlari yuqori radiatsiya darajasini saqlagan. Sun'iy ravishda olingan 96 tartib raqamli transuran element er-xotin Kyurilar sharafiga kyuriy nomini olgan.

1934-yilning bahorida «Parij Fanlar akademiyasi doklidlari»da «Radioaktivlikning yangi tipi» nomli maqola paydo bo'ldi. Uning mualliflari Iren Jolio – Kyuri (mashhur olimlar M.Sklodovskaya Kyuri va P. Kyurining kizi) va uning eri Frederik Jolio – Kyuri ya'ni, yana bir oilaviy fan arboblari magniy va alyuminiy alfa-zarralar bilan nurlanganda radioaktiv bo'lib olinishni va o'z yemirilishida pozitronlar chiqarilishini aniqladilar.

II. Sun'iy radioaktivlik shunday kashf qilingan edi. Shu kashfiyot uchun Iren va Frederik Jolio - Kyuri 1935-yilda ximiya bo'yicha Nobel mukofotiga sazovor bo'ldilar.

Iren va Frederik o'zining fandagi yo'lini radioaktiv jarayonlarni tekshirishdan boshlashdi. Parij Universitetini 1920-yilda tugallagan Iren 1925-yildayoq doktorlik dissertatsiyasini yoqladi. Iren o'z onasi M. Sklodovskaya-Kyuri laboratoriyasida ishlaydi, fizika va tatabiqiy ximiya maktabini tugatgandan so'ng, Frederik ham shu laboratoriyada ishlaydi. 1934 yilda M. Sklodovskaya Kyuri vafotidan so'ng Iren Radiy institutining fizika-ximiya bo'limini va uning Parij universitetidagi kafedrasini boshqardi. 1937-yilda Frederik mamlakatning yirik o'quv muassasasi bo'lgan. Iren va Frederik Jolio taniqli jamoat arbobi. Tinchlik tarafdorlarini jahon kongresslari ishtirokchisi edilar. 1949-yildan F. Jolio Kyuri Jaxon Tinchlik Kengashiga boshchilik qildi. U «xalqlar o'rtasida tinchlikni mustahkamlash uchun» xalqaro Lenin mukofotining birinchi laureatlaridan edi. 1950-yilda F. Jolio – Kyuri tinchlik muhofazasiga bag'ishlangan mashhur Stokgolm murojaati tashabbuskori bo'ldi.

III. Pyorl Bak AQSHlarida tavallud topgan, “Xitoy dehqonlari hayotini har tomonlama chinakamiga epik tasvir etgani va biografik durdonalari uchun”

1938-yilda amerikalik ayollar orasida birinchi Nobel mukofotini olgan.

IV. Nadir Gordimer – Janubiy Afrika adibasi 1991 yilda odamzodga katta foyda keltiradigan epik asarlari uchun;

V. Grasiye Deleda – 1926-yil asarlarida inson muammolariga teran yondoshgani uchun;

VI. Nelli Zaks – 1966-yil Sh.Agnon bilan birgalikda “Yahudiy xalqining taqdirini tadqiq etagn mashhur lirik va dramatik asarlari” uchun;

VII. Gabriyela Mistral – Chili shoirasi. U Stefan Sveyg va uning xotini bilan tanish bo'lgan. Yahudiylarning genosid qilishiga chidolmagan Stefan Sveyg va uning xotini o'z jonlariga qasd qilishgan. Shunda Nelliga Sveyglarning o'limi qattiq ta'simr qilib, “Yakson qilish” she'riy to'plamida fashizmni qoraladi.

VIII. Toni Morrison – AQSHning negrlaridan chiqqan adiba. 1999-yil “Amerikacha hayotning mohiyatini taxayyul kuchi va poetik go'zallik bilan aks ettirgan asarlari uchun;

IX. 1961-yilning 1-iyulida aslzoda Spenserlar xonadonida Dayyana Frensis degan qizaloq dunyoga keldi. O'sha paytda bu qizaloqning insoniyat uchun ulkan ishlar qilishi kimning xayoliga kelibdi? Malika Diana....

Malika Diana himoyalovchi fondlar ochilishiga jonbozlik qiladi. Bu fondlar bolalarni, kasallar, nogironlarni, boshpanasiz qolgan yetimlarni o'z himoyasiga olgan edi. Diana onkologik markaz ochish rejasini quvvatlaydi. Bu markaz dunyo bo'yicha bedavo dardga chalingan bemorlar uchun edi. Malika Angola va Yugoslaviyada bo'lib, bolalar uchun protezlar o'lchamini o'zi olar edi. 1997-yilning oxirida yashirin minalarni o'rnatishni ta'qiqlash butun jahon harakati Nobel mukofotini qo'lga kiritishga muvaffaq bo'ldi. Bunda Diananing xizmatlari beqiyos edi. Yopiq zal ortida o'tkazilgan kongressda 200 dan ortiq, minalashtirishga qarshi konvensiyani imzolagan kishilar malikani xotirlab, tik turib sukut saqlashdi. Malika Diananing butun insoniyat oldidagi xizmatlari kattadir.

X. Inson huquqlari himoyachisi eronlik ayol advokat Shirin Ibodiy 2003-yilgi Nobel tinchlik mukofotiga sazovor bo'ldi. U mazkur nufuzli mukofotning yuz yildan ortiq tarixi

mobaynida uni olishga sazovor bo'lgan ilk musulmok ayolidir. U Erondagi birinchi sudya ayol bo'lgan.

XI. Eng e'tiborlisi shu bo'ldiki, Nobel mukofoti Afrika qit'asida yashovchi keniyalik 64 yoshli ayol Vangari Maataiga topshirildi. Zoolog olim va tabiat himoyachisi bo'lgan bu ayol «Oltin kamar» harakatining yetakchisi sifatida 10 yil davomida Afrika yerlariga 30 milliondan ortiq daraxt o'tkazgan edi. «Bu mukofot bir munga emas, balki mamlakatimdagi o'rmonlarni yo'qotishga qarshi bo'lgan yuzlab odamlarga xam berilgan, -deb bilaman, dedi Vangari Maatai,-dunyoda urushlar bo'lib minglab odamlar halok bo'lmokda. Men ana shu xunrezliklarga qarama-qarshi ishlar qilayotganlar kupligidan minnatdorman». Afrikalik birinchi Nobel mukofoti sohibasi – Vangari Maataini barcha qatnashchilar sharafladilar. Zyero, ezgulik uchun aql bovar qilmas darajada xizmat qilgan fidoyi ayol Afrikaning suvsiz sahrolarida o'rmonzor tashkil etishga urinishi ehtimoli, avvaliga kimlarningdir nimkulgusiga sabab bo'lgandir. Biroq yaxshilik yo'lidagi zahmatli mehnatlari zoye ketmadi. Norvegiya qiroli Xarold Beshinchi dunyodagi eng yuksak mukofotni unga tantana bilan topshirdi. 64 yoshli Vangari Maatai oltin medal va 1,48 million dollarlik chekning sohibasi bo'ldi [2].

XII. Eng yosh Nobel mukofoti sovrindori ham qiz bola bo'lganiga nima deysiz. 2014-yil Malala Yusufzay har bir bolaning ta'lim olish huquqi uchun kurashgani sababli 2014-yil Tinchlik bo'yicha Nobel mukofotiga 17 yoshida sazovor bo'ldi. U 1997-yil Pokistonning Svat vodiysida tug'ildi. 2008-yil "Tobibon" harakati vodiy ustidan naxorat o'rnatgach qizlar maktablari yoqib yuborildi. Malala 2009-yilda VVS Urdu tomonidan chop etilgan voqealar kundaligini yuritib, unda "Tolibon"ning ayollarga ta'qiqlari haqida o'z fikr-mulohazalarini bildirgan. Amerika hujjatli filmi Malalaga xalqaro shuhrat keltirdi. 2012-yilda "Tolibon" jamg'armasi maktab avtobusida Malalaning boshiga o'q uzdi.

U tirik qolgan, lekin unga qarshi fatvo chiqarilgani uchun Angliyaga qochib, u yerda surgunda yashashga majbur bo'lgan.

2013-yilda Time jurnali Malalani "Dunyoning 100 ta eng nufuzli odami" qatoriga kiritdi. 16 yoshida Birlashgan Millatlar Tashkilotida nutq so'zladi. Malala o'z nutqida butun dunyo bo'ylab qizlarning ta'lim olishda teng huquqli bo'lishga chaqirgan va o'zi bu oliy maqsadning ramziga aylangan [3].

Nobel mukofoti sovrindorlari Nobel surati tushirilgan oltin medal mukofotni topshirish motivatsiyasini o'z ichiga olgan diplom, shuning pul mukofoti bilan taqdirlanishadi. Har bir nominatsiya bo'yicha pul mukofoti miqdori 2023-yilda 11 million shved kronasi yoki joriy kurslarda 989 000 dollarni tashkil etadi.

Fizika bo'yicha (1901-2023) 223 laureatga 117 mukofot berildi;

Kimyo bo'yicha (1901-2022) 191 laureatga 114 mukofot berildi;

Fiziologiya yoki tibbiyot bo'yicha (1901-2023) 227 laureatga 114 mukofot;

Adabiyot bo'yicha (1901-2022) 115 laureatga 119 mukofot;

Tinchlik bo'yicha (1901-2022) 140 laureatga 103 mukofot;

Iqtisod bo'yicha (1901-2022) 92 laureatga 54 mukofot berildi.

Yuqoridagi hayotiy faktlar haqidagi mushohada bizni shunday xulosaga olib keladi – bizning mamlakatimizdek, qiz-ayollarga bo'lgan ehtirom e'tibor biror bir mamlakatda yo'q. Mana oddiygina bir misol, 2024-o'quv yilida faqat jismoniy sog'lom qizlargagina emas, balki barcha nogiron qiz-yigitlarga o'qishga kirish borasida juda katta imtiyozlar berildi. Kontraktsiz o'qishlar yo'lga qo'yilgani bu yoshlarga davlatimiz tomonidan berilgan katta mukofotdir. Bu mukofotga javoban yaxshi o'qishimiz, har bir kasbni mukammal o'rganishimiz lozim.

Xaqiqatdan ham o'z umrini ezgu ishlar bag'ishlaydigan ayollar dunyoda talaygina, G.Ibsen: "Inson qalbi uning ishlarida aks etadi", deganida haq edi. Zero ezgu ishlar faqat qalbi toza va buyuk kishilar tomonidan ro'yoybga keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Entoni Giddens. Sosiologiya. Toshkent.: 2000. Sharq Nashriyot-Matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati.486-bet.

2. Salomova H.Yu. Fan sosiologiyasi. Buxoro. “Buxoro” nashriyoti. 2008.
3. Abduraimova, D., & Sobirovich, T. B. (2024). Progress and Challenges: Gender Equality in Contemporary Uzbekistan. *Asian Journal of Basic Science & Research*, 6(1), 49-54.

Oltiboyeva Nodira

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

Filologiya fakulteti talabasi

@oltiboyevanodira955@gmail.com

OLIM TOSHBOYEVNING “ULTONTOZ” ROMANI POETIKASI

Annotatsiya: Ushbu maqolada Olim Toshboyevning “Ultontoz” romani badiiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Asarda mustamlakachilik davridagi ijtimoiy-siyosiy muammolar, milliy oʻzlikni yoʻqotish xavfi va zamonaviy manqurtlik masalalari yoritilgan. Qahramonlar obrazlari, syujet qurilishi va til vositalari orqali asarning gʻoyaviy-badiiy qiymati ochib beriladi.

Kalit soʻzlar: Ultontoz, Alpomish, milliy oʻzlik, mustamlakachilik, manqurtlik, badiiy uslub, obrazlar tizimi.

Аннотация: В данной статье анализируются художественные особенности романа Олима Тошбоева "Ультонтоз". В произведении освещаются социально-политические проблемы колониального периода, опасность утраты национальной идентичности и современные проявления манкуртизма. Через образы персонажей, построение сюжета и языковые средства раскрывается идейно-художественная ценность произведения.

Ключевые слова: Ультонтоз, Алпомыш, национальная идентичность, колониализм, манкуртизм, художественный стиль, система образов.

Annotation: This article analyzes the artistic features of Olim Toshboyev's novel "Ultontoz". The work addresses socio-political issues of the colonial period, the threat of losing national identity, and contemporary manifestations of "mankurtism". Through character portrayals, plot construction, and linguistic means, the ideological and artistic value of the novel is revealed.

Keywords: Ultontoz, Alpomish, national identity, colonialism, mankurtism, artistic style, system of images.

Kirish. Olim Toshboyev zamonaviy oʻzbek adabiyotining yirik vakillaridan biri boʻlib, uning ijodi milliy va tarixiy qadriyatlarni yuksak badiiy mahorat bilan ifodalashi bilan ajralib turadi. Uning “Ultontoz” romani mazmun jihatidan boy, tasvir vositalari bilan oʻziga xos va poetik jihatdan yetuk asarlardan biridir. Ushbu maqolada “Ultontoz” romani poetikasining asosiy xususiyatlari, badiiy vositalari va tasviriy sanʼat unsurlarining oʻrni tahlil qilinadi. Olim Toshboyev “Ultontoz” romani orqali zamonaviy oʻzbek romanchiligida oʻziga xos oʻrin egallaydi. “Ultontoz” romani oʻzbek adabiyotidagi eng muhim asarlardan biri boʻlib, u milliy oʻzlik, mustamlakachilik va ijtimoiy oʻzgarishlar muammolarini badiiy yondashuv bilan yoritadi. Romanda qahramonlar tizimi, til va uslub, xalq dostonlari bilan bogʻliqlik kabi jihatlar chuqur tahlil qilingan. Asar oʻzbek adabiyotida milliy tarix, epik tasvir va zamonaviy ijtimoiy muammolarni birlashtirgani bilan ahamiyatlidir. Ushbu asar, nafaqat oʻz maʼnosida, balki poetikasi jihatidan ham oʻziga xos xususiyatlar va muallifning ijodiy dunyoqarashini aks ettiradi. Muallifning “Ultontoz” romani ana shunday dolzarb masalalarni yoritadi. Asarda mustamlakachilik davridagi zoʻravonlik, milliy qadriyatlarning yoʻqotilishi va manqurtlik tushunchasi badiiy yondashuv orqali aks ettirilgan. Yozuvchi romanning sarlavhasini juda ustalik bilan tanlagan. “Ultontoz” soʻzi ikki maʼnoni anglatadi: biri – “tagcharm” (yaʼni pastkash, qadr-qimmatsiz odam), ikkinchisi esa “manqurt” (oʻz xalqiga qarshi chiqqan, oʻzligidan voz kechgan kishi). Shu bois romandagi qahramonlar orasida aynan shunday manqurtlar tasvirlangan. Romanning syujeti ikki asosiy davrni qamrab oladi:

Birinchi qismida amirlikning tugatilishi va mustamlakachilar kirib kelishi – bu davrda jamiyatda keskin oʻzgarishlar yuz beradi. Ikkinchi qismida shoʻro tuzumining kuchayishi va milliy qadriyatlarning yoʻqolishi – yangi siyosat jamiyat hayotini tubdan oʻzgartirishi haqida. Romandagi voqealar Asqartogʻ, Murodtepa singari tarixiy hududlarda kechadi. Asarda ikki avlod vakillarining taqdiri yoritiladi: birinchi avlod – mustamlakachilikka qarshi kurashganlar, ikkinchi

avlod esa mustamlakachilikka moslashganlar. Qahramonlar tizimi va ularning badiiy talqini. Qaynar – bosh qahramon, Umar yuzboshining qizi. Otasining vafotidan keyin Sho‘ro tuzumiga xizmat qilib, milliy qadriyatlarni yo‘q qilish siyosatini qo‘llab-quvvatlaydi. U hatto o‘g‘liga ham sho‘ro mafkurasiga mos ravishda Revo deb ism qo‘yadi. Ammo u ich-ichidan tanlovining noto‘g‘riligini his qiladi. Kurash – Qaynarni qattiq hurmat qiluvchi akasi bo‘lib, milliy g‘urur va qadriyatlar uchun kurashadi. U sho‘ro hukumati zulmiga chiday olmay, Afg‘onistonga qochishga majbur bo‘ladi. Uning taqdiri milliy qahramonlarning fojiali yo‘lini eslatadi. Ko‘chkin Asranqulovich – mustamlakachilar xizmatidagi amaldor. U xalq manfaatidan voz kechib, o‘z shaxsiy manfaatlarini ustun qo‘yadi.

“Ultontoz” va “Alpomish” dostoni o‘rtasidagi bog‘liqlik. Asarda “Alpomish” dostoni bilan bog‘liq ramziy parallel mavjud. “Alpomish” dostoni milliy g‘urur va jasorat timsoli bo‘lsa, “Ultontoz” millatning o‘zligini yo‘qotgan holatini aks ettiruvchi asar sifatida talqin qilinadi. Asosiy o‘xshashliklar: Qaynar va Alpomish – har ikkisi ham qahramonlik sinovlaridan o‘tadi, lekin Qaynar o‘zligini yo‘qotadi. Kurash va xalq himoyachilari – milliy qadriyatlar va ozodlik uchun kurashadi. “Ultontoz” romanining asosiy mavzularidan biri – insonning ichki kechinmalari, o‘zligini qidirish jarayoni va zamon bilan yuzma-yuz kelgan muammolaridir. Toshboyev, o‘z qahramonlari orqali zamonaviy jamiyatning muammolariga, ijtimoiy adolatsizlik va individualizatsiya jarayonlariga e‘tibor qaratadi. Bu jihat o‘quvchida chuqur mulohazalar paydo qiladi va insoniyatning abadiy savollariga javob topishga olib keladi. Adib “Ultontoz” da turli poetik vositalardan foydalanadi. Asarda badiiy tasvirlarni, simbolizm va metaforalarni ko‘rish mumkin. Muallif muayyan dramatik vaziyatlarni tasvirlashda chuqur hissiyotlar va badiiy obrazlar yaratar ekan, o‘quvchini o‘sha holatga bog‘laydi. Shuningdek, yozuvchi qahramonlarining ichki monologlari orqali ulardagi psixologik burchlarni ko‘rsatadi. Bu usul, asarning psixologik qirralarini ochib beradi va o‘quvchini qahramonlar bilan birga his qilishga undaydi.

Ushbu romanda Toshboyev o‘zbek xalqining tarixi, urf-odatlar va madaniyatiga ham katta e‘tibor qaratadi. O‘zbek millatining urf-odatlar, qadriyatlari va tarixiy tajribalari uzoq davom etgan muammolarni hal etishda qahramonlar uchun asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, romanning ko‘plab qismlari zamonaviy hayotning dinamikasini va ijtimoiy o‘zgarishlarni aks ettiradi.

Ijodkorning "Ultontoz" romani, o‘zining nafosati, tilining boyligi va ifodali uslubi bilan ajralib turadi. Muallif badiiy til orqali yuqori darajadagi poetik qudratga erishgan. Asarda serqirra lug‘at, original iboralar va nafosatli tasvirlar o‘quvchini jalb etadi. Bu esa roman qahramonlarining ichki olamiga kirishga imkon beradi. “Ultontoz” romanining poetikasi bir necha jihatdan tahlil qilinishi mumkin. Asarda tarixiy voqealar, milliy ruh, shaxsiy kechinmalar hamda jamiyatga oid fikrlar o‘ziga xos badiiy uslubda aks ettirilgan. Romanda xalqona iboralar, maqollar va nafis tasviri ifodalar keng qo‘llaniladi. Bu esa asarning o‘zbekona ruhini mustahkamlab, o‘quvchini tarixiy davr muhitiga olib kiradi. Muallif o‘z qahramonlari nutqida oddiy xalq tilidan tortib, tarixiy va poetik tildan ham samarali foydalanadi.

Romanda asosiy qahramonlar ichki kechinmalari, murakkab taqdirleri va ruhiy o‘zgarishlari orqali yoritiladi. Har bir obraz o‘ziga xos metaforik tasvirlar orqali ochib berilgan. Jumladan, bosh qahramon timsoli jasorat, adolat va milliy g‘ururni ifodalovchi poetik qiyofa sifatida gavdalanadi. Uning harakatlari, qaror qabul qilish jarayoni va ichki ziddiyatlari poetik tasvir vositalari orqali jonlantiriladi.

Romanda tabiat tasvirlari keng o‘rin olgan bo‘lib, ular qahramonlarning ichki kechinmalarini yanada chuqurlashtiradi. Quyosh botishi, yel esishi, suvning shovullashi kabi poetik tafsilotlar muallifning mahoratli badiiy tasvirchilik uslubidan dalolat beradi. Roman poetikasida ramz va metaforalar muhim o‘rin tutadi. Masalan, “ultontoz” so‘zi ham bevosita, ham ramziy ma’noga ega bo‘lib, voqealar rivojini yanada teran anglashga yordam beradi. Shuningdek, qahramonlarning harakati va taqdiridagi o‘zgarishlar ramziy tasvirlar orqali aks ettirilgan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Olim Toshboyevning “Ultontoz” romani poetik jihatdan boy, badiiy tasvir vositalari bilan sarmazmun va ifodaviy jihatdan yetuk asardir. Roman poetikasi xalqona iboralar, obrazli tasvirlar, ramz va metaforalar, tabiat manzaralari hamda tilning

ohangdorligi bilan ajralib turadi. Ushbu asar milliy o'zlik va tarixiy xotira tushunchalarini poetik ifodalash orqali o'zbek adabiyotida muhim o'rin egallaydi. Asar insoniyatning mavjud muammolarini, o'zlik va qadriyatlarni qidirish jarayonini o'quvchiga yetkazishda ajoyib bir vosita bo'lib xizmat qiladi, badiiy tili va poetikasi esa ushbu asarni o'zining yuksak badiiy mahorati bilan ajratib turadi. "Ultontoz" nafaqat o'zbek romanining bir namunasi, balki uning o'rta asrlardan zamonaviylikka qadar olib boradigan doimiy va dolzarb savollarini ochib beruvchi bir asardir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Toshboyev O. Ultontoz. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2019.
2. "Ultontoz" – zamonaviy manqurtlar haqida roman. Kun.uz, 28-sentabr 2023.
3. Qodiriy A. O'zbek romanchiligi tarixi. – Toshkent: Fan, 1998.
4. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
5. Alpomish. O'zbek xalq qahramonlik dostoni. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2019.

Raxmatova Sabrina Otabek qizi
Buxoro davlat universiteti talabasi

O‘TKIR HOSHIMOV NASRINING POETIK QATLAMINI RUS TILIGA TARJIMA QILISH: STILISTIK VA LINGVOKULTUROLOGIK MUAMMOLAR

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘tkir Hoshimov asarlarini rus tiliga tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan lingvopoetik o‘ziga xosliklar tahlil qilinadi. Adibning asarlarida qo‘llanilgan xalqona iboralar, metaforalar, milliy koloritga ega leksik birliklar va ularning tarjima jarayonidagi ekvivalent topish muammolari yoritiladi. Xususan, muallifning o‘ziga xos uslubi, obrazlilik va badiiy tafakkurni ifodalovchi vositalar rus tiliga tarjima qilinganda qanday o‘zgarishlarga uchrashi o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: O‘tkir Hoshimov, lingvopoetika, badiiy tarjima, milliy kolorit, metafora, xalqona iboralar, lingvokulturologiya, tarjimon kompetensiyasi, ekvivalentlik, badiiy tafakkur.

Аннотация: В данной статье анализируются лингвопоэтические особенности, возникающие при переводе произведений Уткира Хашимова на русский язык. Рассматриваются народные выражения, метафоры, лексические единицы с национальным колоритом, использованные в произведениях писателя, а также проблемы поиска их эквивалентов при переводе. В частности, исследуются изменения, которые претерпевают оригинальный стиль автора, образность и художественное мышление при переводе на русский язык.

Ключевые слова: Уткир Хашимов, лингвопоэтика, художественный перевод, национальный колорит, метафора, народные выражения, лингвокультурология, компетентность переводчика, эквивалентность, художественное мышление.

Annotation: This article analyzes the linguistic and poetic features that arise when translating the works of O‘tkir Hoshimov into Russian. It examines folk expressions, metaphors, and lexical units with national color used in the writer's works, as well as the challenges of finding their equivalents in translation. In particular, the study explores how the author's unique style, imagery, and artistic thinking undergo transformations when translated into Russian.

Keywords: O‘tkir Hoshimov, linguistic poetics, literary translation, national color, metaphor, folk expressions, linguoculturology, translator competence, equivalence, artistic thinking.

Kirish. O‘tkir Hoshimov – o‘zbek adabiyotining yirik vakillaridan biri bo‘lib, uning asarlari xalqona uslub, chuqur psixologizm va milliy kolorit bilan ajralib turadi. Adibning ijodida o‘zbek xalqining turmush tarzi, urf-odatlar, tafakkur tarzi va milliy mentaliteti yorqin aks etgan. Uning asarlarida ishlatilgan metaforalar, xalqona iboralar, maqollar va shevaga xos so‘zlar tarjima jarayonida muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi.

Badiiy tarjima jarayonida milliy koloritni saqlab qolish, asarning uslubiy va semantik mazmunini to‘g‘ri yetkazish muhim vazifalardan biridir. O‘zbek tilidan rus tiliga tarjima jarayonida ikki tilning lingvopoetik xususiyatlari o‘rtasidagi tafovutlar tarjimon uchun qiyin masala bo‘lib, ayniqsa, badiiy obrazlar va emotsional ta’sirni saqlash jarayoni muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqolada O‘tkir Hoshimov asarlarini rus tiliga tarjima qilishda duch kelinadigan lingvopoetik xususiyatlar tahlil qilinadi. Tarjima jarayonida semantik, stilistik va sintaktik tafovutlar qanday hal etilishi, milliy mentalitetni saqlash usullari va ekvivalent topish muammolari misollar asosida ko‘rib chiqiladi. Bundan tashqari, badiiy tarjimaning sifatini belgilovchi omillar va tarjimonning lingvokulturologik kompetensiyasining ahamiyati ham muhokama qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. O‘tkir Hoshimov ijodi bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar va tarjima jarayonida duch kelinadigan lingvopoetik xususiyatlarni o‘rganish maqsadida turli manbalar tahlil qilindi. Bular orasida o‘zbek adabiyotshunosligi, tarjimashunoslik va lingvokulturologiya sohalaridagi yetakchi olimlarning ishlari muhim o‘rin tutadi.

Hoshimovning asarlari milliy ruh, xalqona tildan foydalanish va badiiy tasvir vositalari bilan ajralib turadi. U o‘z asarlarida xalqona iboralar, maqollar va ta’rifi qiyin bo‘lgan poetik ifoda-

larni keng qo'llaydi. Masalan, T. Qahhorov va B. Nazarov singari o'zbek adabiyotshunoslari o'z tadqiqotlarida adib asarlarida uchraydigan xalqona nutq elementlarini, shuningdek, ularning badiiy obrazlar yaratishdagi o'rnini alohida ta'kidlaydilar.

Badiiy tarjima nazariyasiga oid klassik ishlardan biri — E. Naydaning "Dynamic Equivalence" (Dinamik ekvivalentlik) nazariyasidir. Unga ko'ra, tarjima qilingan matn asl matnga faqat semantik jihatdan emas, balki uslubiy va estetik jihatdan ham mos kelishi lozim. Shu nuqtai nazaridan, O'tkir Hoshimovning xalqona uslubini rus tiliga yetkazishda tarjimonlar semantik moslikdan tashqari, madaniy moslikni ham hisobga olishlari kerak.

Shuningdek, V. Komissarov, A. Fyodorov, L. Barkhudarov kabi tarjima nazariyotchilari tarjimon oldida turgan asosiy muammolar – milliy koloritni saqlash, ekvivalentlik darajalarini aniqlash va tarjimaning adekvatligini ta'minlash masalalarini ko'taradilar. Bu nazariy yondashuvlar O'tkir Hoshimovning rus tiliga o'girilgan asarlarini tahlil qilishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Tarjima jarayonida muhim muammolardan biri – madaniy tafovutlardir. S. Sapargaliyev va O. Safarov o'z tadqiqotlarida o'zbek va rus tillari o'rtasidagi semantik va pragmatik tafovutlarga e'tibor qaratib, ularning tarjima jarayoniga qanday ta'sir qilishini tahlil qiladilar. Xususan, o'zbek tilidagi "ayolning boshi erning oyog'i ostida" kabi xalqona iboralarni rus tiliga to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilish qiyinchilik tug'diradi, chunki rus tilida bunday iboralarga ekvivalent topish mushkul. Shu sababli, tarjimada kontekstual moslashtirish va interpretatsiya usullaridan foydalanish lozim bo'ladi.

R. Yakobson va G. Gachechiladze badiiy tarjimada ekvivalenti bo'lmagan so'zlarni ifodalash usullari haqida tadqiqotlar olib borib, uch asosiy strategiyani ko'rsatib o'tganlar:

➤ Transliteratsiya va transkripsiya – bu usul nomlar va shevaga oid so'zlarni saqlash uchun ishlatiladi.

➤ Tafsiriy tarjima – ekvivalent topilmagan iboralarni tushuntirish orqali ifodalash.

➤ Funktsional ekvivalent yaratish – boshqa madaniyatga mos keluvchi ekvivalent topish.

Muhokama. O'tkir Hoshimov asarlarini rus tiliga tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan lingvopoetik xususiyatlar bir necha jihatdan tahlil qilindi. Tarjima jarayonida muhim ahamiyatga ega bo'lgan omillar – milliy kolorit, badiiy obrazlar, xalqona iboralar va madaniy tafovutlar o'ziga xos qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Birinchidan, milliy kolorit va xalqona iboralar tarjimaning murakkab jihatlaridan biri hisoblanadi. O'tkir Hoshimov asarlarida xalqona nutq va metaforalarga keng o'rin berilgan bo'lib, ularni rus tiliga mos tarzda yetkazish doim ham oson bo'lmaydi. Masalan, "qirq uyga xabar berish", "tushlik qilib kelish", "hijolat bo'lib qoldi" kabi iboralar bevosita tarjima qilinganda, rus tilidagi o'quvchi uchun tushunarsiz bo'lib qolishi mumkin. Shu sababli, tarjimon bunday iboralarni tafsiriy tarjima yoki funktsional ekvivalent yaratish orqali yetkazishga harakat qilishi lozim.

Ikkinchidan, badiiy obrazlarning o'ziga xosligi tarjima jarayonida muayyan o'zgarishlarni talab qiladi. O'zbek adabiy tilida qo'llaniladigan tasviriy ifodalar, milliy o'ziga xosliklarni aks ettiruvchi badiiy vositalar rus tilida to'g'ridan-to'g'ri o'z aksini topmasligi mumkin. Masalan, Hoshimov asarlaridagi "suv kelsa simirib ichadigan, ketganda iziga tupuradiganlar" iborasi metaforik jihatdan chuqur ma'no kasb etadi va bu rus tilida oddiy so'zma-so'z tarjimada o'z ta'sir kuchini yo'qotishi mumkin. Bu holatda interpretatsion tarjima usuli orqali asarning ruhini saqlashga harakat qilinishi zarur.

Uchinchidan, tarjimashunoslik nazariyasi nuqtai nazaridan ekvivalentlik masalasi dolzarbdir. Tarjimada E. Naydaning "dinamik ekvivalentlik" tamoyili ishlatilsa, matn asliyatga yaqin holatda saqlanadi. Lekin ba'zan tarjimon A. Fyodorov va L. Barkhudarov ta'kidlaganidek, matnni rus tilidagi o'quvchiga tushunarli qilish uchun kontekstual moslashtirish usulidan foydalanishi kerak bo'ladi. Ayniqsa, o'zbek mentalitetiga xos iboralar, mahalliy leksik birliklar, shevaga oid so'zlar va madaniy o'ziga xosliklar tarjima jarayonida o'zgarishga uchraydi.

To'rtinchidan, tarjimonning lingvokulturologik kompetensiyasi katta ahamiyat kasb etadi. Tarjimon faqatgina til bilimiga ega bo'lib qolmasdan, balki ikki millat madaniyati va mentalitetini ham yaxshi tushunishi kerak. Bu Hoshimovning asarlarini tarjima qilishda ayniqsa dolzarb bo'lib,

tarjimon milliy ruh va badiiy tasvirni yo'qotmagan holda asarning mazmunini yetkazishi lozim. R. Yakobson va G. Gachechiladze tarjimonning madaniy tafovutlarni hisobga olishi kerakligini ta'kidlagan bo'lsa, Komissarov tarjimaning kontekstual ekvivalentga asoslanganligini muhim deb hisoblaydi.

Beshinchidan, tarjimada uslubiy o'zgarishlar va pragmatik tafovutlar kuzatiladi. O'tkir Hoshimov asarlarining tarjimasida ayrim hollarda jumlar tuzilishi va uslubining o'zgarishi kuza-tiladi. Masalan, o'zbek tilidagi gaplar ko'pincha dialogga asoslangan bo'lib, ular xalqona va og'zaki nutq unsurlarini saqlab qoladi. Rus tilida esa bunday iboralar ba'zan kitobiyroq yoki grammatik jihatdan to'liq bo'lishi talab qilinadi. Natijada, asliyatdagi emotsional ta'sir yoki yu-mor tarjimada yo'qolishi mumkin.

O'tkir Hoshimov asarlarini rus tiliga tarjima qilish jarayonida lingvopoetik jihatlar muhim rol o'ynaydi. Tarjima jarayonida muallifning xalqona iboralar, badiiy obrazlari va milliy koloriti-ni yetkazish qiyinchilik tug'diradi. Chunki o'zbek tilidagi xalq maqollari, iboralar, poetik tasvirlar va ma'lum bir madaniy kontekstga asoslangan leksik birliklarning bevosita rus tilidagi ekvivalent-lari mavjud emas. Bu esa tarjimonni muayyan ijodiy izlanishlarga majbur qiladi. Odatda, bunday elementlarni tarjima qilishda uchta asosiy yondashuvdan foydalaniladi: to'g'ridan-to'g'ri ekviva-lent topish, tushuntirish orqali tarjima qilish yoki ma'lum bir kontekstual moslashtirish orqali o'quvchiga tushunarli bo'lishini ta'minlash.

Hoshimov asarlaridagi badiiy tasvir vositalari va metaforalar tarjima jarayonida alohida e'tibor talab qiladi. Asliyatdagi poetik mazmun rus tilida ham o'z ta'sir kuchini yo'qotmasligi lo-zim, shuning uchun tarjimon nafaqat lingvistik, balki madaniy tafovutlarni ham hisobga olishi kerak. O'zbek tilida dialoglar ko'pincha xalqona tilda, jonli muloqot shaklida beriladi. Rus tilida esa bunday uslubni saqlash ba'zan grammatik va stilistik o'zgarishlarni talab etadi. Tarjima ja-rayonida sintaktik tafovutlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbek tilida gaplarning tuzilishi ko'proq bog'langan va ergash gaplarga boy bo'lsa, rus tilida aniq va qisqa ifodalar ustunlik qiladi. Shuning uchun tarjimon matnni moslashtirishda sintaktik jihatdan ham tafakkur qilishiga to'g'ri keladi.

Shuningdek, madaniy kontekst tarjimada katta rol o'ynaydi. O'zbek xalqining turmush tarzi, diniy va ijtimoiy qarashlari bilan bog'liq atamalar rus tilida shunchaki to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinishi mumkin emas. Masalan, Hoshimov asarlarida uchraydigan "qirq uyga xabar berish", "kelinni yerga tushirmay kutib olish" kabi iboralar bevosita tarjima qilinsa, rus o'quvchisi uchun tushunarsiz bo'lib qolishi mumkin. Shu sababli, tarjimon kontekstual izohlash yoki ekvivalent yaratish yo'li bilan badiiy tasvirlarni to'g'ri yetkazishga intiladi.

Umuman olganda, O'tkir Hoshimov asarlarini rus tiliga tarjima qilish jarayonida milliy koloritni saqlash, obrazlarning badiiy ta'sirini yo'qotmaslik va til xususiyatlarini hisobga olish muhim vazifalardan biridir. Tarjimon matnga nafaqat lingvistik jihatdan, balki madaniy va ijodiy nuqtai nazardan ham yondashishi lozim. Shu bilan birga, tarjimaning asosiy maqsadi asliyatdagi badiiy ruh va mazmunni rus tilidagi o'quvchi uchun imkon qadar tabiiy va tushunarli shaklda yet-kazishdan iboratdir.

Xulosa. O'tkir Hoshimov asarlarini rus tiliga tarjima qilish jarayoni nafaqat lingvistik, balki madaniy va badiiy jihatlarini ham chuqur anglashni talab qiladi. Uning asarlarida xalqona iboralar, metaforalar, milliy koloritga ega leksik birliklar va badiiy obrazlar keng qo'llanilgan bo'lib, ularni bevosita tarjima qilish ko'p hollarda matnning poetik mazmunini va emotsional ta'sirini yo'qotishga olib keladi. Shu sababli, tarjimon faqatgina so'zma-so'z tarjimaga tayanmay, balki ma'no va uslubni saqlash uchun kontekstual moslashtirish, ekvivalent topish va interpretatsion yondashuv kabi strategiyalardan foydalanishi kerak.

Tavsiyalar:

1. Lingvokulturologik kompetensiyani rivojlantirish: Tarjimon faqat lingvistik bilimlarga emas, balki o'zbek va rus madaniyatlarini chuqur tushunishga ham ega bo'lishi lozim. Milliy koloritni saqlab qolish uchun tarjima jarayonida madaniy moslashtirish tamoyillaridan foyda-lanish muhimdir.

2. Frazеologik birliklar va xalqona iboralarni aniq yetkazish: Tarjimon xalq maqollari, iboralar va metaforalarni bevosita tarjima qilishdan ko'ra, ularning rus tilidagi ekvivalentlarini topishga yoki tushuntirish asosida izohlashga intilishi kerak.

3. Badiiy va poetik ifodalarning ta'sirini yo'qotmaslik: Hoshimov asarlaridagi badiiy uslub, poetik obrazlar va emotsional ifodalar rus tilidagi o'quvchi uchun ham xuddi asliyatdagi kabi ta'sirchan bo'lishi lozim. Tarjimon matndagi poetik unsurlarni maksimal darajada saqlashga harakat qilishi kerak.

4. Sintaktik moslashtirish va stilistik uyg'unlikka e'tibor berish: O'zbek tilining uzun va murakkab jumllarini rus tiliga tarjima qilishda qisqaroq va aniqroq iboralar ishlatilishi mumkin. Shu bilan birga, muloqot uslubining tabiiyligini yo'qotmaslik ham muhimdir.

5. Ekvivalentlik va interpretatsion yondashuvni birgalikda qo'llash: Har bir tarjima qilina-yotgan ibora yoki so'z o'zining aniq ekvivalentiga ega bo'lmasa, interpretatsion yondashuv orqali ularning mazmuni rus tilidagi o'quvchi uchun tushunarli shaklda yetkazilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ашуров, Ш. (2010). Художественный перевод и проблемы эквивалентности. Ташкент: Фан нашриёти.

2. Бархударов, Л. С. (1975). Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода. Москва: Наука.

3. Виноградов, В. С. (2001). Перевод: Общие и лексико-стилистические вопросы. Москва: Высшая школа.

4. Гачечиладзе, Г. (1982). Художественный перевод и литературные связи. Москва: Издательство литературы.

5. Комиссаров, В. Н. (1990). Теория перевода (лингвистические аспекты). Москва: Высшая школа.

6. Найда, Ю. (1964). Toward a Science of Translating. Leiden: Brill.

7. Якобсон, Р. (1959). On Linguistic Aspects of Translation. Cambridge, MA: Harvard University Press.

8. Хошимов, Ў. (1984). Dunyoning ishlari. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.

9. Назаров, Б. (2017). Миллий менталитет ва бадий матнни таржима қилиш муам-молари. Toshkent: Фан ва технологиялар.

10. Сапарғалиев, С. (2019). Лингвокультурологические аспекты перевода узбекской литературы на русский язык. Ташкент: Университет нашриёти.

MUNDARIJA:

Familiya I.Sh.	Mavzu	Bet
DOLZARB MAVZU		
Voxobov Nuriddin G'ofurjon o'g'li	Bo'lajak ofitserlarda profayling kompetensiyasini rivojlantirishga oid tajriba-sinov ishlarining natijalari va ularning statistik tahlili	3
Olimov Laziz Yarashovich	Specificity of improvement of psychological competence factors in judicial and investigative activities	7
19.00.00. PSIXOLOGIYA		
Ashrapov Nodir Namoz o'g'li	O'spirinlar kognitiv tizimni rivojlantirishda emotsional intellektning o'ziga xos xususiyatlari	16
Oqmirzayeva Baxtigul qizi	Gospital ta'limda uzoq muddat davolanayotgan bolalarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlashda fanlararo yondashuvni joriy etish	19
Karatayeva Maksuda Abduvaliyevna	Maktabgacha va maktab ta'limida psixologik xizmat	22
To'rayev Ozod Uyg'un o'g'li, Nurboboyeva Dilshoda	Psixologik xizmatning rivojlanishi va o'zbekistondagi holati	27
Teshayev O'lmasjon Isomiddin o'g'li	Talabalarda kasbiy o'z-o'zini anglash va uning kasbiy mahorat shakllanishiga ta'siri	32
Inoyatova Marjona Salimjon qizi	O'smirlarda ijtimoiy identifikatsiya va affiliatsiya motivini shakllantirishning psixologik mexanizmlari	36
Rajabova Kenjabonu	Bolaning o'z-o'zini anglashi va motivatsion sohasining rivojlanish jarayoni	41
Tuxtamisheva Mahbuba Meliyevna	Insonning o'z holatiga psixologik baho berishi	44
Aminova Xolida Shokir qizi	Maktab o'quvchilaridagi psixologik o'zgarishlar	48
Axmatova Ferangiz Gayrat qizi	Socio-psychological causes of disadaptation phenomena in the behavior of adolescents	51
13.00.00. PEDAGOGIKA		
Choriyeva Zuhra Tolib qizi	Ona tili ta'limida zamonaviy yondashuvlar	54
Temirov O'lmas Hamidovich	Pedagogik yondashuvlar orqali yosh avlodda vatanparvarlik ruhini tarbiyalash mexanizmlari	59
Y.K.Turkmanov	Harbiy ta'limda amir temur tajribasi asosida aksiologik yondashuvni tadbiq etish yo'llari	64
Isroilov Ozod Abdimalovich	Bo'lajak iiv qorovul qo'shinlari ofitserlarining texnologik kompetentligini rivojlantirish	67
Sobirov Botirjon Toxirjanovich	Bo'lajak chegarachi ofitserlarni kasbiy kompetentligini rivojlantirish yo'llari	70
Sattorov Najmiddin Pulatovich	Oliy harbiy ta'lim muassasalari kursantlarida ilmiy dunyoqarashni shakllantirishning pedagogik-psixologik shart-sharoitlari	73

Muzaffarova Gulhayo Muzaffar qizi	Pedagogik psixologiya darsini o'qitishda muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish	76
Ashurova Marhabo Sayfulloyevna	Jadidlar qarashlarida milliy tarbiyaning birlik omili sifatida buxoro va turkiston tajribalari	81

FALSAFA

Boltayev Abduraxim Amonovich	Ibn arabiyning ontologik qarashlari: borliq va haq munosabatining tasavvufiy talqini	88
Salomova Hakima Yusupovna	Ayollar va nobel mukofoti: fan sohalarida gender tengligi yo'lida tarixiy tahlil	93

FILOLOGIYA

Oltiboyeva Nodira	Olim Toshboyevning "ultontoz" romani poetikasi	98
Raxmatova Sabrina Otabek qizi	O'tkir Hoshimov nasrining poetik qatlamini rus tiliga tarjima qilish: stilistik va lingvokulturologik muammolar	101

**“ZAMONAVIY JAMIYAT VA INNOVATSIYALAR”
ILMIY NAZARIY JURNALI UCHUN MAQOLALARNI RASMIYLASHTIRISH
TALABLARI**

1. “Zamonaviy jamiyat va innovatsiyalar” ilmiy jurnali mualliflari diqqatiga!
1. “Zamonaviy jamiyat va innovatsiyalar” ilmiy jurnali ilmiy maqolalarni o‘zbek, rus va ingliz tillarida chop etadi.
2. E‘lon qilinadigan maqolalarga bo‘lgan asosiy talablar:
2. ishning dolzarbligi va ilmiy yangiligi;
3. maqolaning hajmi: adabiyotlar ro‘yxati, chizma va jadvallar inobatga olingan holatda 3-8 betgacha;
4. maqola nomi, annotatsiya (50-60 ta so‘z) va tayanch so‘zlar (8-10 ta) ingliz, o‘zbek va rus tillarida keltiriladi.
5. Maqola boshida mavzu, muallifning F.I.O. (to‘liq yozilishi kerak), mualliflar bir nechta bo‘lsa, ularning har biri haqida to‘liq ma‘lumotlar berilishi shart, tashkilot, shahar, mamlakat, muallifning e-maili ko‘rsatiladi. Matnda kirish qismi, tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar, olingan natijalar va ularning tahlili, xulosa, adabiyotlar ro‘yxati, albatta, keltiriladi. Maqolada keyingi 10-15 yilda e‘lon qilingan adabiyotlarga havola qilinishi tavsiya etiladi.
3. Matn uchun: Microsoft Word; Times New Roman, 12 shrift, maqola nomi bosh harflarda, interval 1,0; abzas 1,0 sm, yuqori va pastki tomon 2 sm, chap va o‘ng tomon 2 sm.
4. Agar maqolaga rasm, jadval, diagramma, sxema, chizma, turli grafik belgilar kiritilgan bo‘lsa, ular aniq va ravshan tasvirlanishi, qisqartmalarning to‘liq izohi yozilishi lozim. Formulalar matnga maxsus kompyuter dasturlarida kiritilishi kerak.
5. Iqtibos olingan yoki foydalanilgan adabiyot satr osti izohi tarzida emas, balki maqola oxirida asosiy matndagi ketma-ketligi asosida umumiy ro‘yxatda ko‘rsatiladi. Matn ichidagi ko‘chirmadan so‘ng iqtibos olingan asarning ro‘yxatdagi tartib raqami va sahifasi kvadrat qavs ichida beriladi. Bu o‘rinda kitob, to‘plam, monografiyalar uchun mualliflarning ism-familiyalari, manbaning to‘liq nomi, nashr ko‘rsatkichi (shahar, nashriyot va nashr yili) ko‘rsatiladi. Jurnal maqolalari va boshqa davriy nashrlar uchun mualliflarning ism-familiyalari, maqola nomi, jurnal nomi, yili va soni, sahifa nomeri ko‘rsatiladi.
6. Maqola matni kamida 70-80 % muallifning shaxsiy izlanishlari natijasiga asoslanishi lozim. Topshirilgan maqolalar “Antiplagiat” tizimi yordamida tekshiriladi.
7. Tahririyatga taqdim qilingan maqolalar tahririyat tomonidan taqrizga beriladi. Maqola taqrizdan qaytgach, agar zarur bo‘lsa, barcha savol va e‘tirozlar bo‘yicha muallifga qayta ishlash uchun taqdim etiladi. Maqola nusxalari qaytarilmaydi.
8. Tahririyat maqolani taqrizga yuboradi, taqriz ijobiy bo‘lsa maqola jurnalda chop etish uchun qabul qilinadi. Jurnalda anjuman tezislari va ma‘ruzalari chop etilmaydi. E‘lon qilingan materiallarning haqqoniyligiga va ko‘chirilmaganligiga shaxsan muallif javobgardir.
9. Tahririyat maqolaga ayrim kichik o‘zgartirishlarni kiritishi mumkin. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan ko‘rib chiqilmaydi va muallifga qaytarilmaydi.
10. Ijobiy taqriz berilgan maqola tahririyat tomonidan qabul qilingan sanaladi. Jurnal tahririyati maqola matnini qisqartirish va unga tahririy o‘zgartirishlar kiritishga haqlidir.
11. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan qabul qilinmaydi va ko‘rib chiqilmaydi.

**“ZAMONAVIY JAMIYAT VA INNOVATSIYALAR”
ILMIY NAZARIY JURNALI**
№ 2 2025

Tahririyat manzili: 200117, O‘zbekiston Respublikasi,
Buxoro shahri Alpomish ko‘chasi, 9-uy
Elektron manzil: <https://fanistiqbollari.uz>
Telegram raqami: +998 (93) 689-80-90

Zamonaviy jamiyat va innovatsiyalar ilmiy-nazariy jurnal.
Buxoro, 2025. № 2-son, , B. 109